

№1. Історія як наука. Періодизація історії України. Історичні джерела.

Історія — наука, яка займається вивченням минулого людства, покладаючись при цьому на письмові та матеріальні свідчення минулих подій.

Із усього, що є відомим історії, лише незначна частина може бути перевіреною та підтвердженою. Більшість науковців має свій погляд на минула виходячи з їх сучасного погляду на життя. Тому на одну й ту саму історичну подію може існувати декілька різних точок зору, кожна з яких є по-своєму цінною.

Все ж, найціннішими є ті погляди та дослідження, які ґрунтуються на першоджерелах — документах, створених під час або невдовзі після подій, що вивчаються.

Періодизація історії України:

- Стародавня історія - до VI ст.
- Середньовіччя - Київська Русь, Галицько- Волинська держава,
- Русько-Литовське князівство. VII-XV ст.
- Ранньоновітня історія - Українська козацька держава XVI-XVIII ст.
- Українські землі у складі Російської та Австрійської імперій -XIX ст.
- Українська революція. 1917-1921 рр.
- Радянська Україна. 1921-1991.
- Україна незалежна. 1991-2010.....
-

Історичні джерела – це залишки минулого, що пов’язані з діяльністю людини і „відбивають” її історію.

Їх можна поділити на такі типи:

- писемні, літературні джерела – літописи, хроніки, грамоти, настінні і наскальні написи, документи офіційних органів влади (укази, накази, розпорядження, універсали, закони тощо), спогади очевидців подій, архівні документи, наукові і науково-популярні історичні дослідження, публікації в періодичних виданнях тощо;
- археологічні джерела: будівлі, речі, предмети, знаряддя, пам’ятки матеріальної культури;
- усні джерела: билини, перекази, пісні, інша народна творчість, в якій „відбиті” ті чи інші події історії українського народу;
- лінгвістичні: аналіз мови, її діалектів у тій чи іншій місцевості;
- етнографічні: дані про характерні особливості культури, побуту, звичаїв;
- фото-, кінодокументи, електронні носії інформації тощо.

Джерельна база є основою для дослідження, вивчення історії України.

№2. Передісторія України : археологічна періодизація, еволюція людини та людського суспільства.

Археологічна періодизація (і не тільки на території України) має свою більш-менш усталену схему, за винятком хіба-що хронологічних вимірів.

В основу археологічної періодизації покладена домінуюча роль того чи іншого матеріалу при виготовленні знарядь праці: каменю, міді, бронзи та заліза. Відповідно до цього археологи виділяють:

- Палеоліт (давній кам'яний вік) - 1 млн. р. до н. е. - 10 тис. р. до н. е.
  - ранній палеоліт - 1 млн. р. до н. е. - 150 тис. р. до н. е.;
  - середній палеоліт - 150 тис. р. до н. е. - 40 тис. р. до н. е.;
  - пізній палеоліт - 40 тис. р. до н. е. - X тис. р. до н. е.
- Мезоліт (середній кам'яний вік) - IX—VI тис. р. до н. е.;
- Неоліт (новий кам'яний вік) - VI-IV тис. р. до н. е.
- Єнеоліт (мідно-кам'яний вік; перехідний етап від кам'яного періоду до епохи металу) - IV—III тис. р. до н. е.
- Бронзовий вік - III—I тис. р. до н. е.
- Залізний вік - останній в археологічній періодизації.

У першій половині кам'яного віку — палеоліту, за так званої ашельської доби, що датується часом від 1,5 млн. до 150 тис. років тому, відбулося заселення території сучасної України первісною людиною.

Безперечно, що археологія, яку по праву називають матір'ю історії, не може дати абсолютно точного уявлення про стародавні часи. Нові дослідження, відкриття, часто сенсаційні, постійно змінюють і вдосконалюють картину народів в доісторичний період. Так, ще зовсім недавно найдавнішою пам'яткою перебування людей на території України вважалися матеріали палеолітичної стоянки, яка існувала 200 тис. років тому поблизу с. Лука-Врублівець на Дністрі (тепер Хмельницької обл.). Та от нещодавно українські археологи поблизу с. Королеве на Закарпатті виявили кам'яні знаряддя праці, виготовлені людиною, які датуються значно раніше — одним мільйоном років тому. Це найдавніша відома палеолітична пам'ятка Європи. Отже, територія України була заселена першими людьми ще в праісторичну добу.

Щодо розвитку людини на території України, то він проходив, як засвідчує археологія, напевно, ті самі стадії, що і в інших регіонах Землі. Унаслідок цього у ранньому палеоліті на землях України з'явилася найдавніша людина — пітекантроп (архантроп). Кам'яні знаряддя праці та сліди виробництва цієї людини виявили археологи в Закарпатті. Вік цих знахідок визначається майже одним мільйоном років.

Подальша тривала еволюція людини привела до появи нового типу доісторичної людини — неандертальця (палеантропа). Вона, як показують археологічні дослідження, проживала майже на всій території сучасної України 150 тис. років тому. В епоху пізнього палеоліту, яка охоплює більш як 25 тис. років тому, відбулося остаточне становлення людини сучасного фізичного типу — *Homo sapiens*, або людини розумної. Її ще називають кроманьйонцем (неоантропом). У межах України відомо близько 800 стоянок цієї людини, яка за фізичною будовою нічим істотно не відрізнялася від сучасної людини.

Відповідні зміни відбуваються і в суспільній організації. Первісне людське стадо, яке неподільно панувало сотні тисяч років, у пізньому палеоліті поступається місцем більш високій формі організації людей — родовій громаді. З появою племен завершується тривалий процес формування родоплемінного ладу, що базувався на власності громади на засоби виробництва та на зрівняльному розподілі продуктів серед членів роду, племені.

З розвитком матеріальної культури, зростанням колективної праці зароджувались основи духовної культури, зокрема мислення, мова, релігія, ідеологічні уявлення, елементи мистецтва і магії*.

Розквіт родоплемінного ладу припадає на добу неоліту, який почався в Україні близько 7 тис. років тому. У цей час вдосконалюються знаряддя праці й вся господарська діяльність людини. На зміну загостреному каменю та палиці приходять різання, шліфування і свердління. Це дало можливість виготовляти більш досконалі кам'яні сокири: насаджені на рукоять, вони перетворилися на основне знаряддя праці.

Такі сокири допомагали людям освоювати лісові простори, будувати житла, виготовляти човни — перший транспортний засіб людини. Крім того, на добу неоліту припадає поява принципово нових матеріалів — ліпної кераміки, обпаленої глини, глиняного посуду і тканин.

Порівняно високий рівень виготовлення знарядь праці й нагромаджений досвід дали змогу людині перейти від збирання плодів та полювання до продуктивного господарства — до землеробства і скотарства. Цей перехід від привласнюючих форм господарювання до відтворюючих учені називають неолітичною революцією.

Вважають, що землеробство в Україні виникло вперше в межиріччі Бугу та Дністра. Замість того, щоб блукати в пошуках здобичі, люди осідали на певних ділянках землі. Так виникли перші поселення людини.

№3. Трипільська культура на українських землях.

Трипільська культура, або Кукутені культура (рум. Cucuteni), або культурна спільність “Кукутені-Трипілля”) — археологічна культура часів енеоліту, назва якої походить від назви тоді села Трипілля на Київщині (у вказаній “розширеній” назві культури присутня ще назва румунського села Кукутень). Культура набула найбільшого розквіту між 5500 та 2750 рр. до н.е., розташовувалась між Карпатами та річкою Дніпро на території сучасних України, Молдови та Румунії, займаючи територію загальною площею понад 35 тис. км². В часи розквіту цій культурі належали найбільші за розміром поселення у Європі: кількість жителів деяких з них перевищувала 15 тис. осіб.

Творцями трипільської культури були племена, що просунулися з Балкан та Подунав'я у Прикарпаття (територія сучасних Румунії, Молдови та України). Пам'ятки її дослідники поділяють на етапи:

- Початковий: 5300—4000 до н. е. (румунське Прикарпаття)
- Ранній: 4000—3600 до н. е. (Прутсько-Дністровське межиріччя)
- Середній: 3600—3100 до н. е. (Дністро-Бузьке межиріччя)
- Пізній: 3100—2500 до н. е. (Дністро-Дніпровське межиріччя)

Ранній етап:

У другій половині VI тисячоліття та у першій половині V тисячоліття до н. е. племена трипільської культури розселилися в басейні Дністра і Південного Бугу.

розташувалися здебільшого в низьких місцях біля річок, але виявлено також поселення, розміщені на підвищених плат. Житла були землянки, або напівземлянки. Розвинуте було хліборобство і скотарство. Але важливим залишалось полювання та рибальство. Значного розвитку досягли гончарні вироби. Глиняний посуд різноманітної форми ліпили руками. Статуетки, модельки жител та амулети мали ритуальне призначення. Дуже рідко зустрічалися мідні прикраси.

Середній етап:

На цьому етапі трипільці посідали величезні простори лісостепу від Східної Трансильванії на захід до Дніпра на схід. Вони розселилися в районі сточищ Верхнього і Середнього Дністра, Прута, Серета, Південного Побужжя та Правобережжя Дніпра. Поселення були значно більшого розміру. Назумні житла будувалися колом чи овалом. З глини робили ритуальні жертівники в житлах, круглі або у формі хреста. Разом зі збільшенням населення збільшувалися посівні площі. Скотарство було розвинене більше, ніж раніше, але полювання ще мало допоміжне значення. Рівня ремесла досягло гончарство. Посуд різних форм ліплено руками. (Характерним для кінця цього періоду став монохромний спіральний орнамент, нанесений чорною фарбою на жовтувато-червонуватому ангобу.)

Пізній етап:

Значно розширилася територія, заселена трипільцями: на землі східної Волині, сточища рік Случі й Горині, обидва береги Київського Придніпров'я та степи північно-західного Причорномор'я, де трипільці стикалися з носіями інших культур. Значно зросло значення скотарства. Помітного значення набув кінь. Складається патріархальний лад. Змінюється характер житлобудівництва, зникає спіральна орнаментация.

№4. Перші етноси на території України: Кіммерійці. Скіфи. Сармати.

Першим етнічним утворенням на території сучасної України були кімерійці, кочівники, які жили на території [Північного Причорномор'я](#) в X — VII століттях до н.е. і мандрували через [Кавказ](#) до [Малої Азії](#). Кіммерійці займали значну територію між Дністром і Доном, а також Кримський і Таманський півострови. Їх походження невідоме, але вважається, що вони були [індоєвропейцями](#). [Історики](#) вважають, що мова кімерійців належала до іранської мовної групи чи була фракійською, або принаймні, кімерійці мали іранський правлячий клас, оскільки відомі з асирійських джерел імена кімерійських вождів безсумнівно іранського походження. Деякі литовські дослідники висловлюються про кімерійців, як балтів. Татарські дослідники висловлюються про давньотатарське походження, а саме про походження [булгар](#) від них, що підтверджується записами у античній «Історії монаха Спиридона» й у «Історії Зографа». В [археології](#) дуже мало відомо про кімерійців північного узбережжя [Чорного моря](#). Їх зв'язують із [зрубною культурою](#), яка витіснила ранішу [катакомбну культуру \(2000-1200 до н. е.\)](#)

У VII ст. до н. е. могутня хвиля численних, згуртованих та активних скіфських племен витіснила кімерійців з Причорномор'я, внаслідок чого Кіммерія розпалася. Частина кімерійців або поселилася у Південному Причорномор'ї, або мігрувала на Близький Схід, або ж була асимільована скіфами.

Таким чином на території сучасної України вже у VII ст. до н.е. з'являється новий етнос, який отримав назву **скіфи**.

Існує декілька точок зору стосовно того, хто такі скіфи, а саме:

1. Скіфи — корінний народ, нащадки зрубної культури
2. Скіфи — переселенці, які прийшли з Азії наприкінці 8 або на початку 7 ст. до н. е. і опанували надчорноморські степи, підкоривши або прогнавши місцеві племена кімерійців.
3. Скіфи — об'єднання різних в культурному плані племен, як землеробських так і кочових, можливо навіть різних в мовному плані. Зокрема ці племена є предками сучасних східнослов'янських і тюркських народів. Близько до цієї версії стоїть версія, що слово «скіфи» це спотворене греками слов'янське «скити» («скитатись» — «кочувати»). Тобто слово «скити» має значення «кочівники», позначає швидше не народ а спосіб життя і отже могло застосовуватись до будь-яких племен або груп людей, які вели кочовий спосіб життя. До XIX ст. в багатьох західноєвропейських і слов'янських історичних працях скіфи (скити) розглядалися як предки татар, а інколи навіть ототожнювались з ними. Скіфські степові могили (кургани) також могли розглядатись як козацькі, половецькі або татарські.

Скіфи поділялися, крім царських, ще на скіфів-кочовиків, скіфів-хліборобів і скіфів-орачів. До скіфських племен деякі дослідники зараховують ще [гелонів](#) і [калліпідів](#) (гелленізованих скіфів), [алазонів](#) і [агатірсів](#).

Суспільний лад скіфів визначався глибоким соціально-економічним розмежуванням. Верхівку становили царі, їхні двори і військові дружини та жерці, що зосереджували у

своїх руках не тільки владу, але й багатства, одержувані з воєнної здобичі й торгівлі. Вождями племен були племінні царі й полководці, підпорядковані царям царських скіфів. Влада царів, спершу трьох, згодом одного, була деспотична і спадкова, обмежена тільки радою вождів союзних племен або й усього війська (народних зборів). Родовий устрій скіфів був виразно патріархальний.

III ст. до н. е. — період занепаду скіфської держави. Під потужними ударами сусідніх сарматських племен володіння скіфів значно зменшується. Втримати їм вдалося лише вузьку смугу Нижнього Подніпров'я та Степовий Крим. Саме тут і була утворена нова держава — Мала Скіфія, столицею якої стало місто Неаполь.

Сармати

У III ст. до н. е. в поволзько-приуральських степах формується новий союз кочових іраномовних племен — сарматів, які спустошили Приазов'ям та Північним Причорномор'ям, витіснивши скіфів на Кримський півострів. Одне з найперших достовірних історичних свідчень про сарматів знаходимо в «Історії» Полібія (205—123 рр. до н. е.). Племена просувалися в західному напрямку кількома хвилями. Особливістю сарматського суспільного ладу було існування пережитків матріархату. Сарматська культура генетично була близькою до скіфської, але не перевершила її досягнень. Водночас у військовій справі сармати суттєво випередили не тільки скіфів, а й інші народи.

№5. Антична колонізація Північного Причорномор'я.

Дослідження пам'яток античної культури на території України почалося ще наприкінці 18 ст. Спочатку це були візуальні обстеження, викладені в загальних описах Північного Причорномор'я. З кінця 19 ст. розгорнулися систематичні розкопки трьох найбільших античних міст-держав та їхніх некрополів на території України - Березані та, Херсонеса, Пантікапея, курганів Боспорського царства. Були відкриті оборонні споруди, житлові квартали, терми (лазні) й монетний двір у Херсонесі, десятки монументальних поховальних споруд. Завдяки цьому ми тепер маємо досить повне уявлення про археологію та історію всіх чотирьох центрів поширення античної культури в Північному Причорномор'ї.

З 8 ст. до Н.Е. перенасичена людністю рабовласницька Греція почала виштовхувати надлишки населення за межі метрополії (країна, яка володіє колоніями). Спочатку греки колонізували узбережжя Середземного моря. Потім настала черга й інших регіонів. Еліни (греки) вийшли на південне й західне узбережжя Чорного моря, заснувавши тут міста колонії Синоп, Трапезунд та ін. Колонізаційний потік греків у Північне Причорномор'я рухався переважно з Іонії, на яку постійно нападали перси та лідійці. Освоєння греками цієї території можна розділити на чотири етапи. На першому етапі (середина 7 ст. до Н. Е.) переселенці закладають міста Істрію у пониззі Дунаю та Борисфен на сучасному о. Березань під очаковом. На другому етапі (перша половина 6 тс. до Н. Е.) розвиваються старі й з'ясовуються нові міста – Ольвія, Пантікапей (Керч), Феодосія. На третьому етапі (друга половина 6ст. – початок 5 ст. до Н.Е.) з'являються міста Тір (Білгород Дністровський), Керкінітід (Євпаторія). На четвертому етапі (5 ст. до Н. Е.) виникає Херсонес Таврійський (Поблизу нинішнього Севастополя). У 5ст. до Н.Е. Пантікапей підкорив своїй владі міста Фанагорію, Тірітаку, Корокондаму (понад 20 міст-держав і колоній) Керчинського й Таманського півостровів та Кубані й утворив Боспорське Царство. Кожне місто держави становило окрему рабовласницьку демократичну республіку.

Греки принесли у Причорномор'я більш досконалі знаряддя обробітку ґрунту застосування двоїлля (ное під паром, інше засівне), гнойні ґрунти, сприяли поширенню виноградарства. Грецькі міста колонії вели жваву торгівлю з місцевим населенням і метрополією. В обмін на хліб метрополія вивозила вина олію, посуд, дорогі таканини, золоті срібні прикраси. Поступово рабовласницька система господарювання вичерпувала себе. Грецькі міста-держави потрапили в залежність від Римської імперії. Навали готів і гунів остаточно доканалі Грецькі античні міста держави. Греки принесли на чорноморські землі найрозвинутішу на той час культуру, скульптуру, розписи, фрески, мозаїку, високий рівень освіти, мистецтва, науки. Все це не могло не вплинути на подальший розвиток причорноморських племен.

№6. Велике переселення народів. Готи, гуни, авари(обри).

В сучасній історіографії під Великим переселенням народів розуміють рух племен і народів у 4-6 ст. н.е. в різних напрямках Європи, що розпочався з вторгнення племен гунів у північну частину Римської імперії в 375 році н.е.

Починаючи з нижнього Дунаю і території сьогоденної Західної України, цей процес привласнення землі захопив також інші, більшою частиною германські племена і поширився у напрямку Західної і Південної Європи. Безпосереднім наслідком цього процесу вважається загибель Римської імперії.

Серед основних причин переселення племен [IV-VI](#) столітті дослідники називають: зміну клімату, збільшення населення і нестачу земель. Не в останню чергу рух племен могло спонукати прагнення до війни та пригод. Приводом до Великого переселення народів став наступ гунів, які у [375](#) році знищують державу [остготів](#).

Велике переселення народів почалось поступовим пересуванням з Прибалтики в Українське Причорномор'я. Готські племена осіли в пониззі Дніпра (остготи) та між Дністром і Дунаєм (вестготи). У 375 р. гуни, розбивши племінний союз покорили більшу частину остготів та інші племена. Під тиском гунів, вестготи, перейшовши Дунай, оселились, з дозволу Риму, на території римської провінції Мезії (територія між Нижнім Дунаєм і Балканами). У 377 внаслідок постійних утисків римських чиновників вестготи підняли повстання, до якого приєднались раби і колони. У серпні 378 повсталі розгромили римську армію під Андріаноподем.

Близько 400-го року бургунди пересуваються в райони річок Рейну - Майну і засновують державу на середньому. У 401-403 роках вестготи на чолі з Аларіхом I розпочали похід в Італію. В 408 рікоці відбувається облога готами Риму, після сплати величезної контрибуції готи відступають. 409 року вандалі, пройшовши через Галлію, досягають Іспанії, де їх поселяють як федератів. Після марної облоги іператором Гонорієм Равенни, вестготи 24 серпня 410 року здобули і розорили Рим. 443 року бургунди розселяються на річках Сона і Рона, де вони утворюють свою державу. Таким чином вже до середини 5 ст. германські племена (вандалі, алемани, бургунди, франки, англійці, сакси) заселили територію Західної Римської імперії та створили свої королівства.

У 6-7 ст. почався завершальний етап великого переселення народів. У цей період племена антів, гепідів, болгар, хорватів, сербів, аварів та ін. вступили на територію Східної Римської імперії (Візантії).

Наслідком великого переселення народів стало те, що [Західна Римська імперія](#) перестає існувати. На її місці виникають держави германців. Германців навіртає до [аріанського християнства](#) гот [Вульфїла](#) (жив близько [310-382/383](#) років), котрий переклав [Біблію](#) на готську мову. Залишену германцями місцевість на схід від Ельби заселяють слов'яни.

Готи. У середині II - на початку III ст. на історичну арену виходять готи — германські племена, які після об'єднання з гепідами, вандалами й тайфалами, з'являються на теренах сучасної України. Готські завойовники дійшли до кордонів Римської імперії, проливаючи кров і спустошуючи все на своєму шляху. Готи поділялися на дві групи: вестготів та остготів. На початку IV ст. остготи створили об'єднання племен — державу на чолі з королем Германаріхом. Згодом, під тиском могутніх войовничих кочівників зі сходу — гунів, вестготи й частина остготів перейшли на правий берег Дунаю. Решта остготів залишилася під гунами й навіть зберегла свого короля. Готи напали на антів і стратили їхнього царя Божа, його синів і 70 прибічників.

Гуни. Походження. У III ст. до н. е. в монгольських степах виникло велике об'єднання племен — хунну, яке під ударами китайців змушене було перекочувати на захід. У кінці II ст. н. е. частина кочівників, поєднавшись у межиріччі Волги й Уралу з місцевими племенами угрів, вирушила на захід. Початок великого переселення народів. У III ст. гуни підійшли до Північного Причорномор'я і зруйнували майже всі античні міста-держави. Вистояли тільки Пантікапей і Херсонес. У IV ст. гуни продовжили свій руйнівний похід до Східної Європи. Вони розбили готів, підкорили антів і ще довго панували на величезній території від Верхнього Дунаю до Азовського моря, здійснюючи постійні набіги на країни Західної Європи. Після смерті правителя Аттили в 453 році гунська держава занепадала.

Авари. Авари — войовничі тюркомовні племена, які перекочували з Центральної Азії спершу на територію Північного Причорномор'я, а потім і до середньої течії Дунаю, утворивши там у VI ст. Аварський каганат. Звідти ці кочівники здійснювали свої грабіжницькі набіги на візантійців, слов'ян та франків, не маючи ніякої власної економічної бази, окрім військової сили і зовсім незначного скотарства. Саме це й зумовило внутрішню слабкість і недовговічність держави аварів.

№7. Стародавні слов'яни. Перші згадки, прабатьківщина та формування державності східних слов'ян.

Історія слов'янських земель в докиївські часи - це історія панування тимчасових союзів племен Великого Степу, які стали предками сучасних слов'янських, тюркських та угро-фінських народів Євразії, а також історія постійних взаємодій з племенами, які стали предками сучасних романо і германомовних народів. Саме ця мішанина народів і культур заснована на місцевій стародавній, доісторичній культурній і світоглядній основі породила людей, які стали називати себе слов'янами.

Перші згадки в писемних джерелах про ранньо-слов'янські племена зустрічаються в творах римських вчених I—II ст. н. е. Плінія Старшого, Тацита, Птолема, де слов'яни фігурують під назвою «венеди» («венети»). Етнонім «слов'яни» вперше вжили візантійські автори Псевдо-Кесарій, Іоанн Ефеський, Менандр. Найповніше ранньослов'янська історія викладена у творах візантійських хроністів Йордана «Про походження та діяння гетів», або «Гетика» (551) і Прокопія Кесарійського «Історія війн» (550—554). Отже, слов'янство як самостійна етнічна спільнота вийшло на історичну арену на початку I тис. н. е. Це був динамічний і драматичний час Великого переселення народів (II—VII ст.). Слов'яни в перших століттях нової ери заселяли сучасне Полісся, Волинь, Поділля та Середню Наддніпрянщину. Між Віслою і Дніпром у I—II ст. н. е. відбулася перша культурно-етнічна консолідація слов'ян. Міцніли стосунки між окремими слов'янськими племенами, формувалася праукраїнський етнос. Основою господарства слов'ян було орне землеробство. На початку нової ери слов'яни жили первісною сусідською общиною. Це був досить монолітний соціальний організм. У межах общини малі сім'ї об'єднувались у великі патріархальні. Вони вели спільне господарство. Великим сім'ям належали окремі групи жител і господарських споруд, невеликі поселення. У перших століттях нової ери в слов'ян вже почали створюватись спілки племен.

Сучасність

Слов'яни займають близько 20 % території Європи від Балтійського моря до Адріатичного і від Лаби до Волги. В наш час до західнослов'янської групи належать польська, верхньо- та нижньолужицька, чеська, словацька та мертві полабська й поморська мови. У східнослов'янських племен, розташованих на території сучасної Білорусі, Росії та України, сформувалися білоруська, російська та українська мови. До південнослов'янських — сербська, хорватська, македонська, болгарська, словенська мови. Перші слов'янські літературні пам'ятки збереглися з XI ст.

№8. Східнослов'янські союзи племен: їх розселення та процес об'єднання навколо Києва.

Протягом VII—VIII ст. слов'яни широко розселилися на території Східної Європи: землі східних слов'ян простягалися від далекого озера Ільмень на півночі майже до Чорного моря на півдні. Літописець назвав 14 східнослов'янських племінних об'єднань, переважна більшість з яких локалізувалася на території України.

Історичним центром східного слов'янства здавна було Середнє Подніпров'я, де проживали поляни. Їхніми східними сусідами були сіверяни, далі знаходилися землі радимичів, в'ятичів. На захід од полян мешкали деревляни й дреговичі.

Сучасні дослідники підкреслюють, що союзи східнослов'янських племен на території України вже у VII ст. являли собою одну етнокультурну, мовну і політичну групу, яка за названими ознаками виразно відрізнялася від північних східнослов'янських племен. За наступних століть об'єднавчі тенденції між ними лише посилювалися, що сприяло виникненню в IX ст. ранньосередньовічної держави із центром у Києві, а також формуванню українського народу та його мови. Таким чином на межі трьох східнослов'янських союзів племен — деревлян, сіверян і полян не пізніше VI ст. виникає Київ, якому судилося стати столицею першої східнослов'янської держави. Звичайно, за тих часів Київ іще не був містом у сучасному розумінні. Зародження державотворчих процесів у предків українців учені пов'язують із племінним об'єднанням дулібів. Воно виникло в VII ст. з метою захисту від войовничих кочівників, адже й літописець згадував про дулібів у зв'язку з навалом аварів. Дулібський союз об'єднав усі східнослов'янські племена на території України. Центром його було Зимненське городище, що неподалік м. Володимира на Волині. Однак рівня держави дулібське об'єднання не досягло й невдовзі після свого виникнення розпалося.

Процес політичної консолідації був обумовлений низкою внутрішніх і зовнішніх чинників: територіальною, етнічною і культурною спільністю східних слов'ян, їхніми економічними зв'язками, прагненням об'єднати сили в боротьбі зі спільними зовнішнім ворогом. Інтеграційні політ-економічні процеси призвели до етнічної консолідації сх. слов'ян, які утворили давньоруську народність. Вони характеризувалися насамперед схожістю мови, спільністю території, матеріальної та духовної культури, релігії, певною економічною цілісністю. Етнічному згуртуванню східних слов'ян в єдину народність сприяли й однакові традиції, звичаї, військовий устрій, спільна боротьба проти зовнішніх ворогів. В цей час виникають певні елементи національної самосвідомості, патріотизму.

Отже, у процесі формування давньорус державності простежуються 4 етапи: 1.Племінні княжіння східних слов'ян;

2. Утворення первісного ядра давньорус державності — «Руської землі»;

3.Формування південних і північних ранньодержавних утворень;

4. Об'єднання цих утворень у Давньоруську державу з центром у Києві.

Щодо племінної належності Києва вчені дотримуються різних думок. Одні вважають, що городище на Старокиївській горі виникло як міжплемінний центр, засвідчуючи прагнення східнослов'янських племен — предків українців до міжплемінного

об'єднання. Інші переконані, що Кий — засновник Києва був полянським князем, а відтак городище виникло як центр полянського князівства. Від літописної назви держави з центром у Києві — Руська земля — вчені-історики утворили книжну назву Київська Русь, яка нині загальноживана.

Швидке піднесення й міжнародне визнання Київської держави — Руської землі вже за перших князів свідчить, що творці її — не зайди-чужинці, а східнослов'янські племена — предки українців, які протягом VII—VIII ст. пройшли самостійно тривалий шлях державотворення, заклали й розбудували столицю своєї держави, мали власну князівську династію, представниками якої були Кий та його нащадки («Києвичі»), активно налагоджували відносини із сусідніми державами, з-поміж яких і такі могутні, як Візантія та Хозарський каганат.

№9. Теорії походження Київської Русі.

На сьогоднішній день немає єдиної думки щодо походження Давньоруської держави — Київської Русі, але існує декілька теорій:

1. Норманська теорія, її започаткували німецькі вчені Г. Баєр та Г. Міллер, які працювали в другій половині XVIII ст. в Російській Академії наук.

«Норманісти» наголошують, що східні слов'яни були нездатні без зовнішньої допомоги створити свою державу, а варяги (нормани) відіграли вирішальну роль у створенні Київської держави. Слово «Русь» походить від фінської назви шведів «Ruotsi».

2. За хозарською теорією поляни є не слов'янами, а різновидом хазарів. Модель влади, яка існувала в Хозарії. Там водночас правили два царі — цар по крові (хакан каган), та його «заступник» (хакан-бек). Тогочасні візантійські та арабські джерела згадують Аскольда з титулом хакана.

3. Панюркська теорія, за якою слово «Русь» походить від іранського і означає — світлий та належить іраномовним мешканцям одного з регіонів Середнього Подніпров'я.

4. Теорія природно-історичного (автохтонного розвитку). Прибічниками цієї теорії були і видатні українські історики В. Антонович, М. Грушевський та інші. Прихильниками цієї теорії стверджують, що у східних слов'ян існували політичні та соціально-економічні передумови для створення своєї держави: високий рівень розвитку виробничих відносин, існувала майнова диференціація, відбувалося захоплення старійшинами общинних земель, багаточисельні військові походи, результатом яких була велика кількість здобичі. Основними джерелами є літопис «Повість врем'яних літ», який розповідає про правління князя-слов'янина Кия (кін V — поч. VI ст.) та хроніка «Бертинські аннали».

Перші три концепції, хоч і мають під собою певну фактичну основу (варязьке походження багатьох руських князів, правління двох князів одночасно, різні варіанти походження слова «Русь» тощо), але ігнорують повністю ту обставину, що державність — це результат тривалого соціально-економічного і політичного розвитку, її не можна принести ззовні. Тому чимало вчених схиляється до думки, що Київська Русь утворилася на власній основі внаслідок тривалого процесу первіснообщинного ладу та формування класового суспільства у східних слов'ян. Розвиток феодальних відносин, а також переростання органів племінного управління в державні органи сприяли перетворенню союзів племен у «княжіння» державного типу.

№10. Основні етапи розвитку держави Київська Русь.

У кінці IX ст. рівень державної організованості східних слов'ян все ще був низький, частина племен не входила в племінні об'єднання, або охоплювалась ними частково. Існували невеликі держави або напівдержавні племінні княжіння. В той же час процес державотворення в Європі розширювався. Зокрема, германські племена боролися за об'єднання і створили державу Карла Великого, у VII ст. виникає Болгарська, в X ст. Польська, Чеська, Угорська та ін. Цей процес у Західній та Центральній Європі не міг не стимулювати державотворчість у східних слов'ян. Слов'янські племена, в яких відбувалось майнове розшарування, виділилась керівна верхівка, підійшли до такого рівня соціально-економічного розвитку, коли державність, що охоплювала б всі племена, стала історично необхідною. І тому зміна династій у 882 році, злиття, Новгородського і Київського князівств в єдине державне ціле сприяли об'єднанню з часом всіх східнослов'янських племен в єдину державу — могутню Давньоруську державу.

Київська Русь або Давньоруська держава (старосл. Рꙋсь, грец. Ρωσία (Росія); 9 століття — 1240) — середньовічна монархічна держава у Східній Європі з центром у місті Києві, що виникла в IX столітті в результаті об'єднання східнослов'янських племен під владою князів династії Рюриковичів. У період найвищого розквіту давньоруська держава займала територію від Таманського півострова на півдні, Дністра і верхів'їв Вісли на заході до верхів'їв Північної Двіни на півночі.

Історики часто ділять політичну історію Давньоруської держави на три періоди. Перший період — швидкого зростання — охоплює майже 100 років — з 882 року, коли на престол у Києві сів Олег, до смерті Святослава у 972 році. Базуючись у вигідно розташованому в стратегічному плані Києві, варязькі князі підпорядкували собі найважливішу торговельну артерію по Дніпру — «шлях із варягів у греки», підкорили східнослов'янські племена й знищили своїх основних суперників у цьому регіоні. Так було створене величезне господарське й політичне об'єднання, здатне й готове кинути виклик могутній Візантійській імперії.

Другий період охоплює князювання Володимира Великого (980—1015) та Ярослава Мудрого (1034—1054), що було добою зміцнення Києвом своїх завоювань і досягнення ним вершини політичної могутності й стабільності, економічного та культурного розквіту. На противагу територіальному зростанню попереднього періоду тут переважає внутрішній розвиток. Дедалі відчутнішим стає законопорядок. Надзвичайно важливим було впровадження християнства, що принесло нову культуру й докорінно змінило світосприймання та самовираження населення Київської Русі.

Останній період характеризують безупинні руйнівні князівські чвари, зростаюча загроза нападів кочових племен та економічний застій. Деякі історики доводять, що всі ці лиха прийшли незабаром після смерті Ярослава Мудрого у 1054 році. Інші схильні вбачати початки занепаду після князювання останніх вдалих правителів Києва — Володимира Мономаха (1113—1125) та його сина Мстислава (1125—1132).[2] Так чи інакше, коли князь суздальський Андрій Боголюбський у 1169 році захопив і розорив Київ, а потім вирішив залишити його, повернувшись у свої північно-східні землі, стало очевидним, що політичне й економічне значення Києва впало. Остаточне зруйнування Києва монголо-татарами у 1240 році ознаменувало собою трагічний кінець Київського періоду історії України.

№11. Основні напрями і форми зовнішньої політики Русі та її наслідки.

Географічне положення Київської Русі зобов'язувало її бути у центрі політичних відносин тогочасного світу. В Руській політиці можна виділити чотири напрямлення: перший (і головний) – Візантія, другий – Зах. Європа, третій – Кочовий степ, четвертий – Варяги (Скандинавія).

Почнемо з Варяг, їх виділимо тому, що вони приймали безпосередню участь в утворенні державності слов'янських племен. Тіж самі Олег та Ігорь мали Скандинавське походження. Але надалі вони мали велике значення лише для північних слов'ян (торгівля, військова допомога). А Київ був торгівельним вузлом між Скандинавією та Візантією, що сприяло еномічному піднесенню та обміну культурними надбаннями. Головним вектором зовнішньої політики була Візантія (Східна частина колишньої римської імперії, столиця – сучасний Стамбул (ст. Турції)). У 860 і 866 князь Аскольд нападав на Константинополь (ст. Візантії) і змусив підписати між Візантією та К. Руссю союзницький договір. 10 ст. проходить під знаком війни між швидко прогресуючою Руссю та Візантією. Перший договір між цими країнами заключив князь Олег (879 - 914) в 911 році внаслідок перемоги над Візантією. Умови договору 1) Кнтрибуція, 2) Права торгівлі без мита 3) установка норм торгівельних зносин Росії з Греками. Наступних поход зробив князь Ігор, але він був невдалим. Візантія використовувала Русь в боротьбі з Болгарами. Це була звичайна політика візантійців нацьковувати одних Головним наслідком відносин з Візантією було прийняття християнства в 988р. Візантія надала допомогу священникам книгами та церковною утварю. Найактивніших зносин Русь досягла під час правління Ярослава Другого. Для прикладу сам Ярослав був одружений з Інгігердою (дочкою шведського короля) а потім з Анною (дочкою візантійського короля). А донька Ярослава Анна була французькою королевою. Норвезький королевич Гаральд одружується з дочкою Ярослава – Єлизаветою. З Польшею та Угорщиною велась постійна боротьба за західні українські землі. Особливо вона загострилась під час міжусобних війн. Особливо велику участь в цьому брало Галицько-Волинське князівство. Князя Данила Галицького Папа римський зробив королем. З самого свого утворення київська Русь постійно воювала з кочовниками (печеніги, хазари, половці, торки), які завдавали великої шкоди Русі, руйнуючи та грабуючи села, та вбиваючи цивілів. Та постійно відтягувала військову силу на себе.

НАСЛІДКИ:

Сприяння утворенню Київської Русі варягами, хрещення Русі (Візантія), яке дало величезний поштовх культурному розвитку – збудовано муровані Золоті Ворота, грандіозний Софіївський собор, покладено початок Києво-Печерському монастирю, зосновано першу бібліотеку. Це дало змогу стати К. Русі в один рівень з найрозвинутішими європейськими державами. Але в той же час навала татаро-монголів призвела до загибелі К. Русі

№12. Політичний устрій Київської Русі(10-13 ст).

Князь. Носієм державної влади, репрезентантом держави України-Руси був князь. Князем міг бути тільки член фамілії Володимира Великого. За весь час існування Української держави був один лише випадок, коли «вокняжився» в Галичі не член цього роду, а боярин, Владислав Кормильчич. У розумінні людей XI-XIII століть Україною правив увесь рід князів, і кожен член цього роду мав право на владу. Ця єдність княжого роду сприяла ідеї єдності Руської землі, України. Київська Русь не мала певного спадкового права. Спочатку правив сам Великий князь київський з допомогою своїх синів, які цілком підкорялися йому.

Компетенція та влада князя були необмежені й залежали від його авторитетності та реальної сили, на яку він спирався. Головним чином він був воєначальник, йому належала здебільшого ініціатива походів і їх організація. Походи проти половців підносили престиж князя, збільшували його авторитет. Головну військову силу князя являла його дружина, пов'язана особисто з князем, яку він сам утримував.

Боярська рада. Прибічна рада бояр, а спочатку — дружини князя, була невідмінним учасником княжої управи. Радитися з старшими членами дружини, а пізніше — з боярами, було моральним обов'язком князя. В цьому лежав також інтерес князя: дружина завжди могла відмовити йому послуху, якщо він надумав щось без поради з нею. Не зважаючи на моральну обов'язковість нарад, на фактичне існування їх, боярські ради не стали державною інституцією з окресленим складом, компетенцією, функціями, а весь час мали характер випадковий: бували на ній ті, кого запрошував князь, обговорювали питання, які стояли на черзі.

Віче. Віче являло собою орган влади старший, ніж князь. Ще Прокопій згадував про племінну самоуправу слов'ян. Згодом, з ростом влади князя, віча завмирають, і лише тоді, коли влада князів київських занепадає, — знову прокидається віче. У Києві перший натяк на віче подає літопис під 1024 роком: переможець Ярослав, Мстислав, не посів Київського престолу, бо кияни його не побажали. Року 1068 кияни — супроти всяких прав — обрали князем Всеслава Полоцького, з іншої династії. Року 1113 — знову всупереч праву — закликали Володимира Мономаха, і т. д. Року 1151 кияни не побажали мати князем Вячеслава, а визнали його братанича, Ізяслава: «ми его не хочем, ти наш князь». Коли обраний вже князем Ростислав 1154 року пішов у похід, не уклавши «ряду», йому нагадували бояри, що ліпше «утвердитися з людьми», і мали рацію, бо він утратив престол. Оглядаючи діяльність боярської ради та віча, можна зробити висновки, що за час X-XIII століть вони не набули парламентарних форм, не перетворилися на певні інституції і залишилися випадковими зібраннями.

Органи управління. Призначення всіх урядовців залежало тільки від князя, і відповідали вони тільки перед ним. В разі незадоволення, віче скаржилося князеві на зловживання його урядовців. Перше місце в князівстві належало канцлерові-«печатникові», який не лише прикладав печать, але й виступав із складними дипломатичними дорученнями, а також виконував військові функції. Головним урядовцем князя був тисяцький. Під час відсутності князя були його заступниками. За тисяцькими йшли соцькі, десятські. Всі вони мали військово-адміністративний, а

почасти й фінансовий характер. Судові функції виконували княжі тікши та посадники. Нижчі судові урядовці звалися вирниками, метальниками, мечниками, отроками.

Військо. Головну частину війська становила княжа дружина, початок якої треба шукати ще в часах варязьких князів. Дружина була зв'язана безпосередньо з князем, і він її утримував, забезпечуючи зброєю, кіньми, одягом. Старші дружинники діставали в нагороду землю, а дружина — пайку з військової здобичі. Другу частину війська становили «вої» — земське військо, головно із смердів, почасти призначуваних вічем, почасти — добровільців, що йшли з власною зброєю, на власних конях. На відтинку від дружини, вої часто вирушали в похід пішо. Суходільні війська поділялися на кінноту та піше військо. До першого роду належала княжа дружина. Кіннота поділялася на тяжкозбройну та легку. Піхота поділялася також на тяжкозбройну та легку. Тяжкозбройна піхота була озброєна так само, як і кіннота: панцери, толоки, списи (копія), мечі. Зброю їх везли на возах. їх називали «колійники».

№13. Утвердження християнства на Русі та його значення у розвитку давньоруського суспільства.

Хрещення Русі — процес прийняття і поширення християнства на землях Київської Русі. Вузлова подія — масове хрещення у 988 році мешканців Києва, а згодом інших міст держави князем Володимиром Святославовичем, у результаті чого християнство стало провідною релігією на Русі.

Судячи з різних джерел (переказів, літописів, матеріальних пам'яток) християнське віровчення на землях, які в майбутньому увійшли до складу Київської Русі з'явилося практично одразу після початку його поширення у світі. Процес поширення християнства був тривалим і поступовим

Християнство було прийнято, як державна релігія князем Володимиром в 988р. Із прийняттям християнства у Київській Русі поширилася нова, витончена й складно організована релігія. У 1037 р. після приїзду із Константинополя першого у довгій низці грецьких митрополитів (протягом усієї Київської доби лише двічі на цей пост призначалися не греки) була заснована митрополича єпархія. Первинно до Руської митрополії входило вісім єпископств, але згодом їхня кількість зросла до шістнадцяти. Десять із них розташовувалися на землях сучасної України. У XIII ст. в Київській Русі існувало близько 50 монастирів, із них 17—у самому Києві.

Церква справляла величезний вплив на культуру Київської Русі. Спорудження одного лише храму — славетної Софії Київської — є безпосереднім підтвердженням того, наскільки всеохоплюючим був вплив церкви на мистецтво. Збудована у 1037 р. за князювання Ярослава Мудрого

Після 988 р. в ужиток увійшло письмо, базоване на абетці, створеній ченцями Кирилом і Мефодієм. Відтак у богослужіннях та інших справах церкви вживали церковнослов'янську мову — літературну норму, що спиралася на південнослов'янські діалекти й була легко зрозумілою східним слов'янам. Поступово вона поширилася на лише на релігійну, а й на світську

№14 Русь і кочовий степ: етапи та особливості відносин

Перший етап – 7ст. Н.Е. – середина 10ст. – хазарський каганат (державна тюрського народу - хазарія);

Другий етап – початок 10 ст. – середина 11ст. – печеніги (теж тюрський народ);

Третій етап – середина 11ст. – середина 13ст. (половці);

Четвертий етап – початок 13ст. (1223р.) – 1363р. (татаро-монголи “Золота орда”);

У 6-му – 7-му ст. в байках нижньої Волги та Дону постала держава хазарів, яка досягла у 8-9 ст. великої політичної могутності та економічного розвитку. Вона підбила собі східнослов'янську людність над доном; її зверхність мали визнати поляни сіверяни в'ятичі радимичі. Через хазар сх.- слов'янські племена вступали в культурний і торгівельний зв'язок зі Сходом, з персами та арабами. Головна вага хазарської держави для наших предків полягала в тому, що вона служила оборонним валом проти кочових азійських орд. Цю державу було зруйновано Святославом (Київський князь (957 - 972)), і зразу ж в степу з'являються орди печенігів.

Печеніги – це кочовий народ. Вони нападали на Руські поселення і грабували їх. Саме вони вбили Святослава. Печенігів активно використовували Візантія. В боротьбі з Руссю (в 10ст.) великий вклад зробив Володимир (Київський князь(980 - 1015)). Зробивши кілька вдалих походів і побудувавши ряд укріплень вдовж Десни, Трубежу, Сули він послабив печенігів, призвівши до витиснення їх тюрками. Київські князі (Ізяслав, Святослав, Всеволод) винищили тюрків, а частину розселили серед руської людності на Київщині та Переяславщині.

Слідом за ними прийшли половці, які вже в 1068р. завдали першої поразки Руським князям. Особливістю відносин було те, що руські князі активно використовували половців у своїх міжусобних війнах. Великий вклад в боротьбу з половцями зробив Володимир Мономах (1113 - 1125), установивши своїми походами безпечність степової границі. На початку 20-х рр. 13ст. на підступах до Русі з глибин Азії та Далекого Сходу з'явилися войовничі племена Монголів і Татар. На цей час володар Монгольської держави Чингізхан підкорив північний Китай, південний Сибір та Середню Азію. Смертельна небезпека змусила Українців та Половців Об'єднатись. Але в 1223р. на річці Калці об'єднане військо зазнало поразки. Навесні 1239р. Монголо-татари вторглися в порубіжні українські землі, зайнявши Переяслів та Чернігів. Моноголо-татари утворили свою державу – Золоту Орду із столицею в Сараї. Золотоординські хани тримали під контролем внутрішнє життя, розпалюючи ворожнечу між місцевими князями, і не даючи нікому зміцнитись. Постійні грабіжницькі набіги на Лівобережні українські землі з боку монго-лотатар супроводжувались винищенням людей, занепадом сільського господарства. та ремесла. Єдиний з князів, хто добився відносної незалежності був галицький князь Данило Романович. З початку 14ст. Литовська держава починає відвойовувати територію монгол, і в 1362р. звільнили укр. народ від татар. (Тобто татари трішки відійшли, та боротьба ще продовжувалась.)

Отже особливістю відносин була постійна боротьба. Але ж час від часу кочівники об'єднувались з Руськими князями для спільної вигоди. Князі дозволяли заселяти малозаселені землі кочовикам, щоб ті не пропускали на Русь інших кочовиків (наприклад чорні клобуки, що були першими осередками русько-української культури серед тюркомовного кочового світу).

№15 Причини та наслідки розпаду Русі

Київська Русь або Давньоруська держава — середньовічна монархічна держава у Східній Європі з центром у місті Києві, що виникла в IX столітті в результаті об'єднання східнослов'янських племен під владою князів династії Рюриковичів. У період найвищого розквіту давньоруська держава займала територію від Таманського півострова на півдні, Дністра і верхів'їв Вісли на заході до верхів'їв Північної Двіни на півночі.

Після смерті Ярослава Мудрого (1054) Київська держава все більше ослаблювалася і роздроблювалася на мало пов'язані між собою князівства. Через Київську Русь проходили торговельні шляхи і це давало змогу розвитку державі. Кожен з синів Ярослава (Ізяслав - київський князь, Святослав – чернігівський князь, Всеволод - переяславський князь) намагався отримати як можна більше влади. Однією з причин її розпаду стало те, що КР була дуже великою державою: вона була найбільшою в Європі і до складу її входили багато народів, об'єднаних владою спільної династії та Церкви. Постійні вторгнення кочовиків ще більше ускладнювало ситуацію. Удільні князівства перетворювалися на політично незалежні від Києва території. Удільні князі видавали закони, карбували монети, чинили суд не залежно від київського князя. Також створювалися великі князівські дружини для охорони уділів та придушення виступів селян-смердів і підвладного населення. Все це призводило до падіння єдиного авторитету київського князя, та до зменшення його абсолютної влади на цих територіях.

Під час правління Ізяслава, Святослава та Всеволода було створено збірку законів «Правда Ярославичів». Кожен з князів намагався зміцнити свої володіння і в 1097 (Князівський з'їзд у Любечі) з метою припинення міжусобиць був підписаний Любецький мирний договір. Одними з пунктів цього договору були: рішення про спільну боротьбу проти половців, запровадження засад от чинності (від батька до сина) у володінні князівствами.

В удільних князівствах відбувався розвиток ремесел, торгівлі, переживало піднесення землеробство, розквітали міста, але все це було лише в окремих князівствах і тому не давало розвитку КР, як єдиної держави. Наслідки роздробленості КР були негативні: феодалні усобиці між князями, вторгнення в укр. землі кочовиків, загальне послаблення обороноздатності держави на передодні монголо-татарської навали. Також були позитивні наслідки: початок об'єднання удільних князівств у національні держави. Офіційно вважається, що дата розпаду КР збігається з датою смерті Ярослава Мудрого.

№16. Галицько-Волинське князівство: особливості історичного розвитку.

Після розпаду староруської держави в 12 столітті на окремі регіональні формування у 1199 році всі ці землі об'єдналися в Галицько-Волинську державу під керівництвом галицького князя Романа, нащадка Володимира Мономаха. Зміцнення влади Галицько-Волинського князя відбувалося за мов постійної опозиції з боку бояр, яких підтримували закордонні покровителі: угорці та поляки. Після смерті Романа Мстиславича боярам вдалося відлучити від влади його синів, Данила та Василька. Відтоді почалася довготривала війна під проводом Данила Галицького та його брата Василька за повернення батьківського трону. Ця війна увійшла в історію як визвольна війна за відродження незалежності та територіальної єдності Галицько-Волинського князівства.

Наприкінці 1230-х рр. Данилу Галицькому вдалося встановити мирні стосунки з сусідами, одруживши свого сина з донькою, короля Угорщини. Князь доклав значних зусиль для захисту кордонів країни під час татаро-монгольської навали. В 1254-1255 р. йому також вдалося одержати кілька перемог над загонами Орди та відкинути їх подалі, за межі України.

Після смерті Данила Галицького князівство знову втрачає свою єдність: його землі було поділено між трьома нащадками князя — Левом, Мстиславом і Шварно. На рубежі XIII—XIV ст. відновилася єдність Галицько-волинської держави під владою наступника Лева — князя Юрія I. За період правління Юрія I стабілізувався суспільний розвиток, розквітли міста, піднеслася торгівля, зріс економічний добробут. Наступниками Юрія I стали його сини — Андрій та Лев II. Вони поділили територію князівства на сфери впливу, але правили спільно, і тому розпаду єдиної держави не відбулося. Брати проводили активну зовнішню політику: налагодили союзницькі відносини з

Польською державою та Тевтонським орденом. Після загибелі Андрія та Лева до влади знову прийшли бояри, що призвело до втручання іноземних держав у внутрішні справи держави. Цей період став періодом занепаду Галицько-Волинського князівства: посилювався ординський вплив, безуспішною була боротьба з Польщею за Люблінську землю, міста дедалі, більше контролювалися іноземними купцями та ремісниками, національна знать відійшла від адміністративної влади, місцеве населення навороталося до католицизму.

Отже, будучи безпосереднім спадкоємцем Київської Русі, Галицько-Волинське князівство відіграло надзвичайно важливу роль в історії

№17.Правління Данила Галицького та його спадкоємців.

Данило Галицький був сином першого галицько-волинського князя Романа. Він був освіченою, талановитою людиною та гарним правителем. Після смерті батька в 1205 році змушений був покинути Галичину. Повернувшись у 1238 році він захопив Галич, а брату Васильку віддав у володіння Волинь, а у 1245 році князь Данило розгромив боярську опозицію, та об'єднав польсько-угорські війська. У внутрішній політиці Данило продовжував лінію батька: зміцнював владу Князя; послабив позиції бояр; будував нові міста (Львів, Холм); зміцнював позиції православної церкви; сприяв розвитку культури; послабив пригноблення залежних селян; розширив права ремісників; провів військову реформу. Дипломатична діяльність Данила була спрямована на зміцнення позиції Галицько-Волинського князівства. Він укладав вигідні династичні шлюби своїх дітей з дітьми правителів інших держав. У 1253 році Данило отримав королівський титул від Папи римського. Нове вторгнення монголо-татар на землі Галицько-Волинського князівства примусило Данила прийняти умови хана Бурундая: зруйнувати фортецю Львів, Володимир, Луцьк. Після смерті Данила Галицького (1264 р.) його син Шварно Данилович на короткий час об'єднав Галицьке князівство з Литвою. На початку XIV ст. Волинське і Галицьке князівства знову об'єднались в руках одного князя Юрія I Львовича, внука Данила Галицького. У 1308-1323 рр. в Галицько-Волинському князівстві правили сини Юрія - Лев II і Андрій. На міжнародній арені Галицько-Волинське князівство за Андрія і Лева Юрійовичів орієнтувалось на союз з Тевтонським орденом. Виснажлива боротьба із зовнішніми ворогами, гострі внутрішні конфлікти князів з боярами і війни князів між собою ослаблювали сили Галицько-Волинського князівства, і цим скористувалися сусідні держави. Протягом ста років після занепаду Києва Галицько-волинське князівство слугувало опорою української державності.

№18. Монгольське завоювання земель Русі. Причини та наслідки.

Монгольська держава утворилася наприкінці 12 – на початку 13 ст, внаслідок активної об'єднавчої політики монгольського хана Темучіна. У 1223 р. на річці Калці відбувається перша битва монголо-татарських військ з руськими дружинами. Нова хвиля монгольського нашествия розпочинається 1237 р., коли на прикордонних рубежах Русі з'явилося багатотисячне військо онука Чингісхана — Батия. Завойовники перетворили на попелище Рязань, Володимир, Ярославль, Переяслав, Чернігів та інші міста і підійшли до Києва. 7 грудня 1240 р. хан Батий захопив Київ, зруйнував його і знищив все населення. Після взяття Києва монголо-татари вирушили до Галицько-Волинського князівства, де зруйнували Кам'янець, Ізяслав, Колодяжин, Луцьк і Володимир, а 1241 р. вдерлися у Польщу, Угорщину і Чехію. Повернувшись у пониззя волги завойовники засновують нову державу у складі Монгольської імперії – Золоту Орду. До складу одного із західних володінь Золотої Орди увійшли київська, переяславська та чернігово-сіверська землі. Внаслідок монголо-татарського нашествия країна була розорена. З цього часу Давньоруська держава перестає існувати.

Наслідки завойовницьких походів монголів:

1. Руйнація та падіння ролі міст.
  2. Занепад ремесла і торгівлі. Руйнація міст, загибель або рабство значної частини ремісників призвели до втрати спадкоємності в ремісництві, зникнення цілих його галузей.
  3. Демографічні втрати. За несплату данини завойовники перетворювали жителів на рабів.
  4. Знищення значної частини феодальної еліти.
- Золотоординське іго зруйнувало господарство, і матеріальну й духовну культуру Київської Русі. Ціною величезних жертв руський народ врятував Європу від ординців.

№19.Входження українських земель до Великого князівства Литовського.

У XIVст. історичні події розвивалися у несприятливому для України напрямі. Саме в період її політико-економічного та культурного занепаду почали підноситися її сусіди — Литва, Польща та Московія. Після смерті останнього князя галицько-волинської династії західноукраїнські землі опинилися без свого провідника, ставши легкою поживою для сусідніх держав. В 1350-х роках Альгердас поширив свою владу на дрібні князівства, розташовані на лівому березі Дніпра, а у 1362 р. його військо зайняло Київ. У 1363 р. литовці рушили на Поділля, завдавши нищівної поразки Золотій Орді. В той час, підпорядкувавши велику частину Білорусії та України (приблизно половину земель Київської Русі), Велике князівство Литовське стало найбільшим в Європі. Майже до кінця XIV ст. Велике князівство Литовське було своєрідною федерацією земель-князівств, повноцінними, рівноправними суб'єктами якої виступали землі Київщини, Чернігово-Сіверщини, Волині та Поділля. Збереглася стара система управління, у якій лише руська князівська династія Рюриковичів поступилася місцем литовській Гедиміновичів. У 1385 р. було укладено Кревську унію, суттю якої було з'єднання Великого князівства Литовського і Польської держави. Саме після цього українські землі остаточно втратили свою автономність. Дії литовців на теренах України не мали характеру експансії, схожої на завоювання монголів. Збройне протистояння в боротьбі за українські землі відбувалося переважно між литовцями та іншими чужинцями — претендентами на спадщину Київської Русі. Місцеве населення або зберігало нейтралітет і не чинило опору, або ж підтримувало утвердження литовського правління, яке витіснило золотоординське. Литовська влада була м'якшою, толерантнішою, ніж татарська.

№20. Основні тенденції соціально-економічного, політичного та релігійного життя в українських землях у складі Великого князівства Литовського.

Опинившись у складі Литви, українські князівства одержали сприятливі умови для свого соціально-економічного і культурного розвитку. Справа в тому, що Литва перейняла українсько-білоруську культуру, традиції державного життя Київської Русі та Галицьке-Волинського князівства, "руські" (українські) правні норми, а тому і перетворилась поступово на Литовсько-Руську державу. Основними аспектами соціально-економічного розвитку було формування феодального землеволодіння і посилення закріпачення селян. Формування фільваркової системи (праця у господарстві феодала) пов'язаної із посиленням товарно-грошових відносин. Найважливішим станом був шляхетський. Після Люблінської та Брестської церковної унії, стало значне зростання національного гніту в Україні, що поєднувалося з підсиленням феодального визиску польськими та полонізованими українськими шляхтичами-землевласниками залежних від них селян. Тяжкі часи переживало українське міщанство. Зростання міст, а отже попиту на сільськогосподарську продукцію, спричинили поширення в українських землях фільварків. Два століття перебування у складі Литовсько-Руської держави мали позитивне значення для людності України. Бо хоч національно-політичне життя й не могло розгорнутись у всій повноті, Велике Литовське князівство все ж розвинулось на основі традицій Київської Русі. Фактична влада на українських землях належала українським панам - нащадкам руських князів і бояр, вони мали значний вплив на політику Литви. Литовський статут, збірник законів держави, базувався на законах Київської Русі. Все діловодство й судочинство велось "руською" мовою, український характер зберегли й міста, управління в яких також мало національний характер. Православна церква, тісно пов'язана з життям суспільства, довго займала у великому князівстві провідне становище й успішно протистояла католицизму, що проникав у Литву. А ось Брестська унія 1596 р, головною метою якої було об'єднати православних українців і білорусів з поляками-католиками, спричинила різке зростання національно-визвольної та антифеодальної боротьби українського народу, яка виявилася в козацько-селянських повстаннях та, зрештою, в Визвольній війні 1648-1657 років.

№21. Польсько-Литовські унії та їх наслідки для українського народу.

Кревська унія 1385 року — угода, укладена між Королівством Польським та Великим князівством Литовським, Руським і Жемайтійським 14 серпня 1385 р. у м. Крево (Білорусь). Угода передбачала об'єднання Литви і Польщі в єдину державу шляхом шлюбу польської королеви Ядвіґи (з династії Андегавенов) і литовського князя. За умовами унії Владислав II Ягайло зобов'язувався прийняти разом з язичницьким населенням Литви хрещення за католицьким обрядом, обернути на користь Польщі свою великокнязівську казну, повернути до польської корони всі відторгнені на той час її території і, головне, назавжди приєднати до неї землі Литви і Литовської Русі.

Кревська унія сприяла об'єднанню польсько-литовських сил для боротьби проти агресії Тевтонського ордену, яка вилилася у війну 1409-1411 року. Тевтонський орден на чолі з Ульріхом фон Юнінґеном після Грюнвальдської битви помітно занепав. Польські феодали намагалися використати Кревську унію для загарбання українських і білоруських земель, що були під владою Литви.

Проти Кревської унії виступила литовсько-українська опозиція на чолі з князем Вітовтом, двоюрідним братом Ягайла, яка домоглася збереження Великого князівства Литовського як окремої незалежної держави (див. Городельська унія 1413). У 1392 за Острівською угодою Ягайло був змушений визнати Вітовта своїм намісником, а 1398 Вітовт проголошує себе повновладним Великим князем Литовським під номінальною зверхністю польського короля, чим фактично розриває Кревську унію.

Віленсько-радомська унія 1401 р. — договір про державний і політичний союз між Великим князівством Литовським, Руським та Жемайтійським та Королівством Польським. Підписаний литовськими феодалами 18 січня 1401 р. у Вільні і польськими 11 березня 1401 — в Радомі. Належить до державно-правових актів, що визначали різні форми стосунків між вказаними державами — від спроб інкорпорації Литви до союзу між ними. Такі акти впливали на зміну державно-правового статусу Великого князівства Литовського, у тому числі українських земель, що входили до його складу.

Основою цього процесу стала Кревська унія 1385. Але вона залишилась унією персональною. Литовські, українські та білоруські православні князі виступали проти зближення з Польщею. Громадянська війна у ВКЛ (1389–1392) призвела до компромісу, внаслідок чого двоюрідний брат великого князя Ягайла - Вітовт отримав з його рук владу над Литвою і удільними князівствами, правителі яких уже підписали «присяжні грамоти» Ягайлу.

На з'їзді 1398 литовські та українські князі і бояри проголосили Вітовта самостійним правителем держави, яка стала називатися Велике князівство Литовське, Руське та Жемайтійське. Але невдовзі поразка українсько-литовських військ у битві на р. Ворсклі з татарами (1399) спонукала Вітовта до нових переговорів з Польщею. Їх результатом стала Віленсько-радомська унія 1401.

За постановами унії Вітовт мав управляти Литвою самостійно, залишаючись з Ягайлом у відносинах, наближених до ленних. Пізніше Вітовт здобув титул великого князя, а Ягайло — найвищого князя Литви, що підкреслювало його вищість. У разі смерті Ягайла поляки обіцяли вибрати королем Вітовта. Крім того, було укладено обопільний союз для взаємної оборони. Завдяки унії об'єднані сили Польщі й Литви дістали рішучу перевагу у відомій битві під Грюнвальдом 1410, де литовські, польські, українські та білоруські полки завдали Тевтонському ордену нищівної поразки.

Городельська унія 1413 — угода між польським королем Владиславом II Ягайлом та великим князем литовським Вітовтом, укладена 2 жовтня 1413 року у місті Городлі на річці Західний Буг.

Рішення угоди, заперечуючи положення Кревської унії 1385 р., підтверджували існування Великого князівства Литовського, Руського та Жемайтійського як окремої незалежної держави. Разом з тим визнавалася політична зверхність польського короля, який мав стати великим князем литовським після смерті Вітовта. Городельська унія передбачала проведення ряду заходів, спрямованих на уніфікацію систем органів державного управління обох країн, а також зрівняння прав шляхти католицького віровизнання Королівства Польського та Великого князівства Литовського.

Результатом Городельської унії було послаблення союзу Литви та Польщі у війнах із Тевтонським орденом.

1 липня 1569 р. було підписано Люблінську унію, у відповідності до якої Польське королівство та Велике князівство Литовське об'єдналися в єдину державу – Річ Посполиту з виборним королем, спільним сеймом, спільною казною й грошовою одиницею, єдиною зовнішньою політикою. Литва втратила свою державність, ставши частиною Речі Посполитої та зберігаючи автономію лише в місцевому управлінні, організації війська та судочинства. З усіх українських земель під владою Литви залишилися тільки Берестейщина та Пінщина, що межували з Білоруссю, а всі решта українські землі, тобто переважна більшість їх, відійшли під владу Польщі. Для України Люблінська унія мала вкрай негативні наслідки. Опинившись під владою кріпосницької й католицької Польщі, переважна більшість українських земель зіткнулися з загрозою для самого існування українців як окремої народності. Внаслідок унії польські магнати і шляхта здобули великі можливості для привласнення українських земель, нещадного використання селян і міщан та для духовного поневолення народу. Українському народові доводилося докладати величезних зусиль, щоби не дати себе знищити чужій силі. Ці зусилля вивилися в зародженні та діяльності українського козацтва, братств тощо. Люблінська унія спричинила зміни в адміністративному управлінні українських земель. Вища державна влада в Речі Посполитій належала королеві й вальному сеймові, до якого входили магнати, шляхта й вище католицьке духовенство. Територія держави поділялась на шість воєводств: Руське, Белзьке, Волинське, Подільське, Брацлавське та Київське. На чолі кожного з них був воєвода. Воєводства поділялися на повіти, які очолювали старости, призначені королем. Таким чином, Люблінська унія 1569 р. мала відчутні негативні наслідки для українського народу, визначивши подальші процеси його суспільного розвитку: посилення національного гніту та зростання національно-визвольного руху.

Головною метою іншої унії, Берестейської церковної унії, було об'єднання православної церкви України та Білорусі з католицькою церквою в 1596 р. при підлеглості православної церкви Папі Римському, визнанні основних католицьких догматів і збереженні православної обрядності. Її було проголошено на церковному соборі в Бресті. В результаті Берестейської церковної унії утворилася Українська греко-католицька церква.

За допомогою Берестейської церковної унії польські пани й католицьке духовенство сподівались денационалізувати й ополячити український і білоруський народи. Українські та білоруські селяни, міщани, козаки стійко боролися проти нав'язування католицтва та унії. Це була боротьба проти феодално-кріпосницького і національно-релігійного гніту, проти панування шляхетсько-католицької Польщі. Вона мала національно-визвольний характер.

№22. Українські землі під владою Молдавії, Угорщини, Московії, Кримського ханства та Османської імперії.

Першою територією Руської Землі, що захопили іноземці, було Закарпаття. Тут здавна жили слов'янські племена білих хорватів, які ходили у походи з князем Олегом і входили до держави Володимира Великого. Тоді ж сюди прийшла і назва Русь. Коли через Карпати пройшли угорці, руські дружини на чолі з легендарним князем Лаборцем вчинили опір загарбникам. Проте перший король угорців Стефан I Святий, скориставшись смутою на Русі після смерті Володимира, приєднав Закарпаття до Угорського королівства. Лише кілька разів на нетривалий час вдавалося повернути його до руських земель: за князя Лева Даниловича та у XIV ст. - представнику роду Гедиміна подільському князю Федору Коріатовичу. Він був далеким родичем угорського короля і дістав ці землі від цього у спадщину. Після смерті Федора у 1414 р. Закарпаття надовго перейшло під владу Угорщини.

У середині XIV ст. в басейні рік Прута та Дністра утворилася Молдавська держава на чолі з господарем (князем). Коли розпочалася боротьба за галицьку спадщину, молдавський господар, скориставшись нею, приєднав у 1359 р. до своїх володінь Шипинську землю - південну частину Галичини, що пізніше стала називатися Буковиною (тепер Чернівецька область). До Молдови ввійшло і Покуття - кут Галичини (тепер південно-східна частина Івано-Франківської області). У XVI ст. разом з Молдавським князівством вони потрапили під владу Османської (турецької) Порти (імперії).

Під час ослаблення Золотої Орди на північно-східних землях Русі виросло і зміцніло Велике князівство Московське, що стало суперником Великого князівства Литовського у «збиранні руських земель». Москва висловила претензії на київську спадщину. Від 1487 до 1503 року, з перервами, між ними йшли кровопролитні війни за українські землі. Вони завершилися тим, що Чернігово-Сіверська земля у 1503 р. втрапила під владу Москви. До неї відійшло 319 міст і 70 волостей (колишніх удільних князівств). На підвладні тепер Московщині території по Сіверському Дінцю переселялося українське населення з Волині, Галичини та Наддніпрянщини, де всі землі вже були зайняті землевласниками. Переселенці осідали вільними селами - слободами, чим поклали початок поступовому створенню в степах Дикого поля Слобідської України - колишніх околиць Чернігівського, Переяславського та Новгород-Сіверського князівств.

Витісняючи з українських земель урядовців занепадаючої Золотої Орди, правителі Литви і Польщі наближали час розпаду великої татарської імперії. Зростаюча польсько-литовська держава сприяла утворенню в середині XV ст. на території Криму та Північного Приазов'я і Причорномор'я самостійної татарської держави - Кримського ханства (1449-1783рр.), на чолі з засновником місцевої династії ханом Хаджі-Гіреєм. До утворення Кримського ханства кримські й приазово-причорноморські землі в давнину заселялись змішаним населенням. Тут жили кіммерійці і таври, пізніше розселялися кочові скіфи, сармати, колоністи-греки, гуни, хозари, печеніги. У середньовіччі в Криму виникли факторії генуезьких купців і торговців італійського міста Венеції - Кафа, Чембано, Солдайя, що були незалежними від своїх сильних сусідів. Поширювались на Причорномор'ї та в Криму й великі східно-слов'янські поселення. Перейшовши з Криму на Таманський півострів, слов'яни створили відоме у X-XI ст.

Тмутараканське князівство, міцно пов'язане з Руссю й особливо з Чернігівським князівством.

Ставши у середині XV ст. володарями Криму, Причорномор'я, Пониззя Дніпра, Приазов'я і гирла Кубані, кримськотатарські хани створили порівняно сильну державу. Її столицею стало місто Бахчисарай. Киримом (ровом) татари називали місто Солхат (тепер Старий Крим). Згодом назва поширилась на весь півострів, витіснивши стару - Таврида.

Кримські татари вели кочове скотарське господарство, що давало незначний прибуток. Не вистачало кримським ханам і награвованої з місцевого населення данини. Тому кримські татари, а особливо їхня знать, намагалися збагачуватися за рахунок пограбування населення сусідніх країн. Ці напади стали системою, а ханство перетворилося в паразитичну державу. Таке становище склалося об'єктивно.

У 1475 р. могутня Османська імперія підкорила своїй владі генуезькі та венеційські колонії південного узбережжя Криму і змусила кримського хана визнати своє верховенство. Перетворившись у 1478 р. на васалів турецького султана, хани стали не тільки зажерливими грабіжниками, а й кривавими розбійниками. Вони постачали бранців на работоргові ринки всього Близького Сходу.

Свої напади татари здійснювали по второваних, вибитих кінськими копитами численних загонів шляхах — сакмах. На Лівобережній Україні головним був Муравський шлях, а на Правобережній - Чорний шлях. Від них ішли відгалуження, що охоплювали всю територію України.

Починаючи з 1474 р., коли татари пограбували Кам'янець, Дунаєвець, Галич і захопили 40 тисяч полонених, європейські та вітчизняні літописи й хроніки були наповнені повідомленнями про безкінечні бідування і грабунки, що приносили турки і татари в Україну. У 1482 р. кримський хан з намови московського великого князя Івана Третього з великою ордою дійшов до Києва, що був суперником Москви, і «град взяв і огнем сожже. Полону безчисленно взя, а землю Києвську учинила пусту».

Турки і татари вихором налітали на українські села і міста, палили їх, старих людей вбивали, а дітей, жінок і чоловіків забирали в полон - ясир. У 1498 р. з Галичини і Поділля вони забрали 100 тисяч людей. Весь південь України вони прагнули перетворити у «дике поле».

Нападаючи, грабіжники зв'язували захоплених арканом за шию та руки і під удари та посвист нагайок гнали до Криму. Полонили перш за все молодих селян, а також ремісників, купців. На кордоні ханства ясир ділили - розлучали рідних, б'ючи сильних і вбиваючи тих, котрі ослабли.

Страхіття татарської навали стали особливістю життя України, що потерпала від них протягом чотирьох століть. Польсько-литовські урядовці, які володіли українськими землями, не захищали їх від татар, а інколи й продавали цілі округи для пограбування. Це змушувало місцеве населення озброюватися та організовувати самооборону і розвідку. По всій Україні на високих місцях були встановлені стрімкі вежі із смоляними діжками. У разі небезпеки смолу на вежах запалювали, і великі території відразу дізналися про прихід татар. Попередження надавало змогу населенню міст і сіл вчасно організувати самооборону.

№23. Берестейська церковна унія: зміст та наслідки. Реформи П. Могили.

Берестейська унія — рішення Київської митрополії Руської православної церкви на території Речі Посполитої розірвати стосунки з Константинопольським патріархатом та об'єднатися з Апостольською Столицею у 1596р за умов підлеглості православних Папі Римському, визнання основних католицьких догм і збереження православної обрядності. Унію (від лат. unio — союз) формально й офіційно проголошено на церковному соборі в Бересті 1596 року.

I) Ранні спроби на здійснення церковної Унії:

Потреба Унії постала після розколу християн у 1054 р. на західну католицьку і східну православну церкви. Між візантійською і латинською Церквами першу Унію укладено на соборі в Ліоні (1274), другу — на Флорентійському соборі (1439), проте ні одна, ані друга не довели до повної єдності християн. Було кілька спроб об'єднання руської (українсько-білоруської) Церкви з римською: на Ліонському I соборі (1245) брав участь архієпископ Петро, висланий правдоподібно київським князем Михайлом або галицьким Данилом, щоб одержати від Заходу через папу Інокентія IV допомогу проти татар. Внаслідок розмов Данила і Василька з папським легатом П'єтро де Карпіні дійшло до Унії Данила з Римом (1253) і надання Данилові королівської корони — але ця Унія протрималася недовго: Данило не одержав допомоги і під тиском татар розірвав стосунки з Римом. 1439 укладено Унію на Флорентійському соборі: київський митрополит Ісидор підписав Унію від імені Київської митрополії, та через вороже ставлення Москви й польської ієрархії покинув київську митрополію і повернувся до Риму, хоч місцеві князі в Україні і Білорусі Олелько Володимирович і Юрій Лінгвенович Смоленський були прихильні митрополиту Ісидорові.

II) Передумови Берестейської унії:

Ватикан, який здавна намагався поширити свій вплив на східнослов'янські народи і активно підтримував політику польських феодалів щодо України та Білорусі, дав почин Унії. У підготовці унії чималу роль відігравали і єзуїти, яких у 60-х роках 16 століття для боротьби з протестантами покликали в Польщу польські католицькі єпископи. Саму ідею унії підтримувала ще й верхівка українського духовенства та світських феодалів, що прагнули добитися однакового політичного становища з польськими магнатами, зміцнити свою позицію в боротьбі проти антифеодальних народних рухів.

III) Безпосередніми приводами до унії були:

невдоволення руських православних єпископів тим, що у церковні справи дедалі більше втручалось міщанство, організоване у братства;

бажання єпископів звільнитися від підлеглості східним патріархам, які підтримували братства; намагання верхівки руського православного духовенства добитися рівності з католицькими єпископами, які засідали в сенаті та титулувались «князі церкви» — і залежали тільки від Папи та почасти від короля.

IV) Підготовка до Берестейської унії:

У 1590 році частина православних єпископів вступила в таємні переговори з польським королем Сігізмундом III, висловивши бажання приєднатися до католицької церкви. У 1595 році єпископи Луцький Кирило Терлецький і Володимирський Потій Іпатій після видання королем універсалу, в якому він сповіщав про перехід православних єпископів до унії, вирушили до Риму, представили 33 статей Унії, скомпонованих на підставі умов Флорентійської Унії, 23 грудня 1595 в Римі. Святкове проголошення самої унії планувалося у жовтні 1596 в Бересті.

Уже 9 жовтня 1596 року король Сігізмунд III Ваза і київський митрополит Михайло Рогоза за дорученням Папи Климента VIII скликали в Бересті в церкві святого Миколая церковний собор для офіційного проголошення унії. Проте собор одразу розколовся на два окремі собори — православний і уніатський.

Головними діячами Берестейської унії були: Потій Іпатій і К. Терлецький. Від Унії під тиском князя К. Острозького відступили єпископи Гедеон Балабан (львівський) і М. Копистенський (перемиський). Вони під проводом протосинкела Никифора відбули окремий синод у Бересті. Висвячення православної ієрархії єрусалимським патріархом Теофаном 16 жовтня 1620 створило дві митрополії,

католицьку і православну, — і загостило боротьбу, кульмінаційним пунктом якої було вбивство архієпископа полоцького Йосафата Кунцевича.

На Закарпатті т. зв. Ужгородську Унію уклали в 1646 спершу 63 священники, а в 1652 прийняло її все західне Закарпаття. Перемиська єпархія прийняла Унію в 1692, Львівська — в 1700, Луцька — у 1702, Львівська Ставропігія — лише в 1708. В 1716—21 роках перейшла на Унію і Мармарощина.

V) Опір унії:

Зі самих початків частина православного духовенства відкинула унію. Уніатське ж — проголосивши унію, визнало владу римського папи, прийняло основні догмати католицької церкви, зберігши, проте, православні обряди та відправу церковнослов'янською мовою. Уніатським єпископам обіцяли сенаторські звання (ця обіцянка залишилася невиконаною), уніатське духовенство, як і католицьке, звільнялося від податків, уніатська шляхта одержала право обіймати державні посади нарівні з католицькою шляхтою, а уніати-міщани зрівнялися у правах з католицьким міщанством. Додатково польсько-шляхетський уряд вважав унію обов'язковою для всіх православних на території Речі Посполитої, з тим, що православна релігія опинилася поза законом.

VI) Реакція на унію:

Оскільки унія іноді насаджувалася силою, українські та білоруські селяни, міщани, козаки стійко боролися проти нав'язування католицизму. Це була боротьба проти феодално-кріпосницького та національно-релігійного гніту, проти панування шляхетсько-католицької Польщі. Вона мала національно-визвольний характер — і водночас була боротьбою українського та білоруського народів за збереження й зміцнення зв'язків між ними. Вирішальну роль у ній відіграли селянсько-козацькі повстання кінця 16 століття — 20-30-х років 17 століття, спрямовані проти соціального гніту польських та українських феодалів та іноземного панування.

Проти унії протестувала також значна частина православної шляхти, деякі магнати (князь Костянтин Острозький), більшість духовенства (зокрема, Києво-Печерський архімандрит Никифор Тур, його наступник Єлисей Плетенецький та інші). Було видано ряд полемічних антиуніатських творів. Особливе місце серед них займали твори славетного українського письменника І. Вишенського.

1620 року, за сприяння гетьмана Петра Сагайдачного, єрусалимським патріархом Теофаном було відновлено вищу ієрархію православної Київської митрополії та висвячено Митрополита Київського, Галицького та всієї Русі Іова Борецького.

Внаслідок опору українського і білоруського народів польсько-шляхетський уряд на початку 1630-х років змушений був видати «Статті для заспокоєння руського народу», які узаконювали легальне існування православної церкви. Проте ці «Статті» не припинили наступу католицизму та унії. Народна визвольна війна 1648—1654 років привела до цілковитої ліквідації унії на Лівобережжі.

Церковна реформа Петра Могили

У 1632 р. київським митрополитом став Петро Могила. Для відновлення авторитету православної церкви Петро Могила розпочав поступове проведення реформи церкви, першим кроком якої стало налагодження суворої дисципліни з-поміж ченців і духовенства. Для нагляду за церковним життям Петро Могила запровадив посади двох митрополичих намісників. Контроль за духовним життям повинні були здійснювати єпархіальні собори.

Перешкодою у реорганізації церкви було право магнатів втручатися у справи церкви в межах їхніх володінь. Крім того, із розвитком братств в Україні посилювався вплив мирян на церковні справи, часто братства підпорядковували собі духовенство. Петро Могила вважав неприпустимим, щоб влада мирян перевершувала владу духовенства.

Зміни, що відбувалися в церковному житті, були закріплені в кількох книгах. Важливою подією стала поява твору «Православне сповідання віри», написаного настоятелем Києво-Печерського монастиря Ісайєю Трофимовичем за активної участі Петра Могили. Твір, у якому викладалися основи православної віри, було схвалено константинопольським патріархом та затверджено собором східних патріархів у Яссах. Перекладене багатьма мовами, «Православне сповідання віри» поширювалося не лише в православних країнах, а й серед католиків і протестантів.

№24. Виникнення та еволюція українського козацтва до середини XVII ст.

В XV—XVII ст. у зв'язку з удосконаленням методів землеробства степові області України стають придатними для ведення землеробства (до цього землеробство було переважно в лісовій зоні). Шляхта Речі Посполитої починає вимагати привілеї на землю у степових областях України. Утворюються величезні панські маєтки, які вирощують зерно для експорту в Європу. Люди, які проживають на цих землях передаються шляхті разом із землею (земля чогось варта лише тоді, коли її є кому обробляти). Людей це не влаштовує і велика кількість їх іде далі в степи, куди з часом також можуть прийти пани. Саме ці люди і поповнюють склад козаків. Гніт змушував українців тікати з освоєних місць на південь, у вільні степи, які у народі називали Диким Полем. Тут не було ні селищ, ні міст, та ніякої влади. Щоб не загинути від голоду чи не стати жертвами хижаків чи татар, втікачі озброювались та гуртувались у самоврядні громади. Їх зброєю були списи, луки, сокири та шаблі.

Гуртуючись, вільні люди влаштовували тимчасове житло, вели спільне господарство: збирали мед диких бджіл, вичиняли шкури, в'ялили м'ясо та рибу. На початку зими втікачі крадькома поверталися до своїх домівок.

Важливе значення у формуванні українського козацтва має розвиток міжнародної работоргівлі і кріпостного ладу починаючи з XIV ст.

Українці, місцеве населення тодішньої України, або, як тоді її називали, Південно-Західної Русі, потрапило в жахливе становище.

Причиною цього став розвиток міжнародної рабовласницько-феодалної системи. Вона отримала найбільший розвиток, з одного боку, в Західній Європі (Священна Римська Імперія і залежні від неї держави, такі як Річ Посполита), з іншого - на просторах Азії і Африки (Візантія і пізніше утворена на її землях мусульманська імперія з центром в Стамбулі). Таким чином, жителям України загрожувало рабство з двох сторін — зі сторони польських магнатів, які отримували від королів Речі Посполитої права на володіння українськими землями і населенням, і зі сторони татарських степових загонів, які приходили в Україну з південного сходу — зі степів і Криму. Кількість цих загонів постійно зростала внаслідок занепаду і розпаду Золотої Орди. Вони забезпечували собі життя работоргівлею — продажем бранців у грецькі і італійські колонії на узбережжі Чорного моря, а пізніше — в ці самі міста, але вже як міста Кримського ханства — держави, залежної від імперії Османів. Тому татари під час нападу на українські села зазвичай вбивали старих, немовлят і непридатних до невільницьких робіт людей, забирали чоловіків і жінок, село грабували і спалювали. Після цього бранців ділили між собою та тягли через степи до Криму. Як правило, звідси їх везли на невільницькі ринки Стамбула-Царгорода. А вже звідти бранці потрапляли в усі куточки тогочасної Османської імперії — Єгипет, Сирію, Аравію, Персію, Туркменистан, на Балкани.

Проте, незважаючи на небезпеку, кількість бажаючих іти в степи росла, чому сприяли чутки про великі незаймані багатства Дикого поля. Наприкінці XV століття з'являються так звані «козаки-угодники». Так називали селян і городян, які на теплий період ішли на промисел з дозволу панів, віддаваючи їм 1/10 частку здобичі.

У степах козакам не раз доводилося вступати в сутички з татарами, які використовували Дике поле як пасовище для своїх табунів. В ці часи багато козаків гинуло і потрапляло у полон, проте й козаки часто били татар, відбираючи у них зброю і худобу, яку ділили між собою порівну. У Никонівському літописі під 1444 роком уперше згадується про козаків (рязанських), які допомагали Московському князівству у війні проти татар. З кожним роком число ватаг «уходників» збільшувалась. Усі ці ватаги, як правило, діяли окремо одна від одної, тому не могли вести широких бойових дій.

У першій половині 16 століття кількість їх ставала все більшою, і з напіввійськового промислу козацтво перетворювалося на окремий стан тогочасного українського суспільства. Вироблялися і усталювалися військова організація, адміністративний устрій, закони і звичаї. В цей час пани, власники великих земель степового прикордоння, організовують оборону населення (їхні замки були єдиним укриттям від набігів татар). Вони вперше залучають козаків до польової сторожі, яка тоді була не постійною, а тільки на час потреби та в часи польових робіт. Не раз козацтво починало народні повстання проти національного та релігійного гніту шляхетської Польщі. Зі свого боку Польща намагалася використовувати козаків як військову силу для захисту від нападів татар і турків, задля чого з козаків було утворено реєстрові полки, що перебували на військовій службі у польської держави. Реєстровики залучалися також до військових дій у війнах зі шведами, московитами, німцями.

З часом на добру здобич козаків стали зазіхати королівські старости. Їх уже не влаштовувала десятина і вони почали вимагати більшу частину козацьких прибутків. Це спонукало козаків просуватися далі на південь, до Дніпровських порогів, так званого дніпровського низу.

Польські і литовські пани збагнули, що через таке оселення козаків від них вислизає здобич і почали організовувати походи на низових козаків та силою відбирати прибутки. Для організованої боротьби як з татарами, так і з шляхтою, що панувала в Україні у 16 столітті українське козацтво утворило свій центр — Запорозьку Січ, що була столицею значною мірою незалежної військової республіки.

У 17 столітті козацтво запорозьке, реєстрове, городове вже утворило провідну верству українського народу і склало основу української держави, що постала 1648 року з початком Визвольної війни під проводом гетьмана України Богдана Хмельницького.

№25. Запорізька Січ: суспільно-політичний устрій та військова організація

Соціально-політичний устрій:

Вищим законодавчим адміністративним, судовим органом Запорозької Січі була козацька рада, рішення якої були обов'язкові до виконання. Козацька рада збиралась у встановлені дні року або в будь-який час на вимогу товариства. Учасники ради утворювали широке коло, всередині якого розміщувались урядовці. Свою волю козаки виявляли вигуками та підкиданням шапок. Під час походів ради відбувалися у військових таборах. На радах розглядали важливі питання внутрішньої та зовнішньої політики, а також обирали козацьку старшину - керівний орган Січі. Вибори старшини часто відбувалися в обстановці гострої боротьби між голотою і заможними козаками. До складу військової старшини(начальників) ^входили: кошовий отаман (гетьман), військовий суддя, військовий осавул, військовий писар та курінні отамани. До похідних та паланкових начальників належали: писар, осавул, підписар, підосавул, а також обозний.

Права і обов'язки старшини чітко регламентувалися. Козацьке звичаєве право ототожнювалось з козацькими вольностями і козаки всіляко його захищали. Поручників негайно позбавляли урядів і карали. Із Січі козацькі звичаєві норми поширювались по всій Україні і швидко завоювали великий авторитет серед населення, ставши основою пізніших писаних законодавчих актів.

Військова організація

На чолі війська стояв гетьман. Він був головою й представником держави, мав повну адміністраційну владу, широку участь у законодавстві й судівництві, — але передусім він був найвищий полководець і організатор війська. Підчас війни його влада над військом була необмежена, він орудував усіма військовими силами й непослушних мав право карати на горло. В організаційних справах гетьман мусів рахуватися з думкою ради старшини, в основних державних питаннях — також із генеральною радою, якій завдячував свій уряд. Підчас походу гетьмана міг заступити наказний гетьман, звичайно хтось із Генеральної старшини або полковників.

При гетьмані помічні функції мала військова або Генеральна старшина, до якої належали генеральні — обозний судді, підскарбій, писар, осавули, хоружий і бунчучний.

Генеральний обозний, як указує назва, мав передусім нагляд над військовим обозом. До нього, мабуть, належало й уставляти оборонний табор підчас воєнного походу. Генеральний обозний заправляв також військовою артилерією, особливо ж тою, що була при гетьмані.

Генеральні судді числом два, проводили в найвищому, генеральному суді.

Генеральний підскарб і й кермував державним скарбом.

Генеральні осавули, числом два, мали передусім військові функції: обіймали командування над окремими частинами української армії підчас походу, переводили перегляд війська, мали провід над мисливськими полками.

Генеральний хорунжий (рідше «хорунжий») доглядав військові корогви та мав провід над відділом надвірного гетьманського війська.

Генеральний бунчучний або бунчужний носив перед гетьманом бунчук і товаришів гетьманові підчас походу.

У полку була полкова старшина: полковник, полкові — обозний, осавули, хоружий, суддя та належні до них нижчі урядовці.

Полковник мав подвійну функцію: адміністративну й військову. Він стояв на чолі території полку, мав під своєю рукою всі уряди, виконував гетьманські доручення, мав нагляд над фінансами, вів суд, одне слово — сполучував у своєму уряді всі адміністративні справи своєї округи.

Сотенні уряди були: сотник, сотенний осавул, хоружий і писар, їх функції в сотні були аналогічні до функцій полкової старшини в полку.

Над частиною сотні, куренем, командував курінний отаман. Коли він мав іще й адміністративну владу у своїм городі чи місті, тоді його звали городовим отаманом. По селах бували сільські отамани.

На Січі старшим над цілим військом був кошовий отаман, а при ньому старшинські уряди мали суддя, осавул, писар. Над відділом війська з паланки стояв полковник, осавул і писар.

№26. Козацько-селянські повстання XVI – першої половини XVII ст.

Кінець 16ст. ознаменувався в Україні піднесенням козацького повстанського руху, що мав національно-визвольний характер. Причинами повстань стали: закріпачення селянства і нереєстрових козаків, захоплення польськими феодалами південноукраїнських земель, ігнорування польським урядом щодо збільшення реєстру. Основними вимогами були: збільшення плати за військову службу, розширення козацького реєстру, привілеї для православної церкви. Перше повстання прокотилося під проводом Криштофа Косинського (1591-1593). Було охоплено Поділля, Київщину і Волинь. Учасниками стали козаки, селяни-втікачі, міщани. Повсталі захопили Білу Церкву, Трипілля, Переяслав. Після загибелі у травні 1593 Косинського повстання було придушено. Друге повстання відбулося під проводом Северина Наливайка в 1594 році. Охопило Брацлавщину, Київщину, Волинь, Білорусь. Учасниками стали селяни, козаки, міщани. Повстання охопило більшу частину українських і білоруських земель. Але проти повстанців рушила каральна експедиція С. Жолкевського, що призвело до відступу і розбиття. Наливайка було страчено разом із керівниками постань. Значення повстань: козацтво проявило себе суспільною силою, готової до захисту своїх прав, козаки набули досвід повстань на великих територіях, повстання масово були підтримані селянами і міщанами, які масово вступали до козацьких лав. Причинами продовження повстань у першій половині 17ст. стали: Захоплення польськими феодалами південноукраїнських земель, обмеження прав і привілеїв козаків, поширення уніатської та переслідування православної церкви. Ці повстання мали антифеодальний і водночас національно визвольний характер. У 1625 р відбулися повстання на Подніпров'ї під проводом Марка Жмайла. Результатом стали переговори і трактат Куренівський, в якому передбачалося: збільшення реєстру до 6 тисяч, збільшено платню реєстровцям, нереєстровані козаки повертаються до шляхти. У 1630 відбулися повстання під проводом Тараса Трясила, гетьмана нерестових козаків. Було охоплено Лівобережжя, Подніпров'я, Брацлавщину, Волинь, Галичину. Під час повстань було обрано нового гетьмана А. Конашевича-Бута, Який почав переговори з поляками. Було обіцяно збільшити реєстр до 8 тисяч. Щоб перешкоджати подальшим повстанням було збудовано фортецю Кодак у 1635. У тому році її було зруйновано і знову відбудовано. У 1637 році відбулося повстання під проводом Павла Бута, яке охопило Подніпров'я, Брацлавщину. Внаслідок поразки було утверджено: нереєстрові козаки мали стати кріпаками, Запорозька Січ підлягала ліквідації. Останнє повстання відбулося під проводом Якова Острянина, яке також увінчалось поразкою. Причинами поразок повстань стали: починалися стихійно без ретельного плану, головна мета-помста кривдникам, а не реалізації певної програми, селяни-повстанці не йшли далі своєї місцевості, козацька армія поступалася у стратегії і озброєні. Наслідки повстань: обмежено територію розселення козаків, реєстрове козацтво позбавлене самоврядування, на території України постійно перебувало польське військо, посилювався феодальний гніт, нереєстрові козаки перетворені на кріпаків.

№27. Національна революція українського народу під проводом Хмельницького. Причини, основні етапи та наслідки

Боротьба, яка розпочалася в середині XVII ст. на українських землях, насамперед мала на меті звільнення українського народу з-під панування Речі Посполитої.

Соціальні причини. До середини XVII ст. вкрай загострилася соціально-економічна ситуація, пов'язана з трансформацією поміщицьких господарств у фільварки. З одного боку, це сприяло зміцненню феодальної земельної власності, а з іншого – посиленню кріпосної залежності. Значно зросла панщина, яка у Східній Галичині і на Волині досягла 5–6 днів на тиждень. У той же час невпинно зростали натуральні та грошові податки. Свавілья і влада польських магнатів і шляхти були безмежними – вони могли будь-кого з селян продати, обміняти і навіть убити. Ще однією невдоволеною соціальною верствою було реєстрове козацтво, яке, відірвавшись від кріпосного селянства, не досягло, однак, усіх прав і привілеїв шляхти.

Національно-політичні причини. Відсутність власної державності, обмеження українців у правах, проголошення їхньої неповноцінності, Причому імперська доктрина Польщі проголосила, буцімто українські землі споконвіку належали їй, а тепер на законних засадах Люблінської унії 1569 р. до неї повернулися.

Релігійні причини. Політика національного і культурного поневолення українців Річчю Посполитою базувалася на католицизмі. Насильницьке покатоличення населення, утиски православної церкви, конфіскація церковного майна.

Суб'єктивні причини. Особиста образа і бажання помститися за розорений польськими панамі хутір Суботів та збезчещену сім'ю самого Богдана Хмельницького.

це була національно-визвольна, антифеодальна боротьба українського народу, Рушійними силами революції виступали усі верстви українського суспільства середини XVII ст козацтво, селянство, міщанство, православне духовенство, шляхта. Початком української національної революції вважають захоплення повстанцями в січні 1648 р. Запорізької Січі та обрання гетьманом Війська Запорізького Богдана Хмельницького. Перший період національно-визвольної боротьби під проводом Б. Хмельницького (1648–1657 рр.) можна умовно розділити на 4–5 етапів:

- 1648–1649 рр. – розгортання національно-визвольної боротьби, формування основних сил революції, перші перемоги над поляками під Жовтими Водами, Корсунем і Пилявцями, підписання Зборівського договору,
- 1650–1653 – продовження кровопролитних боїв з перемінним успіхом: поразка українських військ під Берестечком (липень 1651 р.) в результаті – не вигідна Білоцерківська угода та блискучі перемоги під Батогом (травень 1652) і Жванцем (вересень 1653 р.), відновлення умов Зборівського договору;
- 1654–1655 рр. – укладення Переяславсько-Московського договору і спільна українсько-російська боротьба з Польщею;
- 1656–1657 рр. – пошуки нового союзника в боротьбі проти Польщі та інші передсмертні плани Б. Хмельницького.

– право українського народу на створення власної держави в етнічних межах його проживання; – незалежність і соборність Української держави – генетичний зв'язок козацької державності з Київською Руссю, спадкоємність кордонів, традицій та культури княжої доби.

№28. Зовнішня політика гетьмана Б. Хмельницького

Богдан Зиновій Хмельницький – безумовна видатна постать в історії України. Це людина, яка піднялася від реєстрового козака до гетьмана запорозького, засновник козацької держави на теренах Центральної України – Війська Запорозького, під чиїм проводом відбулася Національно-визвольна війна українського народу.

Він, будучи досвідченим політичним діячем, розумів, що Україні потрібне міжнародне визнання та підтримка сильного союзника. Саме тому Богдан Хмельницький створює три могутні коаліції: 1647-48рр., 1654р. та 1656р.

Першою була українсько-кримсько-турецька коаліція, утворена в 1647—1648 рр. Вона паралізувала небезпеку з боку польсько-московського союзу А. Киселя 1647 року й допомогла Україні здобути великі мілітарні успіхи, завершені Зборівською угодою 1649 року. Але, внаслідок трикратної зради кримського хана (Зборів — 1649, Берестечко — 1651, Жванець — 1653), й пасивності Туреччини, Б. Хмельницькому не вдалося повністю використати успіхи й здобути остаточну перемогу над Польщею.

Друга коаліція — українсько-московська, з царем Олексієм Михайловичем, укладена в Переяславі 1654 року (додатково затверджена березневими статтями 1654 р., які козацьке посольство уклало з московським царем у м. Москва), згідно з якою Україна увійшла до складу Московської держави на конфедеративній основі, й скерована також проти Польщі. Текст угоди так і не вдалося знайти, а представники Росії спираються лише на чернетки. Не з вини Б. Хмельницького ця угода не принесла Україні всіх тих воєнних і політичних успіхів, задля яких її було створено. Частина вищого українського суспільства, козацька старшина, а також духівництво та київський митрополит не підтримали угоди й відмовилися присягати цареві. 1656 року російський цар підписав у Вільно договір між Московією та Польщею, без участі українських представників, і фактично зрадив переяславські домовленості.

Якщо перші дві коаліції мали на меті завдати Польщі військово-політичної поразки й забезпечити та гарантувати цілісність і незалежність козацької держави, то третя антипольська коаліція (1656—1657) — союз між Україною, Швецією, Семигородом та іншими державами (Бранденбург, Молдавія, Валахія), — за планом Хмельницького, мала створити незалежну Руську державу (Велике князівство Руське) в межах цілої етнографічної території України та Білорусі під владою гетьмана й Війська Запорізького. Також у планах союзників була цілковита ліквідація польської держави («снести б Корона вся, будто Корона Польская и не бывала»), що дуже збентежило московський уряд, який доклав усіх зусиль, щоб перешкодити успіхові цієї коаліції (Віленська угода 1656 року між Москвою і Польщею без участі України, й війна Москви зі Швецією, союзником України). Московія, після підписання миру з Польщею, розпочала війну зі Швецією. Одночасно на теренах Речі Посполитої вирувала війна, що увійшла в історію під назвою «Потоп». Однак військові невдачі та нереалізація дипломатичних планів Б. Хмельницького прискорила його смерть.

№29. Козацько-гетьманська держава

Особливістю козацької держави був її військовий характер. Він зумовлювався необхідністю виборювати незалежність і традиціями Війська Запорізького. Найвищим законодавчим органом була Генеральна Рада — загальна рада всього війська. Виконавча і судова влада зосереджувалася в руках гетьмана. Він скликав Генеральну та старшинську ради, видавав універсали, брав участь у судочинстві, організовував фінансову систему, за рішенням ради розпочинав війну, вів переговори, керував дипломатичними зв'язками, був головнокомандуючим збройних сил. Генеральна старшина допомагала гетьману керувати державою. Територія козацької республіки згідно з умовами Зборівського договору складалася з Київського, Чернігівського й Брацлавського воєводств. Населення становило близько 1,4—1,6 млн. осіб. Столицею й гетьманською резиденцією було м. Чигирин. Уся територія поділялася на 16 полків. Полки — на 10—20, а часом більше сотень. Міста мали Магдебурзьке право. У селах справами відали старости, яких обирала селянська громада, а справами козаків — обрані ними отамани. Військово-адміністративну владу на території полків і сотень здійснювали полковники і сотники, яких обирали ради. Було ліквідовано велике і середнє землеволодіння, фільварко-панщинну систему господарства, кріпацтво. Формувалася козацька, селянська і державна власність на землю. Було проголошено особисту свободу абсолютної більшості селян і міщан, які мали змогу вільно вступати до козацького стану. Головними джерелами прибутку держави були земля, сільськогосподарські промисли та їх оренда, торгівля, загальні податки, якими обкладали (крім козаків) населення. Серед грошових знаків в обігу були польські монети, пізніше — московські й турецькі гроші. У 1649 р., на думку дослідників, розпочалося карбування національної монети-чех. У козацькій державі діяла своя система судочинства. Вона складалася з Генерального, полкових і сотенних судів. У містах діяли міські, а також церковні суди. Таким чином створення української козацької держави в середині 18 ст стало продовженням традицій укр. державності, сприяло розвитку укр. нації, її еліти.

№30. Переяславський мирний договір

Українсько-московський договір 1654 року - це договір про союз України з Росією, який було укладено 8 січня 1654 року в Переяславі. Земський собор в Москві після тривалих вагань прийняв рішення про союз з Україною. Богдан Хмельницький разом з козацькою старшиною на Переяславській Раді закріпив рішення про союз з Москвою. Це було рішення про підданство України з Росією, але на правах автономії для України (автономія - це самоврядування певної частини держави, що здійснюється на основі загальнодержавного закону).

Передумови (причини): У січні 1648 року на Запоріжжі розпочалося масштабне антипольське повстання під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. Повстанці отримали низку перемог над урядовими військами Речі Посполитої, їх підтримали народні маси, розраховуючи на збільшення козацького реєстру (який утримувався коштом державної скарбниці), послаблення польського панського гніту, утисків з боку євреїв — керуючих маєтками, а також відновлення позицій православної церкви на своїх землях. Однак здобута Б.Хмельницьким автономія опинилась затиснутою між 3-х великих держав Східної Європи: Річчю Посполитою, Османською імперією, Російським царством. Проголосити незалежність він не міг, бо був лідером повстання, але не мав права стати легітимним монархом, і такої кандидатури серед лідерів повстання не було. Економічна і людська база Б.Хмельницького — відсталі Київське, а періодично також Брацлавське і Чернігівське воєводства і вести тривалу війну в таких умовах було неможливо. Єдиний союзник — кримський хан — не був зацікавлений в остаточній перемозі козаків. Отже, первісно Хмельницький намагався побудувати автономне утворення в межах Речі Посполитої, просив військової допомоги у російського царя і його воєвод, з часом — схилився до рішення стати васалом Османської імперії, що стало чинником, який вплинув на рішення Земського собору у 1653 р.

У першій половині XVII ст. майже всі землі, заселені тоді українським народом, опинилися у складі Речі Посполитої. Москва хотіла взяти реванш над Польщею за втрати земель після Дуелінського (1678 р.) перемир'я і Поляновського (1632 р.) миру, так звані „Пункти заспокоєння”. Під час переговорів у Переяславі в січні 1654 року було досягнута усна домовленість між гетьманом та послами московського царя.

У Корсуні та Чигирині на наступних козацьких радах був вироблений письмовий проект договору між двома сторонами. Документ цей складався з 23 статей і місти гарантії суспільно-політичного та соціально-економічного устрою Української гетьманської держави. У цьому документі йшлося про: а) підтвердження привілеїв на права Війська Запорізького на маєтки і землі та української шляхти; б) укладення 60-тис. козацького реєстру; в) кошти на утримання козацького війська; г) право самостійно обирати гетьмана; д) право зносити гетьмана з іноземними державами; е) невтручання московських чиновників у справи України; є) збереження прав київського митрополита; ж) утримання військових залог на кордонах України й Польщі; з) оборону України від нападів татар; д) утримання козацької залози у фортеці Кодак. У березні 1654 року українське посольство виїхало до Москви. У результаті 6 денних переговорів проект документа був зменшений до 11 статей і при цьому значно змінений. 21 березня 1654 року царський уряд затвердив гетьманський документ. Який увійшов в історію під назвою „Березневі статті” або „Статті Богдана Хмельницького”.

Україна як держава за цими статтями зберігала свою територію, основи політичного та державного устрою, станові права й привілеї населення. Однак відбувалося й обмеження державного суверенітету (незалежності). Таким чином, Україна одержала статус автономії з широкими правами в складі Російської держави.

№31. Період Руїни: причини, суть, наслідки

"Руїна" – історіографічна назва занепаду Української козацької держави у другій половині XVII ст. В історичну науку цей термін було запроваджено Миколою Костомаровим. Доба "Руїни" відзначається громадянською війною і інтервенцією сусідніх держав – Польщі, Московії, Туреччини, Кримського ханства.

Причини Руїни – загальнонаціонального лідера, який би міг продовжити справу Богдана Хмельницького після його смерті

- глибокий розкол серед української політичної еліти з питань внутрішньої та зовнішньої політики
- егоїстичність козацької старшини, її нездатність поставити державні інтереси вище від вузькокланових та особистих
- перетворення українських теренів на об'єкт загарбницьких зазіхань Росії, Польщі, Османської імперії та Кримського ханства внаслідок внутрішньої міжусобної боротьби.

Під час Руїни Україна була поділена по Дніпру на Лівобережну та Правобережну, і ці дві половини ворогували між собою. Сусідні держави (Польща, Московія, Османська імперія) втручалися у внутрішні справи України, й українська політика характеризувалась намаганням підтримувати приязні стосунки з тією чи іншою окупаційною силою. Українську Православну Церкву в 1686 було підпорядковано Московському Патріархатові.

Українські лідери цього періоду були, в основному, людьми вузьких поглядів, котрі не могли здобути широкої народної підтримки своєї політиці: (І. Брюховецький, М. Ханенко, Ю. Хмельницький, Д. Многогрішний, С. Опара, І. Сірко, Я. Сомко, П. Суховій, П. Тетеря). Гетьмани, які віддали всі свої сили, щоб вивести Україну із занепаду: І. Виговський, П. Дорошенко.

Основним наслідком Руїни стало розчленування України, втрата державності, нарешті, величезні матеріальні і людські жертви. Отже, Руїна призвела до занепаду української держави, вона перетворилася на жертву внутрішніх чвар, арену братовбивчої громадянської війни і стала об'єктом поділів. Можна виділити декілька причин, що привели до Руїни. По-перше, неоднорідність української еліти і боротьба її за гетьманську булаву. Серед старшини виділяється угруповання, які мають різні погляди щодо розбудови Української держави. Цікаво дослідити географічний аспект у розкладі сил української еліти доби Руїни. Так, Правобережна старшина орієнтувалася на Польщу, Лівобережна – на Московське царство. Цей історико-географічний фактор і визначив статочний результат боротьби за Україну між Польщею та Московією.

№32 Зовнішньополітичні орієнтації українських гетьманів періоду Руїни

В період Руїни Гетьманщина розколюється на дві частини — Правобережну(польську) та Лівобережну(московську). Ю. Хмельницький змушений був піти у відставку й постригся в ченці, а новим гетьманом (уже тільки Правобережної України) став Павло Тетеря. Останній у цей період виступає як активний прихильник Речі Посполитої, причому дуже вороже настроєний проти Виговського.

Чигиринський центр зберіг свій вплив тільки на Правобережжі, і то в основному серед старшини. Правобережжя обирало одного гетьмана, Лівобережжя — іншого. Всі гетьмани потрапляли під той чи інший зовнішній вплив. Запорозьке військо розбилося на два табори, які вели боротьбу між собою. Народ назвав цей час Руїною (1663—1687).

Павло Тетеря (1663—1665) у 1664 р. спільно з поляками вдерся на Лівобережну Україну і робив спроби підняти козаків у похід на Москву. У червні 1663 р. Під Ніжином зібралася «Чорна Рада», в якій взяли участь низовекозацтво, селяни і міщани. Чернь рішуче виступила проти старшини, покарала смертю Сомка і Золотаренка, а булаву віддала запорозькому кошовому Івану Брюховецькому (1663—1668).

Брюховецький проводив промосковську політику. Брюховецький підписав Московські угоди, які передбачали російський контроль у політичній, військовій та податковій діяльності України.

З 1665 р. на Правобережжі гетьманував Петро Дорошенко. Основу своєї політики він вбачав у об'єднанні всіх українських земель від Перемишля, Вісли і Німану на заході до Путивля на сході, в єдності і злагодівського народу. На Лівобережній Україні тимчасовим (наказним) гетьманом став Дем'яна Многогрішного (1668—1676), Дорошенко повертається на Правобережжя й розпочинає пертурботу з Ханенком, а відтак із поляками. На допомогу Дорошенку - прийшла Туреччина, яка в 1672 р. оголосила війну Польщі. Воєнні дії завершилися укладенням Буцацького договору. Правобережна Україна оберталася в згарища й руїни. Населення сотнями й тисячами втікало на Запорожжя, Слобожанщину, Лівобережну Україну. Винуватцем цього лиха народ вважав Петра Дорошенка. Гетьман втрачав довір'я українського народу, його покидали давні прихильники, простір його влади меншав, врешті йому залишився тільки Чигирин. Та й сам Дорошенко розчарувався у своїй політиці. 19 вересня 1676 р. Він зрікся булави на користь лівобережного гетьмана Івана Самойловича (1672—1687). Російський цар зажадав приїзду Дорошенка до Москви; його було призначено воєводою на В'ятку. На чужині він прожив до смерті (1698 р.).

Остаточний поділ України був затверджений «вічним миром» (1685 р.) між Польщею і Московією. Були підтверджені права Московської держави на Лівобережну Україну, Київ і Запорожжя. Північна Київщина, Волинь і Галичина залишалися під владою шляхетської Польщі. З 1669 р. Гетьманщина була під московським протекторатом.

№33 Правобережна Україна та західноукраїнські землі під владою Польщі (2 половина XVII –XVIII ст.)

Згідно з Андрусівським договором 1667 р. Правобережжя (без Києва) поверталось під владу Польщі. Проте спочатку Польща не контролювала всю територію Правобережної України, оскільки частина Правобережжя перебувала в руках протурецької групи на чолі з гетьманом П. Дорошенком. Тільки наприкінці XVII ст. Польща утвердилася на території Галичини і Правобережжя. Тут було відновлено польські органи влади. Правобережжя було поділено на чотири воєводства: Київське, Волинське, Брацлавське та Подільське, а Галичина на два — Белзьке та Руське. Польська адміністрація посилювала національне і релігійне гноблення українського населення. За розпорядженням польського уряду закривалися православні школи і монастирі, українців насильно змушували приймати католицтво або переходити в уніатську віру. Було закрито багато українських шкіл, друкарень. Починаючи з 1696 р. на правобережних українських землях офіційною мовою судочинства і діловодства стала польська, а в Галичині й на Поділлі — латинська. Прагнучи децентралізувати українське населення, польський уряд не хотів миритися з існуванням козацьких полків. Наприкінці 70-х років XVII ст. козацтво на Правобережжі було фактично ліквідоване. У 1684 р. польський король видав універсал про відновлення козацьких полків, а в 1685 р. універсал був затверджений сеймом. Універсал узаконив існування козацьких полків, були підтверджені права і вольності козаків. Козакам дозволено було займати землі навколо Корсуня, Черкас, Чигирини, Умані та деяких інших міст. Панування польських феодалів надовго затримало на Правобережній Україні формування національного господарства. Польські магнати і шляхта стали повновладними господарями Правобережжя. Уже до середини XVIII ст. панщина досягла крайньої межі. Справжнім злом для кріпосних селян було право оренди, що передбачало передання власності того чи іншого села іншій особі за певну суму грошей. Прагнучи одержати якнайбільші прибутки, орендарі доводили селян до цілковитого розорення. Ще гіршим було становище корінного населення західноукраїнських земель. Та польській владі не вдалося розірвати зв'язків Правобережжя з Лівобережною Україною. Охоплюючи різні сфери життя, ці економічні й культурні зв'язки стали важливою передумовою для майбутнього їх об'єднання. У Львові, Дрогобичі, Бродях, Стрию деякий час зберігались українські братські школи, але поступово вони занепали.

№34 Національно-культурні процеси в Україні XVI-XVII ст

Значним виявом національно-культурного відродження в Україні стало заснування Острозького культурно-освітнього осередку (кінець XVI — початок XVII ст.). До його складу входила Острозька академія (бл. 1576). У ній викладали так звані «науки вільні» або сім мистецтв — граматику, діалектику, риторичку, арифметику, геометрію, астрономію, музику. К. Острозький згуртував навколо школи відомих учених, які відігравали значну роль у громадському житті свого часу. Школа виховала діячів України, як письменник Ме-летій Смотрицький, Захарій Копистенський, Школі належить визначна роль в історії національної освіти, культури. Провідну роль відігравала церква. Вона була «духовним царством» для українців. Реформація викликала піднесення національної свідомості та освіти. Внаслідок Берестейської церковної унії (1596) наприкінці XVI ст. виникає греко-католицька церква. Уніатська церква в Україні могла й надалі зберігати грецько-православне богослужіння й усі східні обряди. З часом виникло кілька братств. Воно дало поштовх до заснування братств по всій Галичині, Волині, Холмщині. У 1615 р. у Києві на Подолі виникли Богоявленське братство. У 1632 р. Лаврська школа була об'єднана з Братською під назвою Києво-братська колегія. Згодом на честь її засновника колегію почали називати Києво-Могилянською. Появу друкованих книжок відносять до 1491 р., коли в Кракові німецький друкар Швайпольт Фіоль (?—1525) видав «Октоїх. Видання білоруського просвітителя «из славного города Полоцка» Франциска Скорини (1490—1540) увійшли і в культуру українців. Отже, в Україну друкарство прийшло задовго до виходу в Москві першої друкованої книги «Апостол». Проте після Берестейської унії всю видавничу справу взяла під контроль католицька церква, друкарня припинила діяльність. Багато уваги приділялося художньому оформленню видань лаври. Крім орнаменту видання прикрашали гравюрами, різаними по дереву. Пізніше використовувалися гравюри на міді. Кінець XVI — початок XVII ст. був періодом найбільшої інтенсивності ренесансних впливів у провідних жанрах літератури, мистецтва. Велася полеміка між православними і проунійними публіцистами у релігійній царині.

№35 Україна в умовах Північної війни. Іван Мазепа.

25 липня 1687 р. на козацькій раді було обрано нового гетьмана. Ним став Іван Мазепа. Свою діяльність Мазепа розпочав в умовах підписання нових "Коломацьких статей", що застерігали Україну від порушення умов миру між Росією та Польщею. Гетьману заборонялося мати дипломатичні зносини з іншими Державами. На першому етапі гетьманування Мазепа дотримувався політики добрих відносин з Москвою. Із 1700 р. Росія вела Північну війну зі Швецією за вихід до Балтійського моря. Ця війна не торкалася України. Проте козацькі полки брали участь у воєнних діях, відстоюючи інтереси царя. Приводом для незадоволення було й те, що досить часто козаків використовували як дешеву робочу силу. Із 1706 р. Гетьманщина мусила також утримувати в ряді міст московську армію й воєнні гарнізони. Крім того, з України у великих кількостях вивозився хліб та інші продукти. Усе це посилювало незадоволення політикою московського царя. Узявши за мету звільнення Гетьманщини, І. Мазепа розпочав таємні переговори зі шведським королем Карлом XII. 4 листопада 1708 р. гетьман прийняв рішення стати на бік Карла XII. Дізнавшись про це, Петро I наказав О. Меншикову розгромити гетьманську столицю Батурин. І. Мазепу було оголошено зрадником. Гетьманом було обрано Івана Скоропадського (1708— 1722 рр.). 8 квітня 1709 р. Мазепа і Гордієнко підписали угоду з Карлом XII. У квітні 1709 р. російські війська здійснили каральний похід на Січ, тоді вона була знищена. На той час основні сили шведів підійшли до Полтави. Облога міста тривала три місяці. Тим часом до Полтави підійшли головні сили росіян. Вирішальна битва Північної війни відбулася 8 липня 1709 р. під Полтавою і завершилася поразкою Карла XII й Мазепи. Після поразки під Полтавою І. Мазепа й Карл XII утекли в турецькі володіння. В Стамбулі Петро I доручив підкупити великого візира, пообіцявши 300 тис. талерів за видачу Мазепи. 22 серпня 1709 р. він помер. Північна війна лягла важким тягарем на плечі українського народу. Поразка шведів у битві під Полтавою (27 червня (8 липня) 1709 р.) стала і поразкою планів гетьмана на здобуття незалежності України. Заслугою гетьмана І. Мазепи стало те, що він створив прецедент виступу української еліти проти російського центру.

№36 «Бендерська конституція» та «Вивід прав України» П. Орлика

Пилип Орлик 5 квітня 1710 року в м. Бендерах став першим українським гетьманом на еміграції. Після Полтавської катастрофи Орлик, пішов за гетьманом у вигнання. В липні 1709 р. вигнанці дісталися Бендер. У червні 1714 р., Пилип Орлик перебрався в Доматицю і виїхав у Європу. Разом із Орликом Бендери покинула. Пилип Орлик помер у Яссах 24 травня 1742 р. По собі П. Орлик залишив спадщину - це "Вивід прав України" та «Бендерська Конституція», або Конституція Пилипа Орлика. Конституція Пилипа Орлика – це втілена в мову правових норм філософія й ідеологія "суспільного договору". Більшість положень даного документу мають концептуальний характер і віддзеркалюють особливість українського політичного мислення на початку XVIII ст. Прийнята в м. Бендери Конституція за своєю формою є договором гетьмана зі старшиною і всім Військом Запорозьким, а за змістом – документом, що в політико-правових поняттях того часу обґрунтовує права України на державну самостійність та її державний устрій. Пилип Орлик та старшина прагнули поєднати уривки свого минулого та виробити таку модель суспільства, яка б містила у собі найголовніші здобутки нації. Ідеї, висловлені в цьому документі, є наслідком майже тисячоліття політичного розвитку України, свідченням високого рівня самосвідомості нації, рівня її політичної культури, творчого потенціалу. Гарантією дотримання записаних у Конституції непорушних громадських вольностей повинна була стати присяга гетьмана Пилипа Орлика та "есекураційний диплом" (підтвердження) шведського короля Карла XII. Більше ніж три десятки років життя, боротьби і поневірянь на еміграції не принесли П. Орлику очікуваного ним результату – Європа не бажала вступати в протистояння з Російською імперією задля реалізації прав українського народу на державну самостійність. І все ж його зусилля не минули марно – його політична спадщина стала свідченням політичної зрілості всієї української нації, його ідеї стали основою для подальших теоретичних пошуків українських політичних мислителів державницької орієнтації.

№37 «Українська політика» Петра I та його наступників

Петро I продовжував проводити політику спрямовану на гноблення неросійських народів. Після укладення І. Мазепою і Карлом XII у 1708 військово-політичного союзу та поразки шведсько-українських військ у Полтавській битві 1709 р. політика Петра I щодо України набула репресивного характеру. У листопаді 1708 зруйновано гетьманську столицю Батурин та Запорозьку Січ. Після смерті І. Скоропадського не було дозволено обирати його наступника. З 1722 контроль за державними справами України здійснювала Малоросійська колегія. У 1720 заборонено друкувати книги українською мовою. За правління Петра I та його наступників проводилась ліквідація Української держави. Петро I підірвав економіку України, скасувавши вільну торгівлю. Він проводив колоніальну політику щодо культури України. Російська мова почала витіснити українську. За наступників Петра I відносна свідомість щодо стосунків між російською монархією та Україною змінилася на посилення тенденцій до об'єднання. Малоросійський Колегіум було відмінено за Петра I. В 1727 р. українці отримали дозвіл обрати нового Гетьмана. Ним став Д.Апостол (1654-1734), полковник з Миргороду. Під час гетьманства йому вдалося здійснити певні реформи, вдосконалити правову систему, забезпечити повернення козаків до Гетьманату та заснувати Нову Січ. Але вся діяльність Гетьмана була під контролем царату. Він був позбавлений права ведення зовнішньої політики та підпорядковувався російському генеральному маршалу. Також істотно обмежувалися економічні та юридичні прерогативи гетьманської влади. Царський уряд почав втручатися в українські справи, що сприяло поширенню серед козацьких офіцерів хвилі протесту за відродження гетьманства.

№38 Ліквідація Запорізької Січі ТА подальша доля запорозького козацтва

У квітні 1775 року Г. Потьомкін виступив на засіданні царського уряду з проектом ліквідації Запорозької Січі. На початку червня 1775 р. царські війська на чолі з генералом П. Текелієм обложили Запорозьку Січ 4-5(15-16).VI.1775 р. Кошовий отаман Петро Іванович Калнишевський здав фортецю без бою. Землі Запорозької Січі царський уряд почав роздавати поміщикам. Це спричинилося до втечі 5 тисяч запорожців на підвладну Туреччині територію в гирлі Дунаю, де вони заснували Задунайську Січ. Задунайська січ існувала з 1775 до 1828 року на території Османської імперії. Турецький уряд надав запорожцям землі між Південним Бугом і Дунаєм. Там була заснована перша Задунайська січ В 1785 внаслідок конфлікту з козаками-некрасовцями частина козаків (7 тис. чоловік) переселилась у місцевість Сеймени у Сілістрії. Решта задунайців (близько 8 тис. чоловік) на заклик австрійського імператора Йосипа II оселились на території Банату, де вони несли прикордонну службу на австро-турецькому кордоні. Однак жорсткий контроль австрійських урядовців змусив їх в 1805 повернутись на турецьку територію. Навесні 1813 козаки перенесли місце розташування Січі у місцевість Катерлез. У 1815 у Верхньому Дунавці була заснована найбільш відома Задунайська січ - Дунавецька. Однак згодом задунайцям все важче було нести службу для султана, який все частіше намагався використати їх для придушення національно-визвольних повстань греків, сербів, румун, болгар та інших народів Балканського півострова. Не бажаючи бути знаряддям в руках Оттаманської Порти, частина козаків втекла на Україну, де почали формуватися козацькі полки. В травні 1828 під час російсько-турецької війни 1828-29 кошовий Й. Гладкий з невеликою групою козаків перейшов під Ізмаїлом на бік російських військ. Після закінчення війни російський уряд сформував з цих козаків Азовське козацьке військо. Через зраду Й. Гладкого турецький уряд жорстоко розправився з задунайцями. Близько 2 тис. козаків разо наказним гетьманом з І. Баланом було заарештовано і ув'язнено. Козаків, що перебували на Січі, було вбито, а січові укріплення та церкву зруйновано і спалено.

Останній період (1734—1775 рр.) в історії Запорозької Січі позначився з одного боку, помітним економічним піднесенням Запорозжя, з другого — поступовим занепадом автономії Запорозької Січі і тих порядків, які були властиві їй у ранній період. Посилення феодально-кріпосницького і національного гніту в центральних районах України і відносний спокій на російсько-кримських кордонах сприяли народній колонізації Запоріжжя.

№39 Гетьманщина в середині XVIII ст. Реформи гетьмана Кирила Розумовського

У середині 18ст. верхівку Гетьманщини складали близько 2100 знатних чоловіків із понад 1 млн загальної чисельності чоловічого населення. У 1785, коли імператорський уряд зробив спробу включити українську знать до російського дворянства, ця цифра зросла у декілька разів. Через те, що Санкт-Петербург не був упевнений в тому, як саме визначати належність до шляхти в Гетьманщині, тисячі дрібних українських урядників і заможніших козаків претендували на статус дворянина, багато з них на підставі фальшивих документів.

Із дворянським титулом з'явилися й земельні маєтки. У багатьох випадках урядники незаконно привласнені закріплені за їхніми посадами землі. Особливо сильною проімперська орієнтація стала після 1785 р., коли Катерина II зрівняла укр знать із рос дворянством. На кінець 18ст. українці займали ряд найвищих посад в імперії. У 1770-х та 1780-х роках родини Безбородьків, Завадовських, Кочубеїв і Трощинських давали імперії канцлерів та міністрів, які допомагали багатьом своїм землякам отримувати призначення на впливові посади у СПетербурзі. Занепад козацтва скоротив його чисельність із 50тис. у 1650 до 30 тис. у 1669 і до 20 тис. у 1730.

Стурбована цим явищем царська влада у 1723 р. і вдруге у 1728 р. заборонила продаж козацьких земель. Але ці заходи виявилися неефективними. У 1735 р. уряд Гетьманщини вдався до спроби ширших реформ, поділивши козаків на дві категорії: заможніших босздатних козаків, що називалися виборними, і на тих, котрі були надто бідними, щоб купити собі військове спорядження (підпомічників). Повтор закріпач селян.

Селянин мав право лишати свого пана, він міг перейти до поблажливішого хазяїна, поселитися в іншому селі чи у відкритому степу. З цих причин старшина за підтримки рос уряду поступ обмеж право переходу селян. Закон 1727 передбачав, що, лишаючи своїх феодалів, селяни втрачали право на майно, яке належало їм на старому місці, а з 1760 селяни повинні були отримати у пана письмовий дозвіл на переїзд. Утративши закон право кидати пана, багато селян Гетьманщини вдавалися до забороненої законом втечі. Улюбленим місцем притулку для тисяч утікачів були землі запорожців, що давало Катерині II додаткову підставу для знищення Січі. У 1783 Катерина II зробила останній у цій справі крок, заборонивши лівобережним селянам за будь-яких обставин лишати своїх феодалів. Відтак через 130 р після свого визволення у 1648 лівобереж селянин знову став кріпаком.

Реформи Кирила Розумовського.

1. Заходи з відновлення самостійних дій державно-адміністративних органів України.

У жовтні 1751 року внаслідок його постійних і настійних прохань Україна була виведена з відомства Сенату й передана Колегії іноземних справ, як було раніше, передано під управління гетьмана і Запорізьку Січ, яка від 1686 року підпорядковувалась царському уряду, та Київ, який був до того у відомстві російських воєвод. З України було виведено царські війська, скасовано владу царських урядників. Кирило Розумовський почав сам призначати полковників і роздавати їм землі. Своєю столицею він обрав місто Батурин, а його резиденція знаходилась у Глухові.

2. Заходи зі зміцнення позицій української шляхти.

Посилення позиції української козацької старшини, якій надавалося право керувати гетьманщиною за відсутності гетьмана, який надовго виїжджав у Санкт-Петербург. Великого значення набула старшинська рада, яку регулярно почали скликати Глухові і яка за сприятливої політичної ситуації могла розвинути в парламент. Гетьман домігся зменшення податків і дбав про розвиток торгівлі і промисловості

3. Реформа судочинства.

В 1760 році видано гетьманський універсал про реформу судочинства: Генеральний суд (12 осіб) 2 генеральних судді +10 виборних осіб із старшини кожного полку судовий повіт земський суд (цивільні справи) гродський суд (кримінальні справи) підкоморський суд (земельні справи)

4. Реформа у війську.

За проектом Лубенського полковника Івана Кулябки проведено реформу козацького війська. Полки перетворювалися на регулярні. Запроваджувалася муштра за іноземним зразком, вводилася уніформа - синій мундир з червоним коміром, білі штани-різнокольорові шапки для кожного полку. Обов'язковим набором зброї були рушниця, шабля й спис.

5. Заходи з реформування освіти і культури.

Великі задуми були у гетьмана стосовно освіти. В усіх полках почали діяти школи для обов'язкового навчання козацьких дітей від 12 до 15 років, де, крім загальних знань, вводилася військова підготовка. Гетьман планував оновити на європейський зразок Києво-Могилянську академію та відкрити у Батурині університет, план заснування та діяльності якого був детально розроблений на 1760 рік: мало діяти дев'ять кафедр, три факультети, друкарня.

40. Гайдамаччина, Коліївщина, Опришківський рух(Соціальні та національні аспекти)

Посилення соціального та національно-релігійного гноблення спричинило початок нової боротьби українського народу. Вона набувала різних форм: від подання скарг і відмови виконувати панщину до розгрому панських маєтків та вбивства членів панської родини. Основними виявами антифеодальної та національно-визвольної боротьби стали гайдамацький і опришківський рух.

1)Учасниками гайдамаччини були переважно незаможні селяни, що втікали від панщини, робітники з гуралень, млинів і панських фільварків, запорізькі козаки, міщани, православні священики. початку гайдамацькі загони були невеликі і вели боротьбу розрізнено, грабуючи панські маєтки і фізично знищуючи своїх гнобителів. Виступи були стихійними і не мали виважених політичних цілей, що зумовлювало формування в свідомості певних кіл стереотипу українця — «різуна». Незабаром гайдамацькі виступи переросли в масовий національно-визвольний та антикріпосницький рух українського народу, завданнями якого було відновлення козацьких вольностей, визволення від шляхетсько-магнатської залежності, захист прав православної церкви. Гайдамацький рух на Правобережжі, хоч і зазнав поразок, втягував у боротьбу значні маси людей, розхитував феодально-кріпосницьку систему, загрожував польському пануванню в Україні. 1750 р. ознаменувався новим піднесенням гайдамацького руху, який виник на початку XVIII ст. у вигляді невеликих повстанських загонів. Згодом він поширився на великі території України і залучив до боротьби значну частину українського народу. У 1768 р. спалахнуло повстання, відоме під назвою «коліївщина». Приводом була поява російських військ на Правобережній Україні. У народі вирішили, що солдати прийшли і захищати православних від насильницького насадження католицизму та уніатства. Центром підготовки повстання став Мотронинський монастир, де захисником православних був ігумен М. Значко-Яворський. Очолив повстання запорожець Максим Залізняк, син бідного селянина з села Медведівка на Чигиринщині.

Після багатьох вдалих перемог і неспроможності придушити повстанський рух Польська шляхта

звернулася до Росії з проханням об'єднати сили і придушити гайдамацький рух. Катерина, II наказала командуючому російських військ Кречетникову вжити заходів для придушення повстанців. Той обманом запросив керівників повстання на переговори і заарештував їх.

2)Опришки – це учасники народно-визвольної боротьби в Галичині на Закарпатті, Буковині проти феодально-кріпосницького гніту польської і української шляхти, молдавських феодалів, угорських і австрійських поміщиків у 16-1-й половині 19 ст. Центром опришків були Карпатські гори. Туди тікали розорені покривджені українські а також польські пани і угорські селяни, бідні міщани. Діяли опришки з ранньої весни до пізньої осені, невеликими загонами. Рух опришків не припинявся після загарбання феод. Австрією Галичини (1772); Буковини (1774). Внаслідок посилення феодальна кріпосницька експлуатація і національного гноблення рух опришків. У 1-й чверті 19 ст. значно поживався. Протягом

1-ї половини 19 ст. в Галичині, на Закарпатті й Буковині діяло понад 50 загонів. За допомогою численних каральних загонів австрійському урядові вдалося придушити опришківський рух.

№41. Геополітичні зміни в Східній Європі наприкінці XVIII ст. та їх наслідки для України

Після другого (1793 р.) і третього (1795 р.) поділу перестала існувати Річ Посполита, до складу якої входили значні території українських земель. На кінець XVIII ст. було ліквідовано Кримське ханство, що несло великі страждання і спустошення українському народові протягом чотирьох з половиною століть свого існування. Унаслідок цих змін виникли абсолютно нові геополітичні утворення на карті Європи. Галичина, Закарпаття, а згодом і Буковина ввійшли до складу Австрійської імперії, а всі інші українські землі разом з інтегрованою Гетьманщиною та Слобожанщиною — до російської держави. Сталися значні зміни і в адміністративно-територіальному устрої України, яка входила до Росії, започатковані указом Павла I від 12 грудня в 1796 р. "Про новий поділ держави на губернії і намісництва". Деякі зміни відбулися на початку XIX ст. Зокрема, було утворено дев'ять губерній (Чернігівську, Полтавську, Харківську, Київську, Херсонську, Таврійську, Волинську, Подільську, Катеринославську), які за системою управління наслідували російські. Державну владу в них здійснювали губернатори котрих призначав і звільняв цар. Губернії склалися з повітів, у яких хазяйнували царські справники. У свою чергу, і повіти поділялися на стани, які очолювали поліцейські пристави. Для зміцнення влади губернаторів створювалися на військовий зразок ще й генерал-губернаторства: Полтавське й Чернігівське (з Харківською, Полтавською, Чернігівською губерніями), Новоросійсько-Бессарабське (з Херсонською, Катеринославською, Таврійською губерніями і Бессарабською областю) та Київське (з Київською, Волинською, Подільською губерніями). На чолі генерал-губернаторств стояли військові генерал-губернатори, їм підпорядковувалися не лише місцева адміністрація й поліція, а й розквартировані на території губернії війська. На початку XIX ст. в усіх губерніях заснували ще й охоронні відділення (так звану охранку) для виявлення і покарання політичних противників царського самодержавства. Щоб придушити будь-які спроби невдоволення, царат утримував в Україні велику армію, чисельність якої сягала 100 тис. Саме за допомогою військової сили і поліцейського апарату втілювалася в життя гнобительська політика царату, деспотизм якого набрав найвищого розвитку.

Щодо адміністративно-територіального устрою українських земель, які перебували під владою Австро-Угорської імперії, то слід зазначити, що на цих землях було запроваджено загальноприйняту в державі централізовану систему управління. В Галичині адміністративний апарат краю до 1849 р. очолював губернатор, а пізніше намісник, на Буковині після 1849 р. — президент крайового управління. Повітову ланку очолювали старости. Містами управляли магістрати (до 1870 р.), а пізніше — міські ради як органи самоврядування. На Закарпатті адміністрацію в комітетах очолювали жупани, періодично скликались комітетські збори дворянства.

Етнічний склад населення західноукраїнських земель був доволі строкатим. Українське населення, більш як 90 % жило в селах і було зайнято в сільському господарстві.

Адміністративне поєднання етнічно змішаних територій згодом породило чимало складних проблем у сфері міжетнічних взаємин. В умовах неоабсолютизму 50-х років правлячі кола Австрії швидко втратили інтерес до українців і пішли на зближення з угорським та польським дворянством. У 60-х роках цей процес завершився перетворенням Австрії на дуалістичну Австро-Угорську імперію з наданням обмеженої крайової автономії Галичині, що спричинило нове ущемлення національних прав українського населення.

№42 . Франко-російська війна 1812р. і Україна

Франко-російська війна (у російській історіографії звана Вітчизняною війною 1812 року, у наполеонознавстві також використовується термін «Російська кампанія 1812 року») — одна з кількох [воєн](#), проведених [Францією](#) в період Консульства (1799-1804) і імперії Наполеона (1804-1814, 1815). Закінчилася майже повним знищенням наполеонівської армії і перенесенням військових дій на територію [Польщі](#) та Німеччини в 1813 році (Закордонні походи 1813–1814 років).

[Бородінська битва](#) — найбільша битва війни відбулася 7 вересня ([26 серпня](#)) 1812 біля села Бородіно (125 км на захід від [Москви](#)).

У ніч на 12 (24) червня 1812 р. без [оголошення війни](#) армія [Наполеона Бонапарта](#) вторглася на західних кордонах [Російської імперії](#). Наполеонівська Франція вважала війну превентивною і доречною, так як очікувалося, що Росія захоче атакувати Європу. У момент вторгнення на західних кордонах зосереджувалися армії: перша під командуванням [М. Б. Барклай-де-Толлі](#), друга — [П. І. Баграціона](#), третя — [О. П. Тормасова](#). Остання перебувала на [Волині](#) між [Любомлем](#) і Старокостянтиновом. Французькі війська захопили у Волинській губернії Ковельський, Володимирський повіти і частину Луцького.

Для забезпечення російської армії продовольством, фуражем, спорядженням в [Ізяславі](#), [Старокостянтинові](#), [Житомирі](#) та інших містах створювалися так звані «магазини» — тилові бази.

Варто звернути увагу, що наполеонівські війська знайшли значну підтримку серед поляків, особливо польських шляхетських родів, які сподівалися за підтримки Наполеона відновити колишню велич Речі Посполитої.

15 червня 1812 року надійшов попередній [наказ](#) про формування в Київській та Подільській губерніях чотирьох кінних козачих полків «з людей до козачої служби придатних і здавна навиками і бажаннями до неї відомих». Кожний полк мав складатися з 1200 [козаків](#), 8 офіцерів, 88 унтер-офіцерів і 17 сурмачів. Селяни і козаки Поділля поставляли рекрутів і ополченців, забезпечували армію продовольством, фуражем, транспортом, жертвували гроші, майно. Для потреб російської армії з України було передано понад 6 тис. возів, 7,5 тис. коней, 15 тис. волів, протягом 1812-14 рр. населенням зібрано 3-5 пудів золота і 13,5 пудів срібла.

Протягом 40 днів в [Кам'янці-Подільському](#) з рекрутів місцевого, а також Летичівського, Новоушицького, Проскурівського повітів був сформований 4-й Український козачий полк.

Пообіцявши українським козакам повернути самоврядування, російський уряд закликав їх виступити проти Наполеона.

[Олександр I](#) видав маніфест про створення земського ополчення, до якого кріпаки набиралися за згодою поміщиків, а вихідці з інших станів — добровільно, його створення стало справою всенародною. Крім того, цар обіцяв поновити козацький стан. Але ентузіазм, з яким селяни, сподіваючись на визволення з кріпацтва, вступали до ополчення, налякав царський уряд. Боячись озброєного народу більше, ніж французьких військ, правляча верхівка скоротила число губерній, що «ополчалися». В Кам'янці-Подільському, Київській і Волинській губерніях були створені загони «лісової варти».

Готуючись до вирішальних боїв з ворогом, [Кутузов](#) не ослабляв уваги до зміцнення оборони України. Генералу Тормасову він наказав «бути у Волині і Поділлі для охорони цього краю». Навіть тоді, коли той одержав наказ перейти до рішучих дій проти військ Наполеона на Волині, для прикриття [Поділля](#) з півночі в районі [Ізяслава](#) — Старокостянтинова було залишено 6 батальйонів піхоти та 12 ескадронів кавалерії. В свою чергу, з Поділля в 3-ю армію, крім козачого полку, численних рекрутів, влилося 505 чоловік «лісових козаків».

Всього українці сформували 15 кінних полків, які поповнювали і забезпечували своїм коштом два роки. Але після перемоги над французами росіяни не виконали своїх обіцянок і повернули козаків у підневільний стан, на відміну від сусідніх донських козаків, які мали певні свободи. А отаману Платову навідь було дозволено збудувати нову столицю війська Донського — станицю Новочеркаську.

№43 Гетьманщина у складі російської держави та український автономістський рух (кінець 18 – початок 19 ст.)

Особливістю політичного становища Лівобережжя у складі Російської імперії у першій половині XVIII ст. було обмеження автономії. Зміцнення позицій царату і ще більше послаблення гетьманської і старшинської влади відбулося після подій, пов'язаних з Північною війною. Фактично посилення тиску з боку царату розпочалося після переходу до табору шведів Мазепи і частини козаків.

З 1708 р. практично призначений Петром I, а формально обраний на старшинській раді в Глухові новий гетьман Іван Скоропадський підпав під особливий нагляд царя. З 1709 р. поряд з ним постійно знаходився царський резидент Андрій Ізмайлов, якому таємно наказано було у разі невдоволення застосовувати російські полки. Гетьманську резиденцію перенесли до Глухова – поближче до кордонів з Росією, застосовуються економічні утиски, зокрема дозволялася торгівля українськими товарами тільки через російські порти, змушували українців купувати деякі товари тільки на російських мануфактурах. Окрім цього активно використовуються українці на будівництві фортець та каналів на Півночі. Спостерігаються культурні обмеження (у 1720 р. указом Сенату заборонялося друкувати світські видання українською мовою). Водночас активно підтримуються змішані шлюби.

22 січня 1715 р. була скасована виборність полкової та сотенної старшини. З 1721 р. поступово була ліквідована виборність на посади генеральної старшини та полковників. В Україні активно роздаються землі російському дворянству, які запроваджують кріпацтво.

Переможне завершення Північної війни у 1721 р. зміцнило міжнародне та внутрішнє становище Російської держави. Це дало можливість царизму ще більше обмежити право на самоуправління Гетьманщини. 16 травня 1722 р. замість резидентів та Малоросійського приказу була створена Малоросійська колегія з шести офіцерів та прокурора. Вона знаходилась у Глухові. Були створені також Генеральна воєнна канцелярія та Генеральний військовий суд.

Перша Малоросійська колегія здійснювала нагляд за усіма адміністративними, судовими та фінансовими справами Лівобережної України. Після смерті І. Скоропадського царський уряд не дозволив вибори нового гетьмана. Указом Петра I від 11 червня 1722 р. управління Гетьманщиною тимчасово передавалося наказному гетьману П. Полуботку та генеральній старшині. Але майже всі важливі питання вирішувалися тільки після узгодження з президентом Малоросійської колегії. Царський уряд контролював і місцеве самоврядування.

У полкові міста, зокрема, Чернігів, Полтаву, Переяслав, призначались царські коменданти. З 1723 р. козацьке військо перейшло у безпосереднє підпорядкування до князя М. Голіцина. Стали призначатися царські офіцери на посади козацьких полковників.

Наказний гетьман Полуботок, намагаючись нейтралізувати Малоросійську колегію, провів судову реформу., згідно з якою судочинство стало колегіальним і встановлювався порядок апеляцій. Це давало змогу розпочати боротьбу з хабарництвом. Водночас Полуботок тисне на старшину, щоб зменшила утиски народу.. Ці зміни викликали гнів Петра I, влітку 1723 р. він викликав наказного гетьмана та старшину до столиці. Однак Полуботок виявляє непокору, доводячи правоту реформ, за

що був запроторений разом зі старшиною до Петропавловської в'язниці. Тільки смерть Петра врятувала непокірних від заслання до Сибіру. Більша частина старшини повернулася додому, а Полуботок помер у в'язниці.

Зі смертю Петра в Росії розпочинається черга двірцевих переворотів. Ці події відобразилися і на долі України.

Уряд Петра II (1727-1730 рр.) – онука Петра I вирішив відновити гетьманство на Лівобережній Україні. Петро II проголосив себе руйнівником дідових перетворень, тому і дозволив вибори гетьмана. Вони відбулися у 1727 р. під наглядом представника царського уряду. Гетьманом було обрано 70-річного миргородського полковника Данила Апостола, який підписав “Решительные пункты”. Малоросійська колегія була ліквідована. Але царський уряд повністю контролював діяльність нового гетьмана та його адміністрації: гетьман не мав права вести дипломатичні переговори, генеральну старшину та полковників затверджував цар, для контролю за гетьманськими фінансами запроваджувалися посади двох підскарбіїв – росіянина та українця, мито за товари, які ввозилися до України йшло до Москви, Гетьманщина була переведена з-під юрисдикції Сенату під юрисдикцію міністерства закордонних справ водночас були зроблені деякі поступки: кількість російських військ на території України скорочувалася, скасовувалися податки, накладені Малоросійською колегією. Однак не треба запроваджену політику царату вважати припиненням наступу на автономію України, це була тільки реакція на зміну політичної кон'юнктури у Москві.

Данило Апостол, користуючись ситуацією зміг провести в Гетьманщині деякі зміни. Було поповнено земельний фонд, здійснено реформу судочинства та засновано скарбницю. Це забезпечило Гетьманщині перший річний бюджет. Під владу гетьмана було повернуто Київ, помітно зменшилося переселення селян на Правобережжя і зріс потік тих, хто повертався на Лівобережжя. Апостол скоротив експортні мита, накладені російськими чиновниками, різко зменшив кількість росіян і чужинців у своїй адміністрації, добився дозволу на повернення запорожців під владу Росії.

Однак зі зміною уряду у Москві змінилася ситуація і в Україні.

Після смерті Д. Апостола у січні 1734 р. влада на Лівобережній Україні перейшла до колегії, яка мала офіційну назву – “Правління гетьманського уряду”. Керівна роль в ній належала царському резиденту. У період “Правління гетьманського уряду” (1734 – 1750 рр.) Лівобережна Україна продовжувала зберігати свій адміністративно-військовий устрій. Одночасно ще більше посилювався контроль і втручання з боку царських урядовців у діяльність старшинської адміністрації.

Характерними рисами цього періоду були свавільне втручання російських чиновників у всі сфери суспільного життя, русифікація українського населення, терор “Таємної канцелярії”. Ситуація ще ускладнювалася російсько-турецькою війною (1735-1739 рр.). під час війни Україна стала основною базою для російських військ, постачальником матеріальних і людських ресурсів. Наслідки війни були катастрофічними: загинуло 35 тисяч українців. Нескінченні мобілізації селян для обозів, людські втрати спричинили спустошення Лівобережжя. Внаслідок війни (включаючи витрати на утримання 50-75 російських полків) Україна зазнала збитків на 1,5 мільйони карбованців. До речі один віл на той час коштував 8 карбованців.

Отже, у першій половині XVIII ст. спостерігається тотальний, хоча хвилеподібний наступ на автономію України, внаслідок чого її права гетьмана та старшини були обмежені.

Автономістський рух: ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ГУРТКА АВТОНОМІСТІВ

Кінець XVIII ст. остаточно закріпив за Україною статус російської провінції. 1785 р. Катерина II вирішила «ощасливити» українських панів, своїм указом надавши їм усі права російського дворянства. Це означало цілковиту втрату Гетьманщиною своєї й без того ілюзорної автономії та її переходу під повну владу російських царів.

Тогочасна козацька верхівка здебільшого не мала великих проблем під час визнання власного шляхетства. Але дрібній козацькій старшині було набагато складніше перетворитися на «шляхетне російське дворянство», оскільки вона мусила доводити свою належність до шляхетського стану, що викликало значне невдоволення. Проте ситуація з підтвердженням шляхетських прав мала несподівані для уряду наслідки. На Лівобережній Україні з'явилися люди, які допомагали сучасникам доводити свої шляхетські права, причому робили це безкорисливо, лише задля піднесення славного минулого України. Це були переважно дворяни, шляхтичі, дідичі, для яких не мали значення матеріальні наслідки результатів своєї праці, вони діяли виключно задля ствердження шляхетського стану в Україні.

Незважаючи на урівняння російського дворянства та української шляхти, в середовищі останньої не згасали думки про відновлення скасованого в 1764 р. гетьманства та автономії в складі Російської імперії. Крім того, українське панство вважало права українського шляхетства вищими за права російського дворянства через демократичне козацьке походження великої кількості лівобережної української шляхти. Захист цих прав був тоді найкращим засобом до ствердження власної державності.

Йшлося про те, щоб поновити козацьке військо, — Василем Капністом був розроблений проект про відновлення полкового устрою України та організації добровільного козацького війська, який 1788 року потрапив до Катерини II. Проект був корисним для Російської імперії як такий, що посилював військову міць держави, але, за словами канцлера О.Безбородька, міг створити вибухонебезпечну ситуацію в Україні, де пам'ятали про Хмельниччину, і викликати «новаго рода революцію», наслідком якої могли стати категоричні вимоги про відновлення гетьманства, підтвердження прав і свобод, які російська імперія так вперто й жорстоко протягом тривалого часу відбирала. Автономістський рух в Україні набирив сили, його не могли зупинити ані даровані ранги чи титули, ані щедрі подарунки у вигляді земель із селянами, незважаючи на те, що переважна більшість українського панства, за словами історика О.Оглоблина, вийшла з народної маси, щоб потім цю масу грабувати й покріпачувати, щоб на потім крові простого селянина здобути собі багатство й маєтки.

Існувала ще одна когорта української шляхти, яка не визискувала й не покріпачувала рідний народ, а докладала великих зусиль, щоб цей народ з грабіжницьких рук вирвати, надати йому освіту, культуру і, нарешті, домогтися для нього державної незалежності. Звичайно, прагнення автономістів ґрунтувалися переважно на доведенні власних прав, але вони вважали свою роботу корисною для української держави й українського народу в цілому. Завдяки цим людям в Україні поступово почали викристалізовуватися поняття народності та нації, що, у свою чергу, підводило ґрунт під ідею державної незалежності. Автономісти діяли не поодинокі, нам відомо про існування на Новгород-Сіверщині кола патріотично налаштованої інтелігенції, яка жила і працювала наприкінці XVIII — початку XIX ст.

Місто Новгород-Сіверський 27 січня 1782 р. стало одним з центрів намісництва — територіального утворення, яке замінило собою скасовану Гетьманщину. До нього увійшли землі найвідоміших і найбагатших українських полків — Стародубського і частково Ніжинського та Чернігівського. На території намісництва опинилися дві колишні гетьманські столиці — Глухів і Батурин, з їхніми культурними цінностями, бюрократичним апаратом та державотворчими традиціями. Тут продовжувала жити й працювати велика кількість представників українського гетьманського уряду, які обіймали високі посади. Пов'язане між собою службовими, майновими і родинними справами, новоутворене українське дворянство являло собою справжню соціальну верству, що генерувала суспільно-політичну думку й була духовним лідером краю. Переважна більшість українського шляхетства без спротиву прийняла російську владу і поступово почала докладати певних зусиль для демонстрації своєї вірності російському престолу. Проте значно менша частина освіченої української знаті свідомо опинилася в опозиції до помірковано налаштованих проурядових дворянських кіл і утворила патріотичний гурток автономістів, який існував протягом 1780 — 1790-х рр. Чи ці люди утворювали якусь закриту таємну організацію? Навряд. Швидше за все це було досить аморфне коло однодумців, поєднаних спільними ідеями і бажанням вивчати історію, доводити свої дворянські права і захищати рідний край від грабіжницької імперської політики.

До гуртка належали особи як світські, так і духовні. Це були Мелхіседек Значко-Яворський, Григорій Долинський, Архип Худорба, Андрій Гудович, Григорій Полетика, Варлаам Шишацький, Тимофій Калинський, Андрій Пригара, Андрій Рачинський, Григорій Полетика, Опанас Лобисевич, Федір Туманський, Михайло Миклашевський та багато інших прихильників ідеї автономізму.

44 Національне відродження у Наддніпрянській Україні в ХІХ ст.: причини та основні етапи

Кінець ХVІІІ — початок ХІХ ст. — вкрай несприятливий період в історії українського народу, позначений цілковитим підкоренням України. Більша її частина перетворилася на колонію Російської імперії. Проте й за таких обставин українці, спираючись на самобутню тисячолітню культуру й такі ж давні традиції власної держави, долали потужні асиміляторські заходи імперії, залишаючись окремим народом і мріючи про відновлення автономної, а то й незалежної Української козацької держави. В народних масах пам'ять про козацьку славу дбайливо зберігали мандрівні музиканти-співаки — кобзарі й бандуристи. Найвидатнішим кобзарем ХІХ ст. був Остап Вересай. Своєрідним предтечею національного відродження став видатний мислитель Григорій Сковорода (1722—1794), який проголосив, що «свобода — це найдорожчий скарб» і славив гетьмана Богдана Хмельницького. Представники Ніжинського полку висловили бажання відновити Гетьманщину як автономну державу. Тоді генерал-губернатор П. Рум'янцев звелів скасувати вибори у Ніжинському полку, заарештувати депутатів і віддати під суд за «державну зраду». Одинадцять осіб було засуджено тоді до смертної кари. Їх потім помилували, але стало ясно, що думки про відродження Гетьманщини є небезпечними. На засіданнях Комісії, яка зібралася в Москві у 1767 р., деякі автономістичні ідеї висловив Григорій Полетика, але того ж року Катерина ІІ припинила діяльність Комісії раз і назавжди. Настала «мертва доба» в історії українства, коли панівні верстви українського суспільства перейшли на віронопідданську службу Російській імперії, відмовились не тільки від прагнення до Української незалежної держави, а й взагалі від всього українського (мови, культури, традицій тощо), поступово русифікувались. За це верхівка українського суспільства отримувала право на спадкове дворянство і збереження визиску кріпаків.

Однак не вся козацька старшина мирилася з таким станом речей, її найкращі представники, розчаровані діями царського уряду, намагаються знайти інші шляхи до незалежності. Характерним прикладом цього є місія Василя Капніста (1791), представника відомого козацького роду, визначного поета. Він виступав проти утисків та зловживань з боку російської адміністрації в Україні. У 1791 він звернувся до прусського уряду за допомогою (якщо на Україні вибухне повстання проти Росії). Але не отримав підтримки, бо Пруссія була зайнята підготовкою до чергового поділу Речі Посполитої, не бажала вступати в конфлікт з Росією, і це стало головною причиною невдачі місії Капніста. Його прихильники прагнули відновлення самостійної Української держави і пропагували цю ідею, опрацьовували відповідні програми реформ, поширювали патріотичні публіцистичні твори, тепер сконцентрували свою діяльність на культурно-освітньому полі.

Традиційно початком національного відродження нової доби вважають появу у 1798 р. перших трьох частин «Енеїди» Івана Котляревського (1769—1838) — поеми, якій судилася слава першого твору нової української літератури, твору, що засвідчив появу сучасної української літературної мови й водночас уособлював початок українського національного відродження. Творам нової української літератури властиве художнє мислення, що ґрунтується на національній історії та дійсності. «Енеїда» Котляревського показала український народ з його мовою, звичаями, віруваннями, традиційним

побутом, етичними та естетичними поглядами. Зроблено це було настільки майстерно, що поему Котляревського й досі вважають справжньою енциклопедією українознавства, причому такою, яка й нині читається із захопленням. Написана розмовною українською мовою, розрахована на сприйняття найширшими читацькими колами, «Енеїда» утверджувала дух козацького бойового товариства, мужність і патріотизм.

Сприяла національному відродженню і чотири томна праця Дмитра Бантиша-Каменського «Історія Малої Росії» (1822), писана з використанням багатющого матеріалу батька вченого — видатного архівіста Миколи Бантиша-Каменського. Вона фактично є першою масштабною науковою узагальнюючою працею з історії України від найдавніших часів до кінця XVIII ст.

1818 року побачила світ друкована граматика живої української мови («Граматика малоросійського наречія») Олексія Павловського.

Михайло Максимович (1804—1873). Він був укладачем трьох збірок народних пісень: «Малоросійські пісні» (1827), «Українські народні пісні» (1834), «Збірник українських пісень» (1849).

Отже, на кінець XVIII — 40-ві рр. XIX ст. припав перший етап національного відродження в Наддніпрянській Україні — період «збирання спадщини». Він відзначався зверненням до історичного минулого, інтересом до Гетьманщини, до етнографії. Зусиллями української інтелігенції тоді з'явилися численні історичні та етнографічні дослідження, збірки фольклору. Водночас відбувалося утвердження української мови як літературної та становлення нової української літератури.

№45. Кирило-Мефодіївське братство: ідеологія та програмні засадиКирило-Мефодіївське братство (товариство: *Кирило-Мефодіївське братство*) — українська таємна політична організація, що виникла в грудні [1845](#) — січні [1846](#) у [Києві](#). Ініціаторами створення братства виступили [Василь Білозерський](#), [Микола Гулак](#), [Микола Костомаров](#), [Пантелеймон Куліш](#), [Опанас Маркевич](#). У квітні [1846](#) року до братства вступив [Тарас Шевченко](#). Організація була названа іменами відомих слов'янських просвітителів [Кирила і Мефодія](#). Знаком братства став [перстень](#) з написом «Св. Кирило і Мефодій, січень 1846». Програмні положення братства були викладені у «Книзі буття українського народу» і «Статуті Слов'янського братства св. Кирила і Мефодія», основним автором яких був Микола Костомаров, та у «Записці», написаній Василем Білозерським. В основу документів лягли ідеї українського національного відродження і панславізму. *Кирило-Мефодіївське братство* ставило своїм головним завданням побудову майбутнього суспільства на засадах християнської моралі, шляхом здійснення ряду реформ; створення демократичної федерації слов'янських народів, очолюваної Україною, на принципах рівності і суверенності; знищення царизму і скасування кріпосного права і станів; встановлення демократичних прав і свобод для громадян; зрівняння у правах всіх слов'янських народів щодо їх національної мови, культури і освіти. Кирило-мефодіївці, єднаючись на основі спільних політичних поглядів, бачили різні шляхи проведення їх у життя — від ліберально-поміркового реформізму (Микола Костомаров, Василь Білозерський, Пантелеймон Куліш) — до революційних методів боротьби (Тарас Шевченко, Микола Гулак, Георгій Андрузький). Члени братства вели активну громадсько-політичну діяльність: вони поширювали ідеї братства через розповсюдження його програмних документів, прокламацій («До братів-українців», «До братів-великоросів і поляків»), твори Тараса Шевченка; займалися науковою працею і виступали з лекціями в навчальних закладах Києва, в яких проповідували свої погляди; піклувалися про розвиток народної освіти, збирали кошти на відкриття народних шкіл, написання і видання нових книг (зокрема, Пантелеймон Куліш підготував перший підручник з історії України «Повість про український народ», виданий [1846](#) року, та ін.).

№46. Соціально-економічні та політико-правові реформи в Австрії та Росії у XIX ст. та їх наслідки для українського народу

Реформи 60-70-х рр. XIX ст. в Російській імперії

Нові капіталістичні відносини, що зародилися в кінці XVIII- першій половині XIX ст. наполегливо вимагали ліквідації кріпосного права, яке стало гальмом дальшого економічного розвитку.

Ще більше поглибила протиріччя Кримська війна (1853-1856 рр.), яку Росія програла. З січня 1857 р. було створено Таємний комітет, пізніше перейменований на Головний комітет у селянській справі. Селянське питання мали вирішувати дворяни.

19 лютого 1861 р. цар Олександр II видав маніфест про скасування кріпосного права та "Загальне положення про селян, звільнених від кріпосної залежності". За цими документами селяни ставали особисто вільними, але за поміщиками залишалось право власності на землю.

В ході аграрної реформи територія України ділилась на регіони за специфікою проведення:

1. Общинне землеволодіння (губернії Новоросійського краю);
2. Подвірне землекористування (Лівобережна Україна).

Реформою було збережено велике поміщицьке землеволодіння.

Селяни отримали економічні права (купувати нерухомість, займатись торгівлею і промислами, заводити фабрики).

Однак, селянство залишалось нижчим станом у державі з обмеженим правом пересування.

Внаслідок земельної реформи селяни на півдні і сході втратили 30 % своїх наділів. На Правобережжі уряд збільшив селянські наділи на 20 % з метою привернути селян на свою сторону.\

Селянська реформа 1848 в Австрії (у [Галичині](#), на [Буковині](#) і [Закарпатті](#)) — скасування [кріпосного права](#), проведене австрійським урядом під час [революції 1848](#) з метою пристосування економіки до потреб [капіталістичного](#) розвитку. Здійснена під тиском революційних подій, що охопили також Галичину, Буковину і Закарпаття, та масових селянських рухів, зокрема Галицького селянського повстання 1846. У Галичині кріпосна залежність селян скасована згідно із законом австрійського імператора Фердинанда I від 17.4.1848. Окремим декретом від 1.7.1848 дію цього закону уряд поширив на Буковину, підтвердивши його законом від 9.8.1848. Влітку 1848 питання про умови звільнення селян обговорювалося в австрійському парламенті. більшістю голосів парламент ухвалив скасувати повинності селян за викуп ([індемнізація](#)). На підставі цієї постанови 7.9.1848 видано закон про звільнення селян на території всієї Австрії від кріпосної залежності, про надання їм прав громадян держави і права власності на ту землю, якою за панщини вони користувалися на правах спадковості. Закон передбачав повну компенсацію (індемнізацію) селянами на користь поміщиків 20-кратної вартості всіх річних кріпацьких повинностей. Головний тягар викупу несло селянство. За законом 7.9.1848 у власність селянства Східної Галичини і Буковини перейшло менше половини земельних угідь краю.

№47. Політика російського самодержавства в царині національно-культурного життя України(XIX ст.)

Уже за царювання Миколи I, який запровадив обов'язкову попередню цензуру друкованої продукції, з Петербурга в Україну надійшов суворий наказ стежити за українською літературою, не допускати в ній “перевтяги любові до батьківщини”, тобто до України, над “любов'ю до вітчизни”, тобто до імперії. Політично неблагодійним вважався всякий, хто виявляв інтерес до українських старожитностей, історії, літератури. Царський уряд посилив цілеспрямовану політику русифікації корінного населення України. Українську мову витіснили з освітніх навчальних закладів і державних установ, русифікували міста. 18 липня 1863р. царський міністр внутрішніх справ Валуєв видав і розіслав у всі українські губернії циркуляр, яким суворо забороняв друкування українською мовою книг. Навчання українською мовою визначав, як політичну пропаганду, а ті, хто за це брався, звинувачувались у ворожих задумах проти Росії. Слова Валуєвського циркуляру про те, що української мови “немає і бути не може” свідчили про відверто антиукраїнське спрямування всієї внутрішньої політики царського уряду. У 1876р. Олександр II видав так званий Емський указ, який був спрямований проти української мови. За цим указом заборонялося ввозити в Україну книги, надруковані українською мовою. Тільки за спеціальним дозволом Головного управління в справах друку можа було користуватися українськими книжками. Заборонялися театральні виступи українською мовою, не дозволяли друкувати тексти до музичних творів, у школах не можна було викладати українською, що призвело до масової неписьменності, назва “Україна” всюди була замінена на “Малоросія”. Освіта в Російській імперії розвивалася в інтересах пануючої верхівки. 10 червня 1862р. вийшов царський указ, за яким закрили усі недільні школи. За реформою 1864р. початкові школи перетворювались у двокласні початкові училища з п'ятирічним строком навчання, а потім шестирічні міські училища.

№48 Національно-культурне та громадсько-політичне життя на західноукраїнських землях в ХІХ ст.

В 19 ст. у суспільно-політичному кліматі регіону відбулися певні зміни. У Львові та Перемишлі з'явилися перші культурно-освітні гуртки.

Революційні події 1848 -1849 рр. мали на західноукраїнських землях значний резонанс. Перша українська політична організація, „Головна Руська Рада”, була створена у Львові в 1848 р. Її програмні документи були наповнені ідеями автономії, демократії та реформ. Революційні події також надали поштовху українському національному визвольному руху в Північній Буковині (повстання під проводом Лук'яна Кобилиці) та на Транскарпатті (О.Духнович та А.Добрянський).

Національний рух не зник навіть після придушення революції. Впливовою силою стала греко-католицька церква під проводом Митрополита А.Шептицького.

Розвиток національного визвольного руху на західноукраїнських землях відбувався не ізольовано, а в тісному зв'язку з аналогічними процесами на Східній Україні. Населення українських територій, розділене кордонами, поступово приходило до бачення українців як єдиної нації.

У Києві 1834 р. було відкрито університет. У Київському університеті з'являється група талановитих молодих романтиків, яких цікавить не лише історія, народознавство й літературна праця, а передусім майбутнє українського народу. Вони створюють таємну організацію – Кирило-Мефодіївське товариство (1846-1847)

Архітектура на Україні у другій половині ХІХ ст. продовжує відчувати на собі сильний вплив російської та європейської шкіл.

Основою нової музичної культури України, що витворилась у другій половині ХІХ ст., стала народна пісенна творчість.

Цей період в історії української культури позначений великими досягненнями, які сприяли утвердженню національної самосвідомості українського люду

Молодь 70-х років під впливом М.Драгоманова стала на більш радикальні позиції.

У 1890 р. вона створює Русько-українську радикальну партію – першу на Україні політичну організацію європейського типу. Своєю кінцевою ціллю радикали бачили соціальне визволення селян та робітників і незалежність України.

На Східній Україні активізація національного політичного руху припадає на 90-ті рр. ХІХ ст. Молодь створює підпільні гуртки в гімназіях та громадах в університетах

№49. Феномен Т.Г.Шевченка в українській історії.

Виняткову роль у боротьбі українського народу за соціальне і національне визволення відіграла творчість Шевченка (1814 - 1861) [1861р. – відміна кріпацького права]. Стихійні процеси національного відродження ,пов”язані з творчістю і культурно-просвітницькою діяльністю українських романтиків, остаточно викристалізувалися у творчості Шевченка у певний політичний світогляд. В 40-х рр. укр. письменники гуртуються навколо Шевченка. Під його могутнім впливом формується вся могутня Укр. духовність. Саме Шевченко чітко окреслив її національно-політичні ідеали. Лише велич Шевченкового духу, його незрівнянного поетичного слова, всеохоплююча історична програма об”єднала всі верстви Укр. народу, всю українську націю навколо ідеї боротьби за вільну і незалежну Україну. Виражаючи державницькі змагання українського народу Шевченко разом з тим неоднаразово виступав прихильником слов”янського єднання. Однак його ідея братання слов”ян на противагу Польському месіанізму та панрусизму була побудована на принципах національної рівності і свідчила про високу гуманність та демократизм світогляду поета, який сам зазнав тяжких поневірянь, глибоко знав ціну справжньої свободи, і тому нікому не бажав кайданів у будь-якій формі. Він виводить українську суспільно-політичну думку на шлях безкомпромісної революційної боротьби з кріпацтвом, самодержавством та будь-якими проявами тиранії.

№50 Політизація укр громадського й національного руху на рубежі ХІХ-ХХ ст. Перші українські політичні партії.

В умовах конституційної Австрії Галичина в останні десятиліття 19 ст. перетворюється на всеукраїнський центр національного Відродження. Саме там почалася *політизація укр. національного руху*, створення громад. орган. та політ. партій.

Основн течій укр. руху :

москвофіли-1866р-(орієнтув. на Рос.імп., не визнавали існування окремого укр. народу та його мови.заснували політ орган. “Руська рада”(1870), видавали свої газети); *народовці-поч.60-х рр 19ст.-*(представл. переважно молод. укр. інтелігенц., серед керівників В.Шашкевич, створюют. т-ство “Просвіта”(1868), літер. т-ство ім. Т.Шевченка(1873), яке займав. видавнич. д-стю);

радикали-сер. 70-х рр. 19ст.-(критично оцінюв. і москвоф. і народовц., прагнули надати укр. руху більш революц. характеру. Очолювали І.Франко,Мих.Павлик,О.Терлецький; видавали газети, журнали, вели пропаганд. роботу серед робітн. і селян).

Українські партії:

. Русько-укр. радик. партія(РУРП)(1890)-на чолі Франко,Павлик.

Програма – демокр. сусп. Життя. Але під впливом праці Ю.Бачинського “Укр. ірредента(уярмлена)” програма уточн. – боротьба за повну політ самост укр.народу і здобуття Укр. незалежн.

Укр. націон-демокр. парт.(УНДП)(1899)-боротьба за націон самост Укр.(народовці, незадоволені “новоерівцями”, радикали, які відмов від соціаліст ідеї на користь національн.)

Укр. соціал-демокр.парт.(УСДП)-побудова соціалізму, через реформи та легальні парламентськ. методи боротьби; орган.

Революційна українська партія (РУП)(1900). Фактично її маніфестом стала виголошена М.Міхновським промова «Самостійна Україна», де було виразно сформульовано ідеали українського самостійництва: безкомпромісність, рішучість, глибоке усвідомлення трагічної долі народу, позбавленого свого історичного шляху розвитку, державницьких засад і прагнення поліпшити цю долю нагальними політичними засобами.

№51 .Україна та українці в роки Першої світової війни

Улітку 1914 р. почалася Перша світова війна. В ній брали участь 34 країни фактично з усіх частин світу з населенням 1 млрд. Війну вели два угруповання держав: Антанта і Четвертий союз.

Українські землі посідали важливе місце у планах цих країн. Австро-Угорщина претендувала на: розширення своїх володінь на Західній Україні, Німеччина — на інші укр. землі. Росія хотіла захопити Галичину. Взагалі саме Галичина стала ареною найжорстокіших і найкровопролитніших битв на Східному фронті.

Трагедія українців полягала в тому, що вони, не маючи власної держави, змушені були воювати за інтереси чужих імперій та ще й убивати один одного. У російській армії налічувалося 3,5 млн., українських солдатів; 250 тис. служили в австрійському війську.

Відверто проавстрійські позиції зайняла утворена в серпні 1914 р. у Львові Головна Українська Рада, що була міжпартійним блоком, до складу якого входили радикальна, соціал-демократична та націонал-демократична партії. На чолі цього об'єднання став К. Левицький. Пізніше у Відні був організований «Союз визволення України» (Д. Донцов, В. Дорошенко...), який мав за мету створити самостійну конституційну монархічну державу.

Оборонницьку, проросійську позицію в Наддніпрянській Україні спочатку зайняло Товариство українських поступовців . Їхня газета «Рада» на початку війни закликала українців стати на захист Російської держави.

Затяжний характер війни, ускладнення внутрішніх проблем призвели до посилення жорсткості режимів імперій, придушення опозиції, численних репресивних акцій. Одне за одним у Російській імперії закриваються українські видання «Рада», «Дзвін», «Україна», «Рідний край»...Лідера українського руху М. Грушевського було заслано до Симбірська.

З кінця 1914 р. по квітень 1915 р. на фронті йшла в основному позиційна війна, але потім у результаті сильного удару німецької армії російські війська зазнали поразки і почали відступати. Був залишений Львів, під німецько-австрійську окупацію потрапили Сх Галичина, Пн Буковина, частина Волині.

У травні 1916 р. російські війська почали контрнаступ («брусиловський прорив»). Фронт австрійських військ було прорвано, вони втратили вбитими і полоненими понад 500 тис. осіб. Російська армія знову зайняла Буковину і Пд Галичину. У кінці 1916 р. знову почалася позиційна війна.

У ході війни з добровольців Галичини було сформовано 2-тисячний легіон Українських січових стрільців, а на його основі регулярний полк, який став частиною контро-угорської армії. Він брав участь у боях проти російських військ на різних ділянках фронту в Карпатах і Закарпатті. Січові стрільці відіграли потім важливу роль у наступних подіях в Україні.

Війна негативно вплинула на соціально-економічне становище України. На розвиток промисловості руйнівний вплив справила мобілізація в армію 4 млн. осіб. З сіл України до армії мобілізували половину працездатних чоловіків. Більш-менш розвивалися лише мілітарні галузі промисловості, інші змушені були, як правило, скорочувати виробництво.

Значно погіршився стан сільського господарства. На воєнні потреби було забрано багато коней, що утруднювало виконання сільськогосподарських робіт. Скоротилися посівні площі, знизилася врожайність. Серед селян збільшилася кількість безпосівних і безкінних. Знецінилися гроші, зростала інфляція. У 1916 р. ціни на основні предмети споживання зросли у 4-6 разів. Робочий день збільшувався, але реальна зарплата через різке підвищення цін зменшувалася. Усе це при звело до наростання страйкової боротьби. Посилювався й селянський рух. Таким чином, у роки війни криза охопила всі сфери життєдіяльності країни: політичну, соціальну, економічну.

№52. I-IV Універсали Центральної Ради: еволюція українського державотворення

10 травня на засіданні Комітету Центральної Ради було ухвалено й того самого дня оприлюднено "1-й Універсал Української Ц.Р.". У ньому зазначалась свобода України та всього українського народу, правда у складі Росії. Проголошення універсалу викликало в Україні друге за силою після повалення царизму піднесення революційного ентузіазму мас. Універсал був ворожо зустрінутий Тимчасовим урядом та консервативними колами Росії. В умовах наростання політичної кризи Т.У. намагався знайти підтримку в Ц.Р.. 29 червня до Києва прибула делегація міністрів Т.У.. Після дводенних переговорів було вироблено компромісну угоду, яка була оформлена в "Заяві Петроградського правління" та II Універсали Ц.Р.. Проти цієї угоди виступили міністри-кадети, що на знак протесту вийшли з уряду. 3 липня (16 липня) 1917 р. II Універсал було опубліковано. Петроград визнав Ц.Р. та певну автономію України. За угодою Ц.Р. ввела до свого складу 30% представників національних меншин, до Малої Ради — 18% (на 40 українців), а до Генерального Секретаріату — 5 осіб. Ц.Р. виступала тепер не лише як національний, а й територіальний демократичний представницький орган. Вона зобов'язувалася відмовитись від самочинного введення автономії і погоджувалася чекати затвердження автономного устрою України Всеросійськими Установчими зборами. Т.У. не відмовлявся від українізації військ, але за умов контролю з боку російського командування. В Україні проти II Універсалу виступили самостійники, які вимагали проголошення державної самостійності України. II Універсал не влаштував жодну із сторін. III Універсал було прийнято 7 (за новим стилем 20) листопада на засіданні Малої Ради УЦР. Широко проголошений він був 9 листопада 1917 р. на Софійському майдані в Києві. Основними пунктами універсалу були: Україна не відокремлюється від Росії, але вся влада в Україні відтепер належить лише УЦР та Генеральному Секретаріату; Україна стає Українською Народною Республікою; На території УНР поміщицьке землеволодіння, право власності на удільні, монастирські кабінетські та церковні землі скасовується; Скасовується смертна кара й оголошується амністія. Під впливом наступу більшовицьких військ Муравйова, першочерговою проблемою Ц.Р. стало відокремлення від режиму більшовицької диктатури в Росії. Засідання Малої Ради, на якому було затверджено IV Універсал, розпочалося 9(22) січня 1918 р. В ніч на 12(25) січня М.Грушевський оголосив Універсал, перша частина якого має принциповий характер. "...однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого не залежною Вільною Суверенною Державою Укр народу, власть у ній буде належати тільки Народові Укр". Таким чином укр. народ за дуже короткий час пройшов складний державотворчий шлях, починаючи від нестримного бажання бути вільним до проголошення власної держави. І хоча та свобода була недовгою, вона чітко визначила наміри українців щодо свободи.

№53. Зовнішня політика УНР. Угода в Брест-Литовську.

Вже 2 грудня 1917 року між країнами німецького блоку (Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною, Болгарією) та Радянською Росією було підписано угоду про перемир'я. 28 грудня 1917 року розпочалося перше пленарне засідання мирної конференції у Брест-Литовську. Вже наступного дня було офіційно визнано повноправним учасником переговорного процесу делегацію України, до складу якої входили В. Голубович (голова), М. Левицький, М. Любинський, М. Полозов, О. Севрюк.

В зовнішній політиці Директорія УНР не домоглася значних успіхів. Не зумівши домовитись з більшовиками про визнання незалежності УНР, Директорія звернулася до представників Антанти, війська якої висадились у південних містах України. Можна виділити щонайменше три головні причини укладення УНР мирного договору з Німеччиною та її союзниками:

1. Вкрай загрозлива для України ситуація, яка склалася наприкінці 1917— на початку 1918 р. у зв'язку зі вторгненням в неї трьох російських більшовицьких;
2. Підписання Росією у Бересті перемир'я з Центральними державами мало великий пропагандистський вплив, й керівники УНР, щоб не втратити підтримки українських вояків і цивільного населення, змушені були із запізненням наслідувати більшовиків і домагатися миру;
3. Спроби Ц.Р. порозумітися з Антантою, якій вона симпатизувала, не були підтримані останньою.

Повноваження прибулої на переговори української делегації були визнані усіма, у тому числі й керівником російської делегації Л. Троцьким.

Умовою визнання Центральними державами УНР самостійною державою було, по-перше, підписання мирного договору, по-друге, проголошення українським урядом повної державної незалежності України. Підписання договору відбулося в ніч з 26 на 27 січня (з 8 на 9 лютого) 1918 р., коли Ц.Р. під натиском російського наступу вже залишила Київ. За угодою, що складалася з 10 статей. Встановлення кордонів (кордон між УНР та Австро-Угорщиною пролягав по лінії Хотин — Гусятин — Збараж-Броди — Сокаль, майже вся Холмщина і Підляшшя поверталися УНР); відмову від взаємних претензій на відшкодування збитків, заподіяних війною; взаємний обмін військовополоненими; взаємний обмін надлишками промислових та сільськогосподарських товарів; встановлення взаємних митних пільг та режиму найбільшого сприяння у прикордонному товарообміні; налагодження дипломатичних відносин.

Питання про військову допомогу УНР з боку Німеччини та Австро-Угорщини на переговорах не стояло і у тексті договору не було відображено. Економічні статті договору передбачали паритетний обмін товарами з боку Німеччини й продовольством — з боку УНР. Найвразливішим було те, що Україна взяла на себе конкретні зобов'язання поставити до Німеччини та Австро-Угорщини 60 млн пудів хліба, 2 750 тис. пудів худоби у живій вазі та ін. Насправді ж Німеччина не виконала своїх зобов'язань, вдавшись до фактичного пограбунку України.

Після того, як Росія підписала сепаратний мирний договір з Центральними державами, вона змушена була визнати незалежність УНР й виводити свої війська з України. Без їх підтримки стало очевидним, що більшовики з харківського «радянського уряду України» не являють із себе сили. Більшовицький «народний комісаріат» саморозпустився, й у квітні 1918 р. радянська влада в Україні впала. До Києва вступили німецькі та українські частини.

№54. Українська держава гетьмана П.Скоропадського: державно-політичний устрій, соціально-економічна та зовнішня політика

До весни 1918 р. населенню України вже набридли революція й хаос. Австрійці та німці на Україні також всіляко прагнули відновити порядок і прискорити вивезення продуктів. Тому між 24 і 26 квітня представники цих груп таємно домовилися замінити Ц.Р.консервативним українським урядом на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським 29 квітня, на з'їзді, скликаному в Києві Лігою землевласників, на який з усієї України прибуло 6500 делегатів, з ентузіазмом проголосили Україну Гетьманською державою на чолі з П.Скоропадським, закликавши його «врятувати країну від хаосу і беззаконня» Того ж дня П.Скоропадський разом із прибічниками оголосив про встановлення «Української Держави» (на відміну від «Української Народної Республіки» Центральної Ради) Нова держава ґрунтувалася на незвичайному поєднанні монархічних, республіканських і, що особливо характерно, диктаторських засад, її підданам гарантувалися звичайні громадянські права, приватна власність. Скасовуючи націоналізацію великих маєтків та культурну автономію, гетьман увів категорію громадян-козаків. Прерогативи самого гетьмана: йому належало виняткове право видавати всі закони, призначати кабінет, управляти зовнішньою політикою та військовими справами й бути верховним суддею країни. Центральна Рада була розпущена, на цьому державний переворот закінчився. Однак ці претензії на майже необмежену владу не могли приховати того факту, що влада на Україні практично належала німцям, а не українцям. на посаду голови кабінету міністрів було призначено М.Устимовича. Він не зміг підібрати собі міністрів, бо деякі діячі, насамперед з партії соціалістів-федералістів, відмовилися прийняти його пропозицію. Не вдалося зробити цього й наступному голові уряду — професорові історії та права М.Василенку (30 квітня) Від соціалістів-федералістів погодився увійти до кабінету М.Василенку лише Д.Дорошенко, що став міністром закордонних справ. Гетьманська держава здобула широке міжнародне визнання, встановивши дипломатичні зв'язки з Німеччиною, яку гетьман навіть встиг відвідати з офіційним візитом, Австро-Угорщиною, Болгарією, Туреччиною, Данією, Персією, Грецією, Норвегією, Швецією, Італією, Швейцарією, Ватиканом, а загалом ще із 30 державами. На жаль, Антанта, орієнтуючись на відновлення «єдиної і неділимої» Росії, не визнала Гетьманську державу Першим кроком у внутрішній політиці стало вирішення земельного питання. Було засновано Вищу земельну комісію на чолі з гетьманом та земельні комісії — губернські й повітові. Міністерство шляхів спромоглося вже на середину літа налагодити залізничний рух. Українською валютою стала гривня. Українізація системи освіти провадилася шляхом відкриття близько 150 українських гімназій, 6 жовтня 1918 р. відкрито в Києві перший Державний український університет, 22 жовтня другий Український університет у Кам'янці-Подільському. 24 листопада 1918 р. відкриття Української Академії Наук, розгорнулося видання підручників українською мовою. У військовій галузі всі зусилля були спрямовані на створення сильного українського війська. Також 16 жовтня 1918 р. Гетьман окремим універсалом відновив козацтво на чолі з Великою козацькою радою. судові реформи: налагоджено судову справу, створено сенат, суд на нових засадах, укладено багато нових законів. У зовнішньополітичній діяльності гетьмана були значні обмеження. У міждержавних відносинах основною турботою гетьмана було повернення всіх територій етнічного розселення українців. Так, до Української держави було приєднано Холмщину, Підляшшя, 12 повітів Берестейщини, місто Маріуполь. Крим увійшов на правах автономії. Восени 1918 р. зовнішньополітична орієнтація гетьмана круто змінилася. Внаслідок поразки Четвертого союзу гетьман починає шукати підтримки у країн Антанти. Гетьманщина наполягала на федеративних зв'язках з білою Росією. 14 листопада 1918 р П.Скоропадський зважився на відчайдушний крок: оголосив грамоту про федеративні зв'язки з небільшовицькою Росією. Але це не врятувало режим гетьмана. 14 грудня 1918 р. до Києва тріумфально ввійшли війська Директорії й проголосили відновлення УНР.

№55. Західноукраїнська Народна Республіка. Взаємовідносини між УНР та ЗУНР

в жовтні 1918 року Австро-Угорська імперія розпалася на декілька незалежних держав, і українці почали робити рішучі заходи зі створення власної держави на західноукраїнських землях. Депутати Галицького й Буковинського сеймів, лідери політичних партій і греко-католицького духовенства 18 жовтня 1918р. утворили у Львові УНР 19 жовтня 1918 р. УНР проголосила Українську державу на всій українській етнічній території Галичини, Буковини і Закарпаття. Президентом став Петрушевич. Польський уряд чинив перешкоди українському державотворенню, тому В ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. стрілецькі частини, очолювані сотником Дмитром Вітовським, зайняли всі найважливіші урядові установи у місті. 13 листопада 1918 р. було затверджено Конституційні основи новоствореної держави, згідно з якими вона отримала назву «Західно-Українська Народна Республіка». Закон визначав територію ЗУНР, як Галичину, Буковину і Закарпаття. Територія ЗУНР становила 70 тис. кв. км, населення — 6 млн осіб. Тимчасовий Основний закон ЗУНР був з часом доповнений цілим рядом законів: про організацію війська, тимчасову адміністрацію, тимчасову організацію судівництва, державну мову, шкільництво, громадянство, земельну реформу. Наслідком активної зовнішньо-політичної діяльності ЗУНР стало відкриття посольств в Австрії, Угорщині і Німеччині і дипломатичних представництв у Чехо-Словаччині, Канаді, США, Бразилії, Італії та ін. Проте українську державність світове співтовариство, особливо країни Антанти, визнавати не поспішали. За цих обставин уряди ЗУНР і Директорії, намагаючись взаємно зміцнити свої позиції, 1 грудня 1918 року у Фастові уклали попередню угоду про об'єднання ЗУНР (Галичина, Буковина, Закарпаття) та УНР (Наддніпрянська Україна). Урочисте проголошення Акта з'єднання відбулося 22 січня 1919 року в Києві. ЗУНР було перейменовано в Західну Область Української Народної Республіки (ЗОУНР). На жаль, ця історична подія мала суто символічний характер і до справжнього об'єднання справа не дійшла. Реорганізована УГА, незважаючи на нестачу зброї, боєприпасів тощо, витісняла поляків з Галичини. Намагаючись остаточно взяти стратегічну ініціативу до своїх рук, збройні формування ЗОУНР розпочали в середині лютого 1919 р. Вовчухівську операцію, відповідно до якої планувалось оволодіти залізничною лінією Львів — Перемишль, згодом — здобуття Львова, і нарешті — визволення Перемишля. Та успішний початок цієї операції прервало втручання військ Антанти. Делегація Антанти намагалася переконати керівництво ЗОУНР у необхідності припинення протистояння та перенесення питання про державну належність Галичини на розгляд майбутньої Паризької мирної конференції. Та українська сторона не пішла на компроміс. Час, який було втрачено ЗОУНР на переговори, поляки використали для зміцнення своєї армії. Тому УГА починає втрачати свої позиції. Подальші спроби відновити своє положення не принесли українській стороні значних успіхів і вже 18 липня Східна Галичина опинилася під польською окупацією.

№56. Культурно-освітня робота Центральної Ради й Гетьманського уряду

Крах Російської імперії, боротьба за утворення суверенної української держави, глибокі соціально-економічні зрушення зумовили духовне піднесення в суспільстві, що благотворно позначилося на всіх сферах культурного життя. Водночас жорстока боротьба, труднощі війни гальмували культурні процеси, руйнували матеріальну основу культури, спричинили еміграцію багатьох її діячів за кордон. Однією з найпомітніших тенденцій культурного розвитку 1917-1920 рр. були позитивні зрушення в системі освіти. Ц. Р. і Гетьманат проводили українізацію школи. За ці роки сотні тисяч дорослих самотужки чи в школах та гуртках здобули елементарну освіту. Значно збільшилася кількість шкіл і учнів у них. Зокрема, було створено 50 нових українських державних середніх шкіл, 150 українських гімназій. Складні й суперечливі процеси відбувалися у вищій школі. Кількість вузів в Україні у 1917-1920 рр. значно зростає. Ц. Р. розробила план заснування вузів з українською мовою викладання. Частково він був реалізований за часів Гетьманщини. Найхарактернішою тенденцією у сфері науки було утворення в умовах Гетьманату Української Академії наук. Першим Президентом УАН був академік В.Вернадський. Ряд видатних учених-академіків не прийняли радянську владу і опинилися в еміграції. Багато зробив для розбудови української культури гетьман П. Скоропадський. Відкривалися українські університети, бібліотеки, театри. Зокрема, у 1918 р. було засновано Український театр драми та опери, Українську державну капелу під проводом О.Кошиця, Державний симфонічний оркестр. Істотні позитивні зміни відбувалися в 1917—1920 рр. у літературі. В цей період у літературний процес включилося ціле покоління письменників і поетів, які започаткували новий етап її розвитку. Помітною течією в поезії цього періоду був романтизм, який представляли В.Сосюра, І.Кулик. Група молодих літераторів (М.Зеров, М.Рильський та ін.) започаткувала відоме літературне угруповання неокласиків. У ці роки були започатковані інші літературні напрями, які розквітли в 20-ті роки. У 1917—1920 рр. відчутних змін зазнала театральна справа. В театри прийшла ціла плеяда митців, талант яких особливо яскраво виявився в 20-ті роки. Видатним явищем в історії українського образотворчого мистецтва було утворення 1917 р. Української Академії мистецтв. Один з її організаторів М.Бойчук започаткував всесвітньо відому школу живописців-"бойчукістів". У 1917—1920 рр. в Україні працювали талановиті художники Г.Нарбут, В.Кричевський та ін. Ці роки ввійшли в історію як початок українського національно-культурного відродження.

№57. Внутрішня та зовнішня політика Директорії

Директорія УНР — найвищий орган державної влади відродженої **Української Народної Республіки**, який діяв з 14 листопада 1918 року до 10 листопада 1920 року. Директорія УНР прийшла на зміну **гетьманату**, який було повалено 14 грудня 1918 року. І у внутрішній, і у зовнішній політиці **Директорія** припустилася багатьох помилок

1. Директорія залишилася без підтримки спеціалістів, промисловців, чиновників державного апарату — всіх, без кого нормальне існування держави не можливе.
2. селянська стихія почала перероджуватися в анархію. Влада на місцях переходить до рук місцевих отаманів, що відмовлялися визнавати центральну владу. **Отаманщина** руйнувала державний організм УНР.
3. не принесла очікуваних наслідків аграрна реформа. Декларуючи вилучення землі у поміщиків без викупу, **Директорія**, оголосила що в заможних селян землі площею понад 15 дес. не будуть конфісковані. Це відштовхнуло від уряду бідноту.

Внутрішня політика: Відразу після зайняття **Києва (14 грудня 1918 року)** **Директорія** оприлюднила ряд свідочств, спрямованих проти поміщиків і буржуазії. Була прийнята постанова про звільнення всіх призначених при гетьмані чиновників. Уряд мав намір позбавити промислову й аграрну буржуазію виборчих прав. Владу на місцях передбачалося передати Трудовим радам селян, робітників та трудової інтелігенції. Через такий радикалізм **Директорія** залишилася без підтримки спеціалістів, промисловців та чиновників. Революційна стихія селянства виявилася неспроможною протистояти наступові регулярних радянських військ і стала перероджуватись в руйнівну анархію. Аграрна реформа **Директорії** Було задекларовано про вилучення землі у поміщиків без викупу.; оголошено про недоторканність земель промислових підприємств і цукрових заводів; у руках заможних селян залишилися ділянки площею до 15 десятин землі. Більшість селян розцінили ці заходи як пропоміщицькі, і це у свою чергу розширювало простори для большевицької агітації. **26 грудня 1918 року Директорія** видала **Декларацію**, в якій заявила про намір експропріювати державні, церковні та великі приватні землеволодіння для перерозподілу їх серед селян. Декларуючи вилучення землі у поміщиків, **Директорія** прагнула їх заспокоїти. За землевласниками залишались будинки, де вони до цього жили, породиста худоба, виноградники та інше. Було також оголошено про недоторканість земель промислових підприємств і цукрових заводів, що належали промисловцям і політикам цукрозаводникам. Конфіскації також не підлягали землі іноземних підданих. В руках заможних селян залишались ділянки площею до 15 десятин землі. Але поміщики і буржуазія в Україні були незадоволені політикою **Директорії**, яка відкрито ігнорувала їхні інтереси. Зовнішня політика : **Директорії** вдалося досягнути розширення міжнародних зв'язків **УНР**. Україну визнали **Угорщина, Чехословаччина, Голландія, Ватикан, Італія** і ряд інших держав. Але їй не вдалося налагодити нормальних стосунків з країнами, від яких залежала доля **УНР**: **радянською Росією, державами Антанти та Польщею.** **31 грудня 1918 року Директорія** запропонувала **Раді Народних Комісарів РСФРР** переговори про мир. **Раднарком** погодився на переговори, незважаючи на те, що не визнавав **Директорію** представницьким органом українського народу. Під час переговорів радянська сторона відкинула звинувачення у веденні неоголошеної війни, лицемірно заявивши, що ніяких регулярних російських військ в Україні немає. Зі свого боку, **Директорія** не погодилася на об'єднання **Директорії з українським радянським урядом** і відмовилася прийняти інші вимоги, що означали самоліквідацію **УНР**. . Загалом внутрішня політика **Директорії** виявилася недостатньо ефективною і не сприяла соціальній стабільності в суспільстві

№58. Український селянський повстанський рух. Отаманщина. Денікінський режим на території України

Для розвитку громадянської війни в Україні у другій половині 1919 — на початку 1920 р. були характерні такі особливості: значна кількість претендентів на владу в українських землях (більшовики, білогвардійці, поляки, Директорія, місцевий повстанський рух); різновекторність політичних, економічних, національних орієнтацій воюючих сторін (більшовики та білогвардійці виступали за збереження єдності території колишньої Російської імперії, але більшовики були проти приватної власності, а білогвардійці — за, Директорія ж обстоювала незалежність української державності); хронічна нестача зброї, боєприпасів, ресурсів для ведення війни; укладення численних нетривалих тактичних компромісів між ворогуючими сторонами. Збройна боротьба українських повстанських селянсько-анархістських формувань у 1918—1921 роках під час Громадянської війни, відбувалася під керівництвом переважно отамана **Нестора Махна**. Район операцій загонів **Махна** простирався від Дністра до західних меж Облaсті Війська Донського. Столицею махновщини було село Гуляйполе (тепер місто, центр Гуляйпільського району Запорізької облaсті) Катеринославської губернії. Своє основне завдання загони **Махно** та інших селянські отамани бачили в захисті інтересів дрібних землевласників під гаслами анархізму.

Створена **5 серпня 1919 року**. Революційна повстанська армія України у різні часи вела збройну боротьбу проти **білогвардійців, австро-німецької армії, радянської влади**, а також проти **УНР, Гетьманату, Директорії**.

Отаманщина, яка поширилась в 1919-1920-х рр., стала логічним продовженням вільного козацтва, яке як відомо влилося з 1918 року до армії УНР. Серед відомих нам отаманів це: **Яків Орел-Гальчевський, Яків Байда-Голюк, Іван Трейко, Харлам Кравченко, Микола Кушнір, Яків Драгончук, Євген Овчарук, Чорний Ворон, Кирницький, Садовий, Шпильовий**, та багато інших. Збройну боротьбу за УНР отамани продовжували навіть тоді, коли УНР впала, перетворившись на еміграційний центр, що перебував у глибокій депресії, а Українська армія опинилась у таборах для інтернованих. Денікінщина, режим білогвардійської контрреволюції, встановлений генералом **А. І. Денікіним в 1919** на Півдні Росії і України. Наприкінці **весни 1919 р.** повстанський рух суттєво знесилив радянську владу в Україні, що стало особливо помітним на тлі посилення Добровольчої армії **А. Денікіна**. Вже **4 травня** денікінці оволоділи Луганськом. Програма **Денікіна** зводилася до створення єдиної неподільної Росії, на роль диктатора якої він претендував. Одним з перших актів денікінщини було відновлення всіх основних законів, що діяли до **Жовтневої революції**. Підприємства були повернені колишнім власникам. Процвітала спекулятивна торгівля, вивозилися за кордон запаси сировини, розкрадалося народне надбання. Робітничі організації переслідувалися. Обіцяний **Денікіним 8-годинний робочий день** не був здійснений. Було відновлено право власності поміщиків на землю. Щоб залучити селянство, в **липні 1919** був розроблений проект закону, за яким частина казенних і приватновласницьких земель передавалася селянам за плату. Відчуження цих земель мало початися через 3 роки після встановлення миру у всій Росії. Українська армія опинилась між радянськими військами, білогвардійською Добровольчою армією та збройними формуваннями Польщі. Важкі бої, нестача зброї, боєприпасів та спорядження знесиливали армії **УНР та ЗУНР**. Ситуація стала критичною, коли **восени 1919р.** серед бійців поширилася епідемія тифу. Укладена **6 листопада 1919 року** угода між **УГА та Денікінцями** переводила збройні формування **УГА** під командування **білих**. Білогвардійська Добровольча армія, яка наприкінці літа 1919р. окупувала майже всю Україну. Політика нової влади викликала обурення народних мас і стимулювала до появи масового партизанського руху. Третій прихід більшовиків в Україну ознаменувався відновленням політики «воєнного комунізму» та новою хвилею червоного терору.

№59. Боротьба за українську державність в 1917-1921р. Уроки та наслідки

Наприкінці 1917 - на початку 1918р. Україну вразила гостра політична криза, в основі якої лежало соціальні та національні суперечності. Розв'язати їх без застосування міжусобної збройної боротьби не вдалося. Оголошення РНК РСФРР війни Українській Центральній Раді змусило останню форсувати підписання мирної угоди з країнами Четверного союзу і водночас запросити їх допомоги проти більшовицької експансії. Прихід наземних військ на Україну обернувся жорстоким окупаційним режимом, пограбуванням її матеріальних ресурсів тощо, а врешті-решт – посиленням дестабілізації в суспільстві. За таких умов у період з 1918 - 1919 рр. на Україні змінювалися різні за своїм характером державно – політичні режими: радянська влада поступилася місцем урядові Центральної Ради, останні – урядові Української держави, голова якої – гетьман - у свою чергу зрікся влади на користь Директорії. На початку 1919 р. на Україну повернувся Радянський лад, та не пройшло й пів року, як і він упав під ударами армії Денікіна й під тиском антирадянських селянських заворушень. Зважаючи на швидкоплинність політичних змін у ході бойових дій, можна говорити, що в окремих містах і регіонах республіки влада змінювалася протягом зазначеного часу десятки разів. А це означало, що основний тягар війни – й матеріальний і морально психологічний – лягав на плечі мирного населення, яке повинно було утримувати переможців, нести трудову повинність тощо. 1919 р. не завершив громадянської війни – ще надто великі людські та матеріальні ресурси мала країна, надто непримиренними виявилися політичні амбіції, надто загостреними соціальні суперечності... Того року війна набула своєї кульмінації – Денікін наближався до Москви, а до закінчення цієї жахливої загально народної трагедії залишалось ще два роки... **Визвольно-революційна боротьба 1917—1920 рр.** зазнала поразки. Це трапилося насамперед тому, що широким масам українства бракувало розвинутої національної і політичної свідомості, розуміння необхідності творення власної держави. Провідником цієї ідеї в роки української національної революції стала нечисленна українська інтелігенція, яка не могла спертися на розпорошене і політично непідготовлене селянство, яке легко пасувало перед демагогічними обіцянками більшовиків. А національно свідомого робітництва майже зовсім не було. Крім внутрішніх причин, були і зовнішні. На шляху до незалежності України стала **більшовицька Росія** та її збройні сили, відмова західних держав підтримати боротьбу українського народу як народу, що не мав державності. Вони не лише шкодили українцям політично, а й нищили їх фізично, завойовуючи нашу територію. Усе це призвело до національної катастрофи — ліквідації незалежності України, насадження тоталітарного більшовицького правління на Наддніпрянщині, окупації її західних земель **Польщею, Румунією і Чехословаччиною.**

Наш народ отримав багато уроків з українських визвольних змагань **1917— 1920 рр.** По-перше, в Україні бракувало політичних сил, здатних втілювати ідеологію конгресу. Натомість політичні табори, зайнявши діаметрально протилежні позиції, почали діяти на самознищення. По-друге, будь-яка політична сила, насамперед демократична, яка бере владу і відповідальність на себе перед народом, має діяти наступально, послідовно, ініціативно і в інтересах широких верств населення. На жаль, таких кроків у **Центральній Раді і Директорії** не було. І нарешті, якою б не була вага зовнішніх чинників та сил у державотворчому процесі, опору завжди слід шукати всередині країни.

№60. Утвердження радянської влади в Україні, її соціально-економічна та національна політика (1917-1920р.)

Політика, яку провадили більшовики в Україні в 1919 р., отримала назву політики "воєнного комунізму". Політика "воєнного комунізму" включала проведення повної націоналізації всіх підприємств, мілітаризацію праці, широкий централізм, введення продрозкладки, заборону торгівлі, відміну товарно-грошових відносин, натуралізацію в оплаті праці, урівнення в розподілі. Упродовж 1917—1920 рр. радянська влада в Україні встановлювалася тричі: перший раз — у січні — квітні 1918 р., другий — у січні — липні 1919 р., третій — з грудня 1919 р. І лише на початку 1920 р. остаточно утвердилася й трималася до 1990 р.

Спираючись на регулярну армію, яка залишалася на території України, РКП(б) та її бойовий загін КП(б)У утвердили тут такий самий політичний лад, як і в Росії. У березні 1919 р. Всеукраїнський з'їзд рад, який відбувався в Харкові, остаточно прийняв радянську форму державності України.

Характеризуючи радянську систему державного устрою, слід підкреслити, що її стержнем була більшовицька партія, яка через ЧК, ревкоми, армію, комбіді та інші підконтрольні їй структури формувала радянське державне прикриття. У своїх взаємостосунках з іншими політичними органами РКП(б) перейшла поступово від революційної демократії до усунення із рад своїх опонентів і навіть союзників, до однопартійності й перетворення КП(б)У на державну монопольну керівну структуру. Формально вищим органом влади був Всеукраїнський з'їзд рад, а між з'їздами — Всеукраїнський центральний виконавчий комітет (ВУЦВК). Згадавши, що на території України з 1 червня 1919 р. є чинною угода про об'єднання військової, державної і господарської діяльності РСФРР та УСРР, ВУЦВК, виконуючи директиви більшовицької партії, анулював усі декрети уряду УСРР, які стосувалися функціонування органів влади, військових, народногосподарських, продовольчих, фінансових установ, і замінив їх російськими декретами.

У II пол. 1918 р. більшовики розпочали грандіозний експеримент в економічній сфері.

Прагнучи відразу ж побудувати безтоварну централізовану соціалістичну економіку і водночас забезпечити продуктами армію, яка за чисельністю перевищила збройні сили усіх європейських країн, а також голодуючі російські міста, більшовики ввели сувору економічну політику, відому як політика "воєнного комунізму". Вона включала: націоналізацію промисловості й торгівлі; примусове вилучення селянської продукції в її натуральній формі шляхом продрозкладки; заборону приватної торгівлі; централізований розподіл продуктів між споживачами за картками та примусову трудову повинність. "Воєнний комунізм" був спробою безпосереднього переходу до виробництва та розподілу на комуністичних засадах — без приватної власності, ринку, товарно-грошових відносин.

Центральне місце в політиці "Воєнного комунізму" посідала продовольча розкладка — експропріація зерна в селян. Щоб відібрати в них хліб, було створено велетенський апарат примусу. Майже вся селянська Україна повстала проти спроби реорганізувати її життя на комуністичний лад. Більшовики опинилися перед перспективою нової громадянської війни — цього разу із селянством. Проти селянських повстанців російські більшовики кинули 18 піхотних бригад та кавалерійську дивізію. Проте фактором, який ефективніше, ніж каральні експедиції, втихомирював повстанців, виявився голод 1921—1923 рр. Збагнувши це, більшовицький уряд успішно справився з "куркульським бандитизмом", конфіскувавши злиденні продовольчі запаси в селян. . На початку 1920 р. більшовики втретє повертаються на Україну. Вони прагнули зробити все, щоб ніколи не втрачати контроль над нею. Найгостріше відчували на собі репресії колишні повстанці — махновці. 1920 р. в Україні було створено органи примусових робіт, обладнано 18 концтаборів, через які пройшло 25-30 тис. осіб. . У січні 1920 р. в Україні було створено трудову армію. Близько 30 тис. "трудоармійців" працювали, на підприємствах Донбасу. Незважаючи на репресії, політика більшовиків на селі провалилася. Так 1921 р. в Україні було вперше запроваджено терор голодом.

№62. Вхідження Радянської України до союзної держави СРСР: проблеми політичної правосуб'єктності

Шлях до створення єдиної союзної був зумовлений низкою об'єктивних чинників. Території усіх республік, що увійшли до Союзу були об'єднані в межах Російської імперії. Між ними існували тісні економічні зв'язки, своєрідний розподіл праці.

Значну роль у посиленні об'єднавчої тенденції відіграло те, що всі республіки мали однакову політичну монопартійну структуру. Реальна влада на місцях належала єдиній більшовицькій партії, керованій московським ЦК. Втрата Україною незалежності відбувалася протягом тривалого періоду у процесі входження УСРР до складу Союзу РСР, який умовно можна поділити на кілька етапів.

I етап (червень 1919 – грудень 1920 р.) – утворення „воєнно-політичного союзу” радянських республік, збереження за Україною формального статусу незалежної держави. У червні 1919 р. ВЦВК прийняв постанову „Про воєнний союз радянських республік Росії, України, Латвії, Литви і Білорусії”.

II етап (грудень 1920 – грудень 1922 р.) – формування договірної федерації, посилення підпорядкування України, обмеження її суверенітету. 28 грудня 1920 р. представники Росії – Ленін і Чичерін та представник України Раковський підписали угоду про воєнний і господарський союз між двома державами. І хоча формально проголошувалися незалежність держав, взятий на централізацію курс, особливо в 1921–1922 рр., посилювався. У цей час об'єднаними і керованими центром були 7 наркоматів: військових і морських сил, зовнішньої торгівлі, фінансів, праці, шляхів, пошти і телеграфу та вищих рад народного господарства.

III етап (грудень 1922 – травень 1925 р.) – утворення СРСР, втрата Україною незалежності. 30 грудня 1922 р. I з'їзд Рад СРСР затвердив декларацію про утворення Союзу РСР і союзний договір.

У цей період процес ліквідації суверенітету України вступає у свою завершальну фазу. 26 січня 1924 р. відбувся II з'їзд Рад СРСР, який остаточно затвердив першу Конституцію Радянського Союзу. У ній було окреслено коло питань, що належали до компетенції вищих органів влади СРСР: зовнішня політика, кордони, збройні сили, транспорт, зв'язок, планування господарства, оголошення війни і підписання миру. Формально кожна республіка мала право виходу з СРСР, але механізму такого виходу так і не було розроблено. Тому „союз республік” фактично перетворився на жорстко централізовану державу. У травні 1925 р. завершується процес входження України до складу СРСР. IX Всеукраїнський з'їзд Рад затвердив новий текст Конституції УСРР, у якому було законодавче закріплено вступ Радянської України до Радянського Союзу.

№63. Україна в умовах НЕПу.

До 1921 Радянська Росія лежала в руїнах. Головне завдання внутрішньої політики РКП(б) полягало у відновленні зруйнованого господарства, створенні матеріально-технічної і соціально-культурної основи для побудови соціалізму.

Наслідки війни – зменшення обсягу промисловості в 5 разів, скорочення сільськогосподарської продукції на 40%, знецінення грошей, втрата великої частини інтелігенції. Все це призвело до обурення і незадоволення як в селянстві, так і в армії. Стало очевидно, що загальне незадоволення низів, їх озброєний тиск може привести до скинення більшовиків. Навесні 1921 року Ленін зважився піти на економічні перетворення. НЕП був прийнятий Декретом ВЦВК від 23 березня 1921 року на підставі вирішень X з'їзду РКП(б). X з'їзд проголосив Нову економічну політику. Її суть — допущення ринкових стосунків. НЕП розглядався як тимчасова політика, направлена на створення умов для соціалізму.

30 жовтня 1922 вийшов Земельний кодекс РРФСР, яким відмінявся закон про соціалізацію землі і оголошувалася її націоналізація. При цьому селяни могли самі вибирати форму землекористування. Була скасована заборона на використання найманих робітників. Загалом, НЕП позитивно позначився на стані села. По-перше, у селян з'явився стимул працювати. По-друге у багатьох збільшився земельний наділ — основний засіб виробництва.

Радикальні перетворення сталися і в промисловості. Створювалися трести — об'єднання однорідних підприємств, що отримали господарську і фінансову незалежність. Вже до кінця 1922 р. близько 90% промислових підприємств були об'єднані в 421 трест. Виникають синдикати — добровільні об'єднання трестів на початках кооперації. 1922 р. 80% промисловості трестів було синдиковано. У промисловості і торгівлі виник приватний сектор. В 1922 р. був початий випуск нової грошової одиниці — червінців. Відродилася кредитна система. У 1921 р. був відтворений Держбанк СРСР. Найважливішим підсумком НЕПу стали вражаючі господарські успіхи, досягнуті на основі принциповий нових суспільних стосунків. У промисловості ключові позиції займали державні трести, в кредитно-фінансовій сфері — державні і кооперативні банки, в сільському господарстві — дрібні селянські господарства.

№64. Національно-культурне відродження в Україні 1920-х р. Українізація.

Щоб надати народам певної самостійності, у 20-30-х роках СРСР здійснювалась політика коренізації. Ці ідеї покладені в основу рішень XII з'їзду РКП(б) у квітні 1923 р. В політиці коренізації України виділяються два аспекти: українізація та створення необхідних політичних та економічних умов для розвитку національних меншин.

Суть політики коренізації полягає у спробі більшовицького керівництва очолити і поставити під контроль процес національного відродження на окраїнах.

Основні зовнішні і внутрішні чинники коренізації:

1. Створити у світового співтовариства враження гармонійного і вільного розвитку республік. Формування привабливого іміджу СРСР.
2. Пошук спільної мови з селянством.
3. Коренізація мала зміцнити Радянський союз.

За відносно короткий час українізації відбулися значні зрушення: завдяки українізаційним заходам у шкільництві, установах культури, пресі тощо і напливові українського населення з села, міста УССР почали набирати українського характеру. На 1933 українці серед робітництва становили вже 60%. Українізація робітництва і міського населення у зв'язку з індустріалізацією й колективізацією зазнала прискорення в 1927—1933 роках, — але це вже був і кінець політики українізації. Українізація сприяла прискоренню ліквідації неписьменності. Початкове шкільництво було українізоване від 80% у 1926 до 88% у 1933. Українізація середнього (фахового) шкільництва і вищих навчальних закладів відбувалась повільніше. В офіційних документах підкреслювалось, що українізація не повинна обмежуватися лише мовою, а має охопити культурний процес у цілому і довести до опанування української кадрами всіх ділянок економічного й культурного життя країни. Цей період часто називають добою культурного відродження.

Також відбувалась політика українізації державного апарату. Службовці центральних апаратів народних комісаріатів були українізовані на 70—95%. Найповільніше відбувалась українізація в самій КП(б)У, яка за перших років радянської влади була у великій більшості чужонаціональною. Ще повільніше українізувався ЦК КП(б)У.

Москва почала гальмувати українізацію уже на самих її початках. Остаточо українізація була припинена з призначенням у січні 1933 П. Постишева секретарем ЦК КП(б)У.

Сільське господарство	Промисловість	Торгівля та фінанси
<p>Продрозкладка була замінена продподатком, розмір якого, удвічі менший за продрозкладку, був заздалегідь відомий селянинові, що посилювало його зацікавленість у підвищенні продуктивності свого господарства</p> <ul style="list-style-type: none"> • Селяни здобули можливість продавати надлишки своєї продукції через кооперативні організації чи на ринках • Було ліквідовано кругову поруку — кожний селянин платив самостійно 	<ul style="list-style-type: none"> • Націоналізація дрібних і середніх промислових підприємств, здача їх в оренду колишнім власникам • Проведення децентралізації керівництва промисловістю • Переведення багатьох підприємств на госпрозрахунок • Скасування загальної трудової повинності, формування ринку робочої сили • Перехід від зрівняльної заробітної плати до відрядної • Залучення іноземного капіталу у формі концесій 	<ul style="list-style-type: none"> • Відмова від прямого продуктообміну й повернення до приватної торгівлі • Поява багатьох видів торгівлі — приватної, кооперативної, державної • Відкриття у великих містах торговельних бірж • Випуск 1922 р. конвертованого червінця, що дорівнював 10 золотим карбованцям і на 25 % був забезпечений золотом • Запровадження різних видів податків як джерела постійного поповнення держбюджету • Уведення платні за комунальні, транспортні та інші послуги

Більшовики змушені були піти на проведення цієї політики, оскільки прагнули забезпечити собі підтримку всього населення України. Українізація здійснювалася в певних, дозволених центром межах.

Поступово політика українізації почала виходити за дозволені центром межі. Вона охопила все суспільно-культурне життя республіки. Зростав прошарок української інтелігенції, якій режим Сталіна не довіряв і вбачав у ній ідейного конкурента партії. Українізація сприяла зростанню національної свідомості українців, стимулювала націонал-комуністичні настрої. Прибічники національного комунізму вважали, що не можна нав'язувати всім народам російський шлях до комунізму, що кожен народ, у тому числі й український, повинен йти до комунізму своїм шляхом, пристосовуючи його до специфічних національних умов. Основними ідеологами українського національного комунізму були письменник М. Хвильовий, нарком освіти з 1924 до 1926 р. О. Шумський, економіст М. Волобуєв.

Згодом «хвильовізм», «шумськізм» і «волобуєвщина» були оголошені проявом «буржуазного націоналізму», небезпечним «націоналістичним ухилом». Від кінця 1920-х рр. політика українізації поступово згортається. У 1933 р. Сталін назвав місцевий націоналізм основною загрозою для єдності Радянського Союзу. Це означало кінець українізації. Радянська влада повернулася до русифікаторської політики, активних учасників українізації було репресовано. На зміну НЕПу, після XV зїзду ВКП(б) на якому була затверджено перехід на систему п'ятирічок, прийшла політика індустріалізації та відбувся перехід до планової економіки. Внаслідок чого було запроваджено інтенсивне будівництво підприємств з жорсткою експлуатацією

природних та людських ресурсів. Також було заборонено будь-які націоналістичні прояви на території України. Влада повернулася до репресій та утисків- почався період «закручування гайок»

№66 Українські землі під владою Польщі, Румунії, Чехословаччини у міжвоєнний період

Під владою Польщі опинилися такі землі: Східна Галичина, Холмщина, Підляшшя, Західна Волинь, Західне Полісся, Осяння, Лемківщина. Польський уряд проводив антиукраїнщину. Були ліквідовані інституції ЗУНР. У 1924 р. уряд Польщі почав заборону говорити українською мовою. Поляки переселялись до Східної Галичини та Волині. Терор охопив всю Східну Галичину. Десятки тисяч українців зазнавали масових арештів. 1930 р. польський уряд провів політику «пацифікації» - масових репресій проти українців, здійснених за допомогою військових та поліції. Частина західноукраїнського суспільства виступала за возз'єднання з УСРР. Ці інтереси виражала Комуністична партія Західної України. НЕП в радянській Україні сприяли поширенню прорадянських настроїв. Однак незабаром в УСРР почалася колективізація, голод і репресії, після чого престиж комуністів послабшав. Гірше становище мали українці в Румунії, яка своєю нетерпимістю до національних меншин перевершувала навіть Польщу. У межах країни мешкало близько 790 тис. українців. Вони проживали на теренах Північної Буковини, Бессарабії. У період румунської окупації Північної Буковини (1918-1940 рр.) були скасовані автономні права. Румунський уряд відмовився визнавати українську націю. Було заборона української мови. На початку січня 1919 р. на Хотинщині вибухнуло народне повстання проти румунських окупантів, яке було жорстоко придушене. Чехословацьке панування на Закарпатті створило багато позитивних реформ. За чехословацького режиму на Закарпатті було зроблено технічну відбудову краю. Після Мюнхенської угоди західних держав (вересень 1938 р.) відбулося розчленування Чехословаччини нацистською Німеччиною. Закарпаття здобуло автономію. У жовтні 1938 р. було створено автономний уряд, який спочатку очолили русофіли. З 26 жовтня 1938 р. головою уряду Карпатської України став А. Волошин. 15 березня 1939 р., одночасно з окупацією Чехії та Моравії, А. Гітлер доручив Угорщині окупувати Закарпаття.

№67 Індустріалізація УРСР 1920-1930-х рр.

. — форсований процес будівництва промислових підприємств важкої і легкої промисловості на території Української РСР з кінця 1920-х років до 1941 р. Курс на індустріалізацію був узятий на XV з'їзді ВКП(б) (грудень 1927 р.), який затвердив директиви першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства на 1928/29 — 1932/33 роки. Україна визначалася як основний плацдарм проведення індустріалізації в СРСР, оскільки саме в Україні знаходилися основні вугільні родовища і підприємства металургії. Ставилася основна мета — забезпечити перевершуючий і першочерговий розвиток галузей групи А (паливна, енергетична, хімічна, машинобудівна і т. ін.).

Причини індустріалізації в Українській РСР Відхід від Нової економічної політики; Загальна індустріалізація СРСР; Курс на «прискорене соціалістичне будівництво»; Сталінський курс «великого перелому»

Хід і методи індустріалізації УРСР Індустріалізація України, як і всього Радянського Союзу, проходила за рахунок крайнього перенапруження трудових і промислових ресурсів. Матеріальні стимули часто замінювалися ідеологічними. Індустріалізація супроводжувалася активним інформаційним забезпеченням. Одним із аспектів такої політики стало «соціалістичне змагання» у всіх галузях народного господарства. поступове збільшення норм вироблення на 35-45 %; нещадна експлуатація трудових ресурсів; експлуатація і деградація села; участь у «сталінській індустріалізації» тисяч репресованих «ворогів народу». Також разом з будівництвом нових промислових підприємств була істотно реформована система освіти: збільшена технічна письменність кадрів, розширена номенклатура професій.

Головні новобудови:

З кінця 1920-х років до 1941 р. в Україні були побудовані сотні нових промислових підприємств. Головні підприємства отримували комплектуючі і обслуговували всю територію СРСР.

ДніпроГЕС; Запоріжсталь; Криворіжсталь; Азовсталь; Харківський тракторний завод. Новокраматорський машинобудівний завод та ін.

Також реконструйовано багато великих підприємств

Було засновано Стаханівський рух

Результати індустріалізації УРСР 1920-1930-х років

В кінці першої п'ятирічки в Українській РСР підприємства союзного підпорядкування виробляли 69,8 % продукції, республіканського — 20,3 %, місцевого — 9,9 %. З середини 1930-х років все більше виявлявся курс на мілітаризацію народного господарства, створення ВПК.

Кардинально змінилося співвідношення між промисловістю і сільським господарством в структурі економіки Української РСР. Скоротилися всі види приватної власності. У 1940 році рівень промислового виробництва збільшився в 7 разів в порівнянні з 1913 р.; За обсягами виробництва важкої промисловості Україна обігнала низку розвинених європейських країн: Україна з аграрної країни перетворилася на індустріально-аграрну. Було ліквідовано безробіття, з'явилися тисячі нових робочих місць.

№68 Колективізація українського села: методи її здійснення, соціальні та демографічні наслідки

У 1929—1933 р. відбувся другий сталінський комуністичний штурм, спрямований тепер на перетворення багатомільйонного селянства із власників засобів виробництва на найману робочу силу шляхом колективізації сільського господарства. На відміну від сталінської політики індустріалізації країни, сталінська модель колективізації села була ще драматичнішою й радикальнішою. Це справді найжахливіша сторінка української історії.

Більшовики вважали що без ліквідації приватного господарства побудова соціалізму неможлива і тому ще в перші роки радянської влади розпочалося створення комун, товариств спільного обробітку землі, радгоспів. У жовтні 1927 р. вони об'єднували трохи більше 1 % селянських господарств.

Поштовхом до форсування колективізації стала хлібозаготівельна криза 1928 р., яка, за твердженням Сталіна, була викликана саботажем селян. У тій ситуації вождь вирішує, що для "стрибка" в індустріалізацію необхідно встановити над селянством жорсткий економічний і політичний контроль. Відтак без всякої попередньої підготовки в листопаді 1929 р. він наказує розпочати рішучу кампанію "суцільної колективізації".

Вона мала на меті забезпечити нееквівалентний обмін між містом і селом, Українці чинили опір колективізації. Колективізація в Україні мала була завершитися восени 1931 р., у крайньому разі — навесні 1932 р. Для успішного здійснення колективізації вирішили знищити селян, котрі чинили опір колективізації. їх розстрілювали або масово вивозили до таборів чи до Сибіру. Близько 200 тис. селянських родин в Україні підпало під розкуркулювання, а більш як один мільйон українських селян під час колективізації було знищено. Усього ж у період колективізації в СРСР загинуло більше людей, ніж під час Першої світової війни в усіх країнах, які брали в ній участь.

Було знищено найкращих господарів і інші не бачили смислу працювати добре: відбулась деградація села.

Отже, наслідки колективізації по-сталінськи були жахливими. Примусові методи, накладена на колгоспи безрозмірна продрозкладка, жорстка регламентація їхньої господарської діяльності тощо призвели до глибокої деградації продуктивних сил села. Рівень 1928 р. у виробництві зерна і поголів'я худоби вдалося остаточно перевищити лише в 50-х роках. Наслідком колективізації стала ліквідація економічної самостійності селянства. Фактично відбулося нове закріпачення селян,

Другий комуністичний штурм, як і перший, призвів до повної дезорганізації народного господарства, що досягла найвищої точки в 1933 р.,

№69. Причини і організація Голодомору Передумови

. У квітні 1930 року було прийнято Закон про хлібозаготівлі, згідно якого колгоспи мусили здавати державі від третини до чверті зібраного збіжжя. Але ціни на зовнішньому ринку впали і з колгоспів почали збирати майже весь урожай що призвело до масової урбанізації. Для боротьби з цим явищем в грудні 1932 року було в СРСР було запроваджено внутрішні паспорти. Внаслідок хлібозаготівель з урожаю 1931 року, що затяглися до весни 1932, в певних сільських районах України почався голод, внаслідок якого загинуло близько 150 тисяч селян. Він тривав до урожаю 1932р. Зі збільшенням тиску на селян, активізувався селянський рух опору. Від 20 лютого до 2 квітня 1930 року в Україні відбулося 1716 масових виступів. Компартія не приживалась на Україні. Це розуміли керівники радянського союзу. Таким чином, радянське керівництво ставило перед собою дві мети. По-перше, загнати селян у колгоспи і збільшити обсяги хлібозаготівель. По-друге, зламати класовий і національний рух опору, який на хвилях українізації набував обертів. **Початок репресій. «Закон про п'ять колосків»** 7 серпня 1932 року з'явилася постанова ВЦВК і РНК СРСР, відома під назвою «Закон про п'ять колосків». Розкрадання майна колгоспів каралося розстрілом, за «пом'якшуючих обставин» — позбавленням волі на строк не менше 10 років. Рішенням Політбюро ЦК ВКП(б) від 22 жовтня 1932 року в основних хлібозаготівельних регіонах створені Надзвичайні хлібозаготівельні комісії (НХК). Вже в листопаді 1932 року комісією Молотова було запроваджено систему спеціальних бригад з видобуття зерна («червоних валок»). 5 листопада Молотов і секретар ЦК КП(б)У Мендель Хатаєвич надіслали директиву на місця з вимогами негайного виконання Постанови від 7 серпня «з проведенням репресій і нещадної розправи із злочинними елементами». 26 листопада у пресі з'явився наказ наркома юстиції і генерального прокурора УРСР, в якому наголошувалося на тому, що «репресії є одним з потужних засобів подолання класового спротиву хлібозаготівлі». Згідно цих настанов було засуджено тисячі людей. **Запровадження натуральних штрафів і чорних дошок, блокада УРСР** 18 листопада 1932 року вийшла Постанова ЦК КП(б)У про заходи щодо посилення хлібозаготівель, згідно якої окремі господарства та колгоспи за невиконання планів хлібозаготівель каралися натуральними штрафами. Таким чином, каральні органи конфіскували все продовольство. **Пік Голодомору** Після запровадження всіх цих заходів і обмежень, вже на початок 1933 року більшість селян України залишилися без їжі. Конфісковане продовольство становило мізерну частку з усього заготовленого в СРСР. Люди ж, позбавлені будь-якого продовольства пухнули і помирали від голоду. Більшість померлих не хоронили. В кращому разі трупи звозили в братські могили, куди часто потрапляли й живі люди. Доволі поширеним був канібалізм. Навесні 1933 року з метою налагодження життя у враженому голодомором селі були організовані надзвичайні органи компартійної диктатури — політвідділи МТС і радгоспів. З врожаєм 1933 року тиск на селян значно послабився. Кількість загиблих. Аналіз статистичних даних вказує на те, що у 1933 році від голоду померло 3 мільйони 238 тисяч людей. Або, беручи до уваги неточність статистики, цифри в діапазоні від 3 до 3,5 мільйонів людей. Крім прямих втрат від голоду, тобто загибелі людей, є втрати опосередковані — падіння народжуваності. Прямі й опосередковані втрати за 1932—1933 роках, разом з демографічним відлунням 1934 року, становлять 4 мільйони 649 тисяч людей.

№70. Інтегральний націоналізм як суспільно-політичне явище в українській історії: теорія та практика(20-30-ті р. ХХ ст.)

Перший конгрес укр. націоналістів – 1929р. у Відні проголосив утворення організації укр. націоналістів – голова Є. Коновалець. Ідеологія на основі інтегрального націоналізму. розробленому Д. Донцовим та іншими теоретикми. Передбачалось встановлення національної диктатури під проводом єдиної націоналістичної партії, керованої елітою і єдиним вождем з необмеженою владою. Ідеологія ОУН була тоталітарною, в ній відчувався вплив італійського фашизму, однак їх ототожнювати не можна, оскільки він мав власні корені, і виник у середовищі пригнобленої нації. Отже, національне піднесення було яскравою сторінкою, яка дала величезну культурну спадщину в історії України.

Політика соціального штурму в Україні в кінці 20-х на початку 30-х років.

Наприкінці 20-х років керівництво ВКП(б) взяло курс на "побудову соціалізму в окремо взятій країні", стало на шлях якнайшвидшого перетворення СРСР на сучасне мілітаризоване індустріальне суспільство. XV з'їзд ВКП(б) (грудень 1927 р.) ухвалив генеральну лінію на прискорення індустріалізації народного господарства. З 1929 р. партійне керівництво відмовилось від нової економічної політики та під іншими гаслами перейшло до політики комуністичного штурму, яку воно провадило в 1918—1921 рр.

На думку центральної влади, УРСР була одним із головних плацдармів, де на основі наявних виробничих сил мав здійснюватися процес індустріалізації СРСР. Особливо великого значення надавалося метгатургійно-видобувній базі, що зосереджувалася в УРСР.

У травні 1929 р. XI з'їзд Рад затвердив п'ятирічний план розвитку народного господарства УРСР на 1928—1933 рр., за яким передбачався щорічний приріст промислової продукції на 20—22%; будівництво 400 підприємств (з числа 1500 в СРСР). Серед них такі промислові гіганти, як "Дніпрогес", "Запоріжсталь", "Криворіжсталь", "Азовсталь", "Дніпроалюмінійбуд", "Крам-машбуд", ХТЗ та реконструкція ряду підприємств. При цьому господарство УРСР було повністю підпорядковано центральним органам влади, замість ринкових відносин створювалася централізована планова економіка. Заборонялася приватна торгівля, вона була одержавлена. Промисловості УРСР було нав'язано надвисокі темпи індустріалізації, які призвели до безладдя, марнотратства, частих аварій. Але цьому знаходили інші пояснення: "саботаж", "економічне шпигунство", "диверсії ворогів народу", і, як наслідок, — репресії. Для досягнення перебільшених показників використовувались методи позаекономічного примусу та ідеологічного ошукування трудящих.

Грандіозні плани першої п'ятирічки виконано не було: середньорічний приріст промислової продукції не перевищував 10%, фактичний видобуток вугілля у Донбасі становив лише 4,5 млн т замість планових 5,3 млн, виплавка чавуну — лише 4,3 млн т замість 6,6 млн. Але радянському народові не вбачали доцільним повідомляти про крах п'ятирічного плану.

На початок 1933 р. країну було поставлено на межу економічної катастрофи. Тому з 1933 р. політика "надіндустріалізації", стрибкоподібного нарощування темпів розвитку промисловості припинилася.

Індустріалізація проходила в умовах масового народного піднесення. Одурманені та ошукані сталінською пропагандою трудящі маси справді виявляли приклади трудового героїзму: розгорнулися соціалістичне змагання, рух ударників, стаханівський рух, рухи новаторів, багатостатників. Але сподівання на покращення матеріального становища, підвищення життєвого рівня залишилися марними. Життєвий рівень трудящих продовжував падати, а партійно-державна номенклатура для забезпечення матеріального добробуту продовжувала створювати систему спеціальних закритих магазинів-розподільників, пайкового забезпечення.

Низьким залишався і рівень освіти та кваліфікації робітничих та інженерних кадрів (88% працюючих мали лише початкову освіту).

Політика індустріалізації та її наслідки в УРСР — явище неоднозначне. Внаслідок героїчної праці трудящих та широкого використання примусової праці в'язнів концтаборів в УРСР протягом 1922—1938 рр. кількість підприємств важкої промисловості зросла в 11 разів; у Донбасі було побудовано 100 нових шахт; налагодили випуск продукції тракторний та турбогенераторний заводи у Харкові, металургійні комбінати в Запоріжжі, Кривому Розі, Маріуполі; частка важкої промисловості у валовій продукції зросла до 92%; удвічі зросла чисельність робітників. Напередодні радянсько-німецької війни УРСР була основною металургійною, вугільною, машинобудівною базою СРСР. За рівнем галузей важкої промисловості УРСР випередила ряд країн Західної Європи. Водночас політика індустріалізації мала і негативні наслідки. Такі як : підрич розвитку сільського господарства і легкої та харчової галузей промисловості, нераціональне й нерівномірне розміщення продуктивних сил, відрич сировинних баз від підприємств-споживачів, зниження життєвого рівня населення тощо. Отже, внаслідок проведення політики індустріалізації УРСР перетворювалася на індустріально-аграрну республіку.

№71 Возз'єднання українських земель та радянізація західноукраїнських земель(1939-1951р.)

вересня 1939 р. нападом Німеччини на Польщу почалася Друга світова війна. 17 вересня 1939 р. радянські війська вступили на територію Західної України та Білорусії. Німеччина у відповідності з секретним пактом Молотова-Ріббентропа згодилася на включення в склад СРСР Західноукраїнських земель. Західноукраїнське населення з інтузіазмом та надією зустрічало Червону Армію, оскільки вважали їх захисниками від нацистів. Західні українці споконвіків прагнули до об'єднання зі своїми східноукраїнськими братами. Щоб узаконити Радянський режим в Західній Україні влада 22 жовтня 1939 р. під сумлінним контролем провела вибори до Народних зборів. На основі звернення Народних зборів Верховна Рада УРСР прийняла закон Західної України у складі СРСР і об'єднання її з УРСР. Наступним кроком в реалізації Радянсько-Німецьких угод, які прямим чином торкалися України, було приєднання Бессарабії та Північної Буковини до СРСР. В липні 1940р. Радянський Союз вимагав від Румунії передачі цих областей, яка повинна була поступитися. Після виводу румунських військ 28 червня 1940 р., в Бессарабії та Північній Буковині була встановлена Радянська влада. Тепер майже всі землі України з'єднувалися в кордонах однієї держави. Радянізація західноукраїнських земель – це комплекс мір по затвердженню соціалістичних принципів, що панували в СРСР, в економіці, політиці та духовньому житті. Деякі дії нової влади викликали захоплення населення: розширення мережі українських шкіл, покращення побутових умов та медичного обслуговування. Але незабаром населення відчуло і негативні наслідки діяльності нової влади: примусова колективізація, ліквідація діяльності партій, суспільних організацій “Просвіт”, терор по відношенню до противників радянської влади. В цілому об'єднання майже всіх Українських земель у складі УРСР мало корисне значення. Та всеж терор Радянського Союзу приніс страждання жителям західної України. Та однозначно перереконав західно –українське населення, що своє майбутнє потрібно шукати в створенні незалежної об'єднаної Української держави.

Заходи радянізації

- У державній розбудові: проведення виборів до Рад; створення робітничих загонів, селянської міліції; утворення селянських комітетів,
- У сільському господарстві; конфіскація поміщицьких і монастирських земель та розподіл цих земель, а також засівного матеріалу, худоби, сільгоспзнарядь між селянами; створення колгоспів.
- У промисловості й фінансах: націоналізація великих промислових підприємств і всіх банків; створення робітничих комітетів; установа контролю над виробництвом і розподілом продукції; запровадження 8-годинного робочого дня; укрупнення і реконструкція підприємств.
- У соціальній сфері: зміцнення системи охорони здоров'я; створення нових шкіл і навчальних закладів; створення системи соціального забезпечення.

№72 . Українське питання напередодні та на початку Другої світової війни. Карпатська Україна

Наприкінці 30-х рр. Версальсько-Варшавська система не витримує натиску міцніючої Німеччини та її сателітів. У цих умовах українське питання поступово висувається на одне з передових місць у міжнародній політиці. Напередодні II Світової війни роз'єднаність українських земель, їх перебування у складі 4-ох держав, що мали різний соціальний устрій, були важливим дестабілізуючим фактором політичного життя Європи. Це робило українське питання центром гострих суперечностей. Українське питання – це питання про умови і механізм воз'єднання укр. земель та про створення власної укр. державності. Напередодні II Св. війни чітко визначилися 3 групи країн, зацікавлених у тому чи іншому варіанті вирішення укр. питання. 1 група – СРСР, Польща, Румунія, Чехословаччина – країни, до складу яких входили укр. землі. Їх основна мета – втримати вже підвладні землі і по можливості приєднати нові. 2 – Англія і Франція, що своїм втручанням у вирішення укр. питання або дипломатичним нейтралітетом задовольняли свої геополітичні інтереси.

Після мюнхенської змови (1938 р.) західних держав з Гітлером йому на поталу і пограбування було віддано Чехо-Словаччину, а разом з нею й Закарпаття. Почалося розчленування країни. Зокрема, виникло територіальне утворення Карпатська Україна зі своїм автономним урядом. Незабаром частину її загарбала Угорщина, через що столицю довелося перенести з Ужгорода до Хуста. Ще до того карпато-український уряд удався до завершення земельної реформи, відкриття нових українських шкіл, поширення української мови. Було створено Карпатську Січ — воєнізовану організацію з гімназистів, робітничої і селянської молоді. В громадському і політичному житті, збройній обороні Карпатської України, а також боротьбі проти угорських окупантів активну участь брало чимало членів ОУН з Галичини.

15 березня 1939 р. на засіданні сейму, вибори до якого перед цим відбулися за ініціативою політичної організації "Українське національне об'єднання", було проголошено утворення самостійної Карпатської України, її президентом обрано А. Волошина. Та вже вночі того ж дня він зі своїм урядом змушений був тікати з Хуста, бо угорські війська при підтримці Німеччини почали окупацію решти Закарпаття. Так, тільки-но народившись, самостійна Карпатська Україна перестала існувати.

№73 Німецько-фашистський окупаційний режим в Україні. Всенародний рух опору

22 червня 1941 року гітлерівська Німеччина напала на Радянський Союз. У ході східної кампанії вермахту Україна стала першочерговим і найважливішим об'єктом німецької колоніальної експансії. Ще до війни Берлін розробив план експлуатації України, який став складною частиною генерального плану “Ост”, за яким передбачалося депортувати до Сибіру 65% укр. населення. Берлін розділив територію на кілька частин з окупаційним режимом. Львівська, Станіславська, Тернопільська і Дрогобицька області склали дистрикт “Галичина”. Утворено 20 вересня 1941р. рейхскомісаріат “Україна” у складі 12 областей (Волинь, Полісся, Правобережжя, Полтавська, Запорізька). Донбас і Слобожанщина передавались у командування фронтового військового командування, Закарпаття – Угорщині, Південні землі передано Румунії. Політична діяльність для укр. була заборонена. Існував лише Укр. Центральний Комітет (УЦК) у Кракові. Село грабувалось. В колгоспах і радгоспах запровадили кріпацький решим. Водночас на Укр. діяла нім. Пропаганда. На поч. 1942 Берлін почав вербування і вивіз українців. Спочатку, рятуючись від голодної смерті, їхали добровільно. А потім людей ловили як звірів. Через несподіваність нападу Німеччини на правобережній Україні створити мережу партизанських загонів не вдалося. Поступово утворювалися партизанські загони, що діяли у прифронтовій зоні. 30 травня 1942р. утворено укр. штаб партиз. руху(Т.Строкач). Окремі партиз. загони злелись під кер. Ковпака. Одним з головних завдань їх було боротьба проти УПА, якій прийшлося тепер воювати проти німців і ЧА. На кінець 1943 р. УПА налічувала 4 бойові групи і мала 80 тис. вояків. Восени було сформовано Головну Команду і Голов. Військовий штаб (Роман Шухевич – Тарас Чупринка). Із початку 1944 р. СРСР вступив у завершальний етап війни. Перед армією ставилося завдання остаточного витіснення військ противника з території СРСР, повного розгрому Німеччини та й союзників.

№74 . ОУН-УПА в роки Другої Світової війни та в повоєнний період

У 1942р. була сформована Українська Повстанська Армія. Її головнокомандувачем став член Організації Українських Націоналістів(бандерівців) Роман Шухевич. У своєму складі вона нараховувала близько 40 тис. бійців. Конгрес ОУН(б) проголосив своєю метою боротьбу проти більшовизму та нацизму. По закінченню війни уряд направив чимало зусиль на придушення повстанських загонів ОУН. Від другої половини 1945р. за вказівкою Центрального проводу великі підрозділи повстанців були переформовані у дрібніші, з дислокацією в лісових масивах. Виникла мережа підпільних «боївок» (по 10-15 чоловік) у сільській місцевості. Після капітуляції Німеччини, сталінське керівництво одержало можливість посилити протидію ОУН – УПА. Військова сила, помножена на силу репресивно–каральних органів, стала вирішальним фактором «радянізації» Західної України, ліквідації опору ОУН–УПА. За офіційними даними, тут у 1944–1953 рр. було заарештовано майже 104 тис. «бандитів, учасників ОУН», під який легко відводились усі, хто підозрювався у зв'язках з ОУН-УПА збройне підпілля почало відчувати нестачу зброї, аmunіції, харчів. Від 1947 р. почав здійснюватись частковий розпуск загонів УПА, а після загибелі 5 березня 1950 р. її головного командира Шухевича вона остаточно починає втрачати боєздатність.

№75 Внесок українського народу в перемогу над фашизмом

Під час війни проти фашизму() народ України дав Збройним силам СРСР 6 млн бійців, кожен другий з них загинув на фронті. Із 11 603 воїнів, які в роки війни за бойові подвиги були удостоєні звання Героя Радянського Союзу, 2072 — українці, причому 32 із них удостоєні цього звання двічі, а один — І. Кожедуб — тричі. Із 7 млн нагород 2,5 Млн належать українцям. Партизани і підпільники України за самовіддану боротьбу проти фашистських окупантів одержали майже 63,5 тис. нагород із 152 тисяч. Виробництво зброї, авіаційної техніки і боєприпасів вимагало значної кількості легованої сталі, яку до війни виплаляли переважно заводи України. У Нижньому Тагілі Харківський завод ім. Комінтерну виробив 35 тис. танків Т—34.

З чотирьох років німецько-радянської війни бойові дії тривали на українських землях три роки і чотири місяці. Весь цей час ворог здійснював політику нещадної економічної експлуатації та гноблення населення республіки. Знищення економіки, пограбування матеріальних і людських ресурсів було одним з найважливіших його завдань. Численні ешелони вивозили з України до Німеччини мільйони тонн сировини, продовольства, промислового обладнання, культурних цінностей.

Історія розпорядилася так, що акт капітуляції Японії 2 вересня 1945 р. в Тихому океані на борту лінкора «Міссурі» від імені СРСР підписав 40-річний генерал із села Косинівка, що на Уманщині, Кузьма Дерев'янка. Наприкінці ХХ ст. Україна першою з ядерних держав за власною ініціативою започаткувала етап ліквідації смертоносної зброї, щоб врятувати людство від нової війни.

№76 Західноукраїнські землі у повоєнні поки. Операція «ВІСЛА» -

Відновлення радянської влади в західних областях України супроводжувалося посиленням репресивного тиску на місцеве населення. Основною метою репресій було створення сприятливих умов для радянзації краю, експлуатації його демографічного та природного потенціалів; максимальне звуження соціальної бази збройного опору, очолюваного ОУН—УПА; остаточне утвердження на місцях органів радянської влади. Мали місце арешти, вбивства, конфіскації майна, масові депортації. Початком репресій стало розпорядження НКВС СРСР від 7 січня 1944р. про конфіскацію майна та заслання в Красноярський край всіх посібників на території України, зокрема сімей, у складі яких є або були оунівці. В період 1946-1948р. у східні райони СРСР було депортовано близько 500тис. західних українців. Це були члени сімей оунівців, куркулі, західноукраїнська інтелігенція, священники ГКЦ. Операція «Вісла» - це завершальний етап процесу переселення українського населення з території Закерзоння(Лемківщина, Посяння, Підляшшя, Холмщина). Початком цього стала угода 9 вересня 1944р. між Польщею на УРСР про добровільну міграцію українців з Закерзоння до УРСР. Цю міграцію можна поділити на 3 етапи. I етап – добровільне переселення – виїжджали переважно ті люди, господарство яких було знищено війною і ті, хто зазнав або боявся репресій. II етап – насильницька депортація – з польської сторони був застосований відкритий терор. Спочатку формування Армії Крайової грабували та вбивали селян, а згодом їх присумово відселяли з 50-км крикордонної зони на території УРСР. III етап – операція «Вісла» - виселення українців і членів українсько-польських сімей у повернуті західні райони з обов'язковим розпорошенням серед польського населення.

№77 Українська РСР в системі міжнародних відносин після Другої світової війни

28 січня 1944 року почалась X сесія Верховної Ради СРСР, яка прийняла закон про перетворення Наркомату закордонних справ із загальносоюзного на союзно-республіканський, а вже 4 березня 1944 року Верховна Рада УРСР прийняла закон про утворення Народного комісаріату закордонних справ республіки. Незабаром Україна стала одним із засновників і перших членів Організації Об'єднаних Націй. Та ці дії були лише елементами пропагандистської акції, що мала переконати усіх в СРСР і за кордоном у реальності існування української держави та її суверенітету, мобілізувати сили українського народу на завершення війни. Сталін наполягав на приєднанні Української та Білоруської РСР до ООН, а отже боротьба за голоси в ООН — одна з головних причин відновлення прав зовнішнього представництва України. На першій сесії Генеральної Асамблеї ООН Україну обрано до складу Економічної і соціальної ради, а в 1948—1949 рр. вона була постійним членом головного органу ООН — Ради Безпеки. Молода українська дипломатія була досить активною. У липні 1946 р. вона бере участь у Паризькій мирній конференції, у лютому 1947 р. укладає мирні договори з Італією, Румунією, Угорщиною, Болгарією та Фінляндією. Під час «холодної війни» представники УРСР увійшли до Всесвітньої Ради Миру. Та все таки на міжнародній арені Україна ніколи не відхилялася від позицій, які займав СРСР. Україні формально було надано право встановлення прямих міжнародних відносин, але відсутність реального суверенітету, справжньої державності республіки робили це право нездійсненим на практиці

№78. Ідеологічний наступ сталінізму на культурно-національну сферу суспільного життя України в повоснний період

Незважаючи на великий моральний стимул, який дала більшовикам перемога у другій світовій війні, Сталін був переконаний, що війна завдала радянському суспільству серйозних ідеологічних втрат. Аби піднести бойовий дух народу під час війни, радянські власті підтримували російський і неросійський патріотизм. Проте найбільше занепокоєння викликало те, що близько 70 млн радянських людей — тих, котрі жили у зоні німецької окупації, працювали на примусових роботах і потрапили у полон,— зазнали впливів західного способу життя. Тому, на думку Сталіна, режим повинен був знову посилити контроль над суспільством. Влітку 1946 р. Жданов пішов у наступ проти тих, хто захоплювався досягненнями західної цивілізації. Оскільки метою Жданова було відкинути західну культуру, то він повинні були запропонувати привабливішу альтернативу. Тепер для кожного видатного західного науковця, письменника, політичного діяча знаходився кращий нього в Союзі. Багато українських письменників, таких як В. Сосюра, О. Вишня були звинувачені в «українському націоналізмі». В міру того, як множилися докази підготовки Сталіним наступної кривавої чистки, українська інтелігенція, засвоївши уроки 30-х років «якщо хочеш жити сьогодні – краще відступитися і жити й писати завтра» почала визнавати свої помилки та просити вибачення Але 5 березня 1953 р. «великий вождь» помирає. Включення Західної України до складу СРСР тепер означало їхнє відмежування від Європи. Його результатом також стала втрата греко-католицької церкви. Але в результаті сталінського диктату було розв'язано українсько-польський конфлікт. І як би там не було, але саме радянська влада нарешті об'єднала всіх українців у єдиній державі.

№79 Відбудова і подальший розвиток народного господарства УРСР в повоєнний період

До мирного життя український народ повернувся в надзвичайно тяжких умовах. Великих втрат зазнало народне господарство. Перед країною стояло величезне завдання відбудови господарства, і насамперед важкої промисловості. У 1945р. розпочалась відбудова великих підприємств металургії, таких як “Азовсталь”, “Запоріжсталь” та інші. До кінця 1945р. досягнуто близько половини довоєнних виробничих потужностей машинобудівної та легкої промисловостей. Введено на дію численні шахти в Донбасі. У 1946р. Верховна Рада затвердила п’ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства, основні завдання якої полягали у відбудові зруйнованих районів України, відновленні повоєнного рівня промисловості й сільського господарства. Виснажені війною робітники змушені були тяжко працювати.

Все ж відбудова важкої промисловості принесла свої результати. Промислове виробництво перевищувало довоєнний рівень, але його відбудова значно відстала від загальносоюзних темпів. Однак зі зростанням промисловості не підвищувався життєвий рівень людей. Не легше відбувалося відродження сільського господарства. Хоч на кінець 1945р. посівні площі дещо розширились, республіка змогла подати державі зерна на третину менше ніж до війни. Сільське господарство зазнало катастрофічних втрат. Ситуація склалась аналогічною до 1933р. Керівництво республіки на чолі з Хрущовим намагались зменшити рівень катастрофи, зверталось за допомогою особисто до Сталіна та уряду СРСР, в результаті чого було надано невелику допомогу насінням і зерном. Отже, у відбудові народного господарства України були певні успіхи, однак довоєнного рівня досягнуто не було. Темпи розвитку с/г відставали від темпів розвитку промисловості, не задовільняли потреб населення. Також не потрібно забувати про Хрущовську цилінну програму, та здійснення кукурудзяної програми 1955 року.

№ 80 Спроби дестабілізації суспільного життя України в умовах хрущовської «відлиги»

25 лютого 1956 року на закритому засіданні XX з'їзду КПРС у Москві перший секретар ЦК партії М.Хрущов виголошував таємну доповідь, присвячену культові особи Сталіна. Перед делегатами поставав новий образ Сталіна – жорсткого, малокомпетентного тирана, котрий послідовно створював свій культ, безжалісно знищуючи опонентів. Цей момент можна вважати точкою відліку ланцюгової реакції звільнення радянського суспільства від деяких зовнішніх рис, що гальмували його розвиток. Ці часи дістали назву “відлига”. Розгорнулась “десталінізація по вертикалі”: засудження “культу особи” всіма партійними структурами. Цей процес йшов в Україні повільніше, ніж у центрі, критика були стриманішою, зміни торкалися переважно сфери культурного життя. Десталінізація стала ковтком свіжого повітря для творчої інтелегенції. Українська культура збагатилася новими творами Гончара, Стельмаха, Тютюнника, поетичними збірками Рильського,

Сосюри, кіносценаріями Довженка. Побачили світ перші збірки поезій Павличка, Костенко, Драча, Симоненка. Склалося покоління шестидесятників, людей з антитоталітарним мисленням. На кінець 50–х р. було реабілітовано більше половини репресованих осіб. Найбільшим парадоксом “відлиги” було те, що процес реабілітації жертв сталінських репресій супроводжувався новими політичними репресіями. Національне питання й надалі залишалось однією з найдражливіших проблем суспільно-політичного життя республіки. У другій половині 50-х – першій половині 60-х р. було розпочато видання фундаментальних наукових праць, покликаних підвищити престиж української науки й культури. Проте всі ці заходи, які, здійснювались у рамках офіційної ідеології, значною мірою перекривались іншими. Зокрема, в 1958 р. був ухвалений загальносоюзний закон про зв'язок школи з життям, в результаті якого українська мова і література ставали в Україні непристижними предметами.

№81 Дисидентський рух в Україні 1960 – 80х років. Гельсінська спілка.

Дисидентство – рух незгодних з радянською системою, рух інакомислячих.

Внутрішніми передумовами опозиційного руху були: бездержавний статус України, панування партійно-радянської бюрократії, утиски національного культурно-духовного життя, цілеспрямована русифікація корінного населення. Хрущовська "відлига" створила можливості для появи борців за порятунок нації, її культури та мови, названих "шістдесятниками". Серед перших дисидентських організацій і груп в Україні були: Українська Робітничо-Селянська Спілка (Левко Лукіяненко), Об'єднана партія визволення України, Український національний фронт. Після підписання Гельсінського Заключного акту правозахисна течія руху опору дісталася Українській Гельсінській Групі (УГГ), створеній 9 листопада 1976. Її очолив письменник М.Руденко. Для опозиційного руху було характерним заперечення комуністично-бюрократичної системи, прагнення ліквідувати колоніальний статус України.

Особливістю руху опору 60-х - початку 80-х років було прагнення уникнути створення формальних організацій, які легко викривав і знищував КДБ. Українська опозиція зуміла обминути цю загрозу, перетворивши опір режимові на широкий рух. Навіть численні індивідуальні репресії не руйнували загальної тенденції до відродження нації. УГГ доводила до відома громадськості факти порушення прав громадянина УРСР. Діяльність УГГ та її колеги викликала невдоволення існуючого режиму. Почались репресії. З точки зору влади, на початку 80-х рр. опозицію було розгромлено: більшість дисидентів опинилася в ув'язненні. Лише окремі з них стали на шлях виправлення, тобто не витримали тортур і покаялися. Всі інші зберегли стійкість духу, енергію для подальшої боротьби. Вони становили велику потенційну силу, яка й стала рушієм демократичного поступу на завершальному етапі національно-визвольної боротьби.

№82 Наростання кризових явищ у суспільно-економічного розвитку УРСР у 1970-1980.

Економіка республіки, маючи значний потенціал, поступово, але неухильно втрачала динаміку свого розвитку. Нестрпийлива демографічна ситуація, криза організації виробництва були у цей час загальносоюзними негативними тенденціями в економічній сфері. Проте Україна, мала ще цілий ряд особливостей власного економічного розвитку, які заважали ефективному господарюванню у республіці. Це деформована структура розміщення продуктивних сил, що склалася ще у довоєнні п'ятирічки. Внаслідок незбалансованого розвитку народного господарства республіки частка галузей, що працювали на споживчий ринок, у загальному обсязі валової продукції не перевищувала 30%, тоді як у розвинутих країнах цей показник досягав 50-60% і більше. Деформованість економіки зумовила не тільки появу товарного дефіциту, а й загострення ряду екологічних, демографічних та соціальних проблем. Перекося та деформації у розміщенні продуктивних сил стали причиною різкого зростання техногенного навантаження на природу, що у 6-7 разів перевищувало загальносоюзний рівень. Особливістю економічного розвитку України було швидке старіння основних виробничих. Дія загальносоюзних та республіканських негативних тенденцій в економічній сфері зумовила постійне відставання УРСР за економічними показниками. Так, у 60-80-ті роки Україна за темпами зростання загального обсягу продукції промиловості та с/г займала останні позиції в Радянському Союзі.

№83 Україна в умовах демократизації радянського суспільства.

М. Горбачов почав перебудову радянської системи. Під гаслом «гласності» відбувалась лібералізація суспільно-політичного життя. Новим явищем стала політика соціалістичного плюралізму», яка поступово переросла у свободу слова. Політика гласності і загальна лібералізація суспільного життя спричинили виникнення численних, непідконтрольних офіційній владі «неформальних» організацій. 1987 р. в Києві виник «Український культурологічний клуб» (УКК), у роботі якого брали участь і колишні дисиденти. Учасники клубу проводили дискусії про закриті сторінки радянської історії, обговорювали проблеми української мови і культури, відкрито демонструючи свою опозиційність владі. Тоді ж у Львові було створено «Товариство Лева» — молодіжна організація, що об'єднувала людей різних політичних поглядів, які займалися питаннями культури і політики. У 1988 р. в Україні з'являється багато громадських неформальних об'єднань: студентська організація «Громада» в Київському університеті, «Товариство української мови ім. Т. Шевченка» у Львові, а також «Спадщина», «Союз незалежної української молоді», «Демократичний союз студентів» та ін. Навесні 1989 р. у Києві виникло товариство «Меморіал», куди входили науковці, освітяни, діячі культури, що виступали за реабілітацію жертв сталінських репресій в Україні. Наприкінці жовтня 1989 р. утворилася екологічна організація «Зелений світ». Зростання політичної активності народу України, послаблення політичної та ідеологічної цензури, розвиток національного самоусвідомлення, ліквідація економічного монополізму держави, поява нових суспільних груп на основі формування нових форм власності сприяли виникненню в Україні у часи перебудови багатопартійності. Перший етап становлення багатопартійності в Україні почався із зародженням 1988 р. опозиційних КППС рухів. Головним завданням демократичних сил було створення широкого об'єднання за типом народного фронту. Однією зі спроб створити таку організацію стало створення у вересні 1989 р. Народного Руху України за перебудову (НРУ), очоленого Іваном Драчем, який представляв різні верстви населення і виступав за розбудову незалежної України. 1990 р. розпочався новий етап демократизації і розмежування політичних сил — почали виникати політичні партії. Серед них особливо впливовими виявились Українська республіканська партія, очолена колишнім політв'язнем Левком Лук'яненком, Партія демократичного відродження України, яка об'єднала у своїх лавах тих, хто вийшов з лав КПУ, Конституційно-демократична партія, що домагалась ненасильницького реформування радянської системи, Українська селянська демократична партія, дві соціал-демократичні (СДПУ і об'єднана СДПУ). Одночасно відбувалося послаблення політичних позицій КПУ. Командно-адміністративна система боролася за Володимира Щербицького до кінця. Тільки у вересні 1989 р. він змушений був піти у відставку. Першим секретарем ЦК КПУ став Володимир Івашко, а згодом, коли його перевели до Москви на посаду заступника Генерального секретаря ЦК КППС, КПУ очолив С. Гуренко. Але ці зміни не поліпшили становище комуністів. З початку 1990 р. розпочався масовий вихід членів із лав КПУ. Послабленню позицій компартії в Україні і загалом у СРСР сприяло також скасування у березні 1990 р. конституційного положення про керівну і спрямовуючу роль Компартії у житті радянського суспільства, що зводило нанівець її монополію на владу і визнавало існування альтернативних політичних сил. На тлі політизації суспільства 1989 і 1990 рр. відбулися перші, альтернативні вибори відповідно до з'їзду Народних депутатів СРСР та Верховної Ради УРСР, де антикомуністичній опозиції вдалося посісти приблизно третину місць. Але більшість комуністів в парламенті не віддзеркалювала справжньої розстановки сил у суспільстві, оскільки була забезпечена недосконалістю передвиборного законодавства та слабкою політичною свідомістю сільського населення.

№84. «Перебудовчий курс» Горбачова і Україна

Критичне становище, в якому опинився СРСР у середині 80-х р. диктувало необхідність радикальних перетворень. Поворот у внутрішній та зовнішній політиці почався, коли в березні 1985 року генсеком ЦК КПРС було обрано М.Горбачова. На квітневому (1985р.) пленумі ЦК КПРС Горбачов у перше заявив про потребу докорінних змін в економіці і політиці, в соціальному і духовному житті. В 1988р. було проголошено курс на здійснення двох взаємопов'язаних завдань: радикальної економічної реформи та демократизації суспільного життя. Кінцевою метою проголошувалася побудова “гуманного, демократичного соціалізму”, суверенних республік зі збереженням єдиної союзної держави. Складовою частиною цього процесу стало нац.-державне відродження України. Ситуація почала змінюватись наприкінці 1987р. з першими виступами інтелігенції, невдоволеної повільними темпами перебудови. Письменники (Олесь Гончар, Д. Павличко, Іваан Драч) виступили з різкою критикою мовної ситуації в Україні, вимагаючи урядових заходів для розширення вживання укр. мови. Почали виникати осередки об'єднань: історико-просвітницької організації “Меморіал”, товариства укр. мови ім. Т. Шевченка, студентського братства та ін. Легалізувалась українська греко-католицька церква. Відродилась УАПЦ. У 1989р. – перша масова політична організація, опозиційна КПУ - Народний рух України за перебудову (РУХ). З 1 серпня 1990р. було введено свободу друку та заборону цензури. Було повернено імена несправедливо забутих, та злочинно викреслених нац. героїв.

№85. . Історичні обставини та основні етапи державотворення в Україні(1990-і р.)

1 грудня 1991 року відбулися дві події історичної ваги — понад 90% громадян, які взяли участь у Всеукраїнському референдумі, висловилися за незалежність України, водночас було обрано Президента республіки — Л. Кравчука. Поява на політичній карті світу нової незалежної держави — України — була зумовлена сукупністю чинників: поразка соціалістичного табору в «холодній війні»; помітне погіршення соціально-економічної та політичної ситуації в СРСР; втрата центром контролю за подіями на місцях; існування в Україні системи органів державного управління; бажання київської номенклатури звільнитися з-під опіки центру; певна стабільність українського товарного ринку; активізація націонал-демократичного крила політичних сил республіки; багатовікова боротьба народу за створення власної незалежної держави. Проголошення незалежності стало своєрідною точкою відліку нового етапу історії України. Але українське суспільство було недостатньо підготовлене до державотворчого процесу. Суспільні перетворення в Україні почалися за вкрай низького рівня політичної та економічної культури мислення. У суспільній свідомості домінуючими були настрої невдоволення, спричинені невдачами перебудови. Важливим аспектом оцінки стартових можливостей республіки після проголошення незалежності стало визначення її природно-ресурсного потенціалу. Україна зі своїми родовищами належить до держав з середнім рівнем матеріально-сировинного потенціалу. Українська економіка була надто мілітаризована. Свого часу на воєнні цілі витрачалося майже 35% союзного бюджету, вагома частка цих коштів вкладалася в промисловість України. Жахливою була і екологічна ситуація на Україні. Шкідливі викиди в атмосферу, забруднення підземних та надземних вод, Чорнобильська аварія та інші чинники поставили екологію в країні на межу катастрофи. Специфічною рисою початкового етапу державотворення в Україні була нагальна необхідність радикальних, нестандартних рішень і дій

№86. Суспільно-політичні рухи та формування багатопартійності в Україні в умовах становлення її незалежності

Необхідною умовою становлення демократичної правової держави є багатопартійність. Вона дає можливість повніше врахувати інтереси всіх громадян у державній політиці і сприяє стабільнішому й динамічнішому розвитку суспільства. До головних причин, що призвели до багатопартійності, можна віднести: розширення демократизації суспільного життя; історичне коріння багатопартійності в Україні; виникнення в Україні дисидентського руху. Правову основу для формування багатопартійності заклав позачерговий III з'їзд народних депутатів СРСР (березень 1990 р.), що вніс відповідні зміни до конституції. В історії становлення багатопартійності виділяють три етапи. Перший етап (1988-89 рр.) характеризується створенням умов багатопартійності. Стає можливим створення опозиційних до КПРС об'єднань та рухів. В 1988—89 р. в Україні розгортають активну діяльність Українська Демократична Спілка, Українська Гельсінська спілка, Народний Рух України НРУ швидко перетворився на відкриту опозицію до КПРС. Завдяки активній діяльності його лідерів — І.Драча, Д.Павличка, Л.Лук'яненка, В.Чорновола та політичній активності громадян створено підґрунтя для виникнення багатьох політичних партій. Другий етап (1989—1990 рр.) — етап безпосереднього створення початкової багатопартійності. За цей час у республіці було створено понад 20 партій, в які об'єднано понад 30 тис. чоловік. Третій етап (початок 1991 — серпень 1991 р.) — етап кардинальних змін у становленні політичної багатопартійності. Було заборонено діяльність Компартії України, проголошено Акт про незалежність України. На початок 1998 р. в Україні було понад 50 політичних партій. На території України в 90-ті роки відновила свою діяльність ОУН. В подальшому провідною тенденцією стало створення коаліцій і блоків різних партій для розв'язання загальних питань.

№87. Основні напрямки зовнішньої політики України після проголошення незалежності

Останнім часом спостерігається постійне зростання обсягів українсько - угорської торгівлі. Товарообіг між обома країнами перевищує 500 млн доларів на рік. Жодними негативними моментами не позначені відносини із Словаччиною. Обидві країни зацікавлені у розвитку транзитних перевезень. Важливе значення для реалізації західного вектора зовнішньої політики України мають її відносини з Польщею. Польща першою визнала Україну незалежною державою. 18 травня 1992 р. між обома державами був підписаний Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво. 2 червня 1997 р. у м.Констанца був підписаний Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Румунією та Україною. Задовільним є стан українсько-молдовських відносин. Історичною подією у відносинах України й Росії стало підписання 31 травня 1997 р. широкомасштабного політичного українсько-російського договору. Цей документ юридично закріпив зобов'язання Росії поважати незалежність України і став правовою базою на якій ґрунтуватимуться двосторонні відносини. Також укладено угоди по Чорноморському флоту. Спільні військово-морські навчання в Криму сприяли зміцненню довіри. Росія є головним торговим партнером України. Росія і Україна розглядають одне одного як стратегічні партнери. Дружні відносини єднають Україну та Білорусь. Велика кількість поставок між Україною, Росією та Білоруссю здійснюється на бартерній основі, що не стимулює розвитку національної економіки.

№89 Парламентські вибори в Україні 2006 — чергові вибори до Верховної Ради України, що відбулися 26 березня 2006 року за пропорційною системою в загальнодержавному виборчому окрузі. Прохідний бар'єр для партій і блоків становив 3% від числа виборців, що взяли участь у голосуванні. Виборча кампанія офіційно почалася 7 липня 2005 року, і з 26 листопада по 31 грудня 2005 року проходило висунення та реєстрація кандидатів у депутати. Оголошення офіційних результатів відбулося 27 квітня 2006: як у газетах «Урядовий кур'єр» і «Голос України» були опубліковані офіційні результати виборів у Верховну раду. Згідно з законодавством, результати виборів набирають сили тільки після їх опублікування в офіційних друкованих органах Кабінету міністрів та Верховної Ради. Після проголошення ЦВК результатів голосування їх публікація була тимчасово заборонена Вищим адміністративним судом, який розглядав позовні заяви політичних партій і блоків, що не подолали тривідсотковий бар'єр. Згідно з офіційними результатами, у Верховну раду V скликання пройшли:

Партія регіонів (186 мандатів)

Блок Юлії Тимошенко (129)

Народний союз «Наша Україна» (81)

Соціалістична партія України (33)

Комуністична партія України (21)

Зазначимо для порівняння, що у 2002 році з 33 партій і блоків до парламенту потрапило шість (при 4%-ому виборчому бар'єрі), а в 1998 році до Верховної Ради потрапило вісім політичних сил.

План

1. Історія як наука.Періодизація історії України.Історичні джерела.
2. Передісторія України:археологічна періодизація, еволюція людини та людського суспільства.
3. Трипільська культура на українських землях.
4. Перші етноси на території України: Кіммерійці.Скіфи.Сармати.
5. Антична колонізація Північного Причорномор'я.
6. Велике переселення народів.Готи, гуни, авари(обри).
7. Стародавні слов'яни. Перші згадки, прабатьківщина та формування державності східних слов'ян.
8. Східнослов'янські союзи племен: їх розселення та процес об'єднання навколо Києва.
9. Теорії походження Київської Русі.
10. Основні етапи розвитку держави Київська Русь.
11. Основні напрями і форми зовнішньої політики Русі та її наслідки.
12. Політичний устрій Київської Русі(10-13 ст).
13. Утвердження християнства на Русі та його значення у розвитку давньоруського суспільства.
14. Русь і кочовий степ: етапи та особливості відносин.
15. Причини та наслідки розпаду Русі.
16. Галицько-Волинське князівство: особливості історичного розвитку.
17. Правління Данила Галицького та його спадкоємців.
18. Монгольське завоювання земель Русі.Причини та наслідки.
19. Вхідження українських земель до Великого князівства Литовського.
20. Основні тенденції соціально-економічного, політичного та релігійного життя в українських землях у складі Великого князівства Литовського.
21. Польсько-литовські унії та їх наслідки для українського народу.
22. Українські землі під владою Молдавії, Угорщини, Московії, Кримського ханства та Османської імперії.
23. Берестейська церковна унія: зміст та наслідки. Реформи П.Могили.
24. Виникнення та еволюція українського козацтва(до сер XVII ст.)
25. Запорізька Січ: суспільно-політичний устрій та військова організація
26. Козацько-селянські повстання XVI – першої половини XVII ст.
27. Національна революція українського народу під проводом Хмельницького.
Причини, основні етапи та наслідки
28. Зовнішня політика Хмельницького
29. Козацько-гетьманська держава: політико-адмін. устрій, економіка, соц. структура
30. Переяславсько-московський договір: причини, умови та політико-правове значення
31. Період Руїни: причини, суть, наслідки
32. Зовнішньополітичні орієнтації українських гетьманів періоду Руїни
33. Правобережна Україна та західноукраїнські землі під владою Польщі(2 половина XVII-XVIII ст.)
34. Національно-культурні процеси в Україні наприкінці XVI – першій половині XVIIст.
35. Україна в умовах Північної війни. Іван Мазепа
- 36 . «Бендерська конституція» та «Вивід прав України» П.Орлика
37. «Українська політика» Петра I та його наступників

38. Ліквідація Запорізької Січі та подальша доля запорозького козацтва
39. Гетьманщина в середині XVIII ст. Реформи гетьмана Кирила Розумовського
40. Гайдамаччина, Коліївщина, Опришківський рух(Соціальні та національні аспекти)
41. Геополітичні зміни в Східній Європі наприкінці XVIII ст. та їх наслідки для України
42. Франко-російська війна 1812р. і Україна
43. Гетьманщина у складі російської держави та український автономістський рух(кін. XVIII – поч. XIX ст.)
44. Національне відродження у Наддніпрянській Україні в XIX ст.: причини та основні етапи
45. Кирило-Мифодіївське братство: ідеологія та програмні засади
46. Соціально-економічні та політико-правові реформи в Австрії та Росії у XIX ст. та їх наслідки для українського народу
47. Політика російського самодержавства в царині національно-культурного життя України(XIX ст.)
48. Національно-культурне та громадсько-політичне життя на західноукраїнських землях в XIX ст.
49. Феномен Тараса Шевченка в українській історії
50. Політизація українського громадського і національного руху на рубежі XIX-XX ст. Перші українські політичні партії
51. Україна та українці в роки Першої світової війни
52. I-IV Універсали Центральної Ради: еволюція українського державотворення
53. Зовнішня політика Центральної Ради. Брест-Литовський мирний договір
54. Українська держава гетьмана П.Скоропадського: державно-політичний устрій, соціально-економічна та зовнішня політика
55. Західноукраїнська Народна Республіка. Взаємовідносини між УНР та ЗУНР
56. Культурно-освітня робота Центральної Ради й Гетьманського уряду
57. Внутрішня та зовнішня політика Директорії
58. Український селянський повстанський рух. Отаманщина. Денікінський режим на території України
59. Боротьба за українську державність в 1917-1921р. Уроки та наслідки
60. Утвердження радянської влади в Україні, її соціально-економічна та національна політика (1917-1920р.)
61. Завершення нового поділу українських земель на початку 1920р.
62. Вхідження Радянської України до союзної держави СРСР: проблеми політичної правосуб'єктності
63. Україна в умовах НЕПу
64. Національно-культурне відродження в Україні 1920-х р. Українізація
65. Зміни політико-економічного курсу в СРСР наприкінці 1920-х р. та їх наслідки для України
66. Українські землі під владою Польщі, Румунії, Чехословаччини у міжвоєнний період
67. Індустріалізація в Україні в 1920-1930-х р. Її особливості
68. Колективізація українського села, її особливості, методи здійснення, соціальні та демографічні наслідки
69. Причини та наслідки голодомору в Україні 1932-1933р.
70. Інтегральний націоналізм як суспільно-політичне явище в українській історії: теорія та практика(20-30-ті р. XX ст.)

71. Возз'єднання українських земель та радянізація західноукраїнських земель(1939-1951р.)
72. Українське питання напередодні та на початку Другої світової війни. Карпатська Україна
73. Німецько-фашистський окупаційний режим в Україні. Всенародний рух опору
74. ОУН-УПА в роки Другої Світової війни та в повоєнний період
75. Внесок українського народу в перемогу над фашизмом
76. Західноукраїнські землі у повоєнні роки. Операція «Вісла»
77. УРСР в системі міжнародних відносин після Другої світової війни
78. Ідеологічний наступ сталінізму на культурно-національну сферу суспільного життя України в повоєнний період
79. Відбудова і дальший розвиток народного господарства УРСР в повоєнний період(1945-1955р.)
80. Спроби десталінізації суспільного життя України в умовах хрущовської відлиги
81. Дисидентський рух в Україні 1960-80-х р. Гельсінська спілка
82. Наростання кризових явищ у суспільно-економічному розвитку УРСР в 1970-1980-х р.
83. Україна в умовах демократизації радянського суспільства (1985-1991р.)
84. «Перебудовчий курс» Горбачова і Україна
- 85. Історичні обставини та основні етапи державотворення в Україні(1990-і р.)
86. Суспільно-політичні рухи та формування багатопартійності в Україні в умовах становлення її незалежності
87. Основні напрямки зовнішньої політики України після проголошення незалежності
88. Конституція України та її історичне значення
89. Вибори до Верховної Ради та місцевих рад усіх рівнів в березні 2006р.
90. Суспільно-політичні події 2004-2008р.